

Sofia Wiberg

Medborgardialog,
icke-vetande och förskjutningar

LYSSNANDETS PRAKTIK

Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad

Lyssnandets praktik – medborgardialog, icke-vetande och förskjutningar

Författare: Sofia Wiberg

KTH Kungliga Tekniska Högskolan
Skolan för arkitektur och samhällsbyggnad
Institutionen för samhällsplanering och miljö
Avdelningen för Urbana och regionala Studier
Doktorsprogrammet i Planering och beslutsanalys med
inriktning mot urbana och regionala studier.

Copyright © Sofia Wiberg, 2018

Grafisk form: Studio Parasto Backman
Typsnitt: Mrs Eaves, Montserrat, Kreol

TRITA-ABE-DLT-1816

ISBN 978-91-7729-794-9

Akademisk avhandling som med tillstånd av KTH i Stockholm framlägges till offentlig granskning för avläggande av teknisk doktorsexamen onsdagen den 13 juni 2018 kl. 13.00 i Kollegiesalen, KTH, Brinellvägen 8, Stockholm.

SAMMANFATTNING

I dialogforskning och planeringspraktik pekas det ofta på vikten av att skapa fler forum för att "ge röst" till invånargrupper i syfte att skapa mer politiskt jämlika beslutsprocesser, stärka demokrati och social hållbarhet (Abrahamsson, 2015) samtidigt som mindre fokus sätts på de praktiker och vanor som avgör vad som kan höras. Det är en omöjlighet att lyssna på allt samtidigt, ett lyssnande innebär därmed alltid ett sorterande där vissa saker får utrymme och annat blir bortsorterat (Palmås och von Bush, 2015). Lyssnandet har samtidigt inte fått lika mycket uppmärksamhet som något politiskt utan har oftare förknippats med något passivt, till skillnad från rösten och språket som är förknippat med *akten* att skriva, läsa eller tala. Lyssnandet faller därför lätt in i en förenklad binaritet mellan aktivitet eller passivitet vilket har hindrat lyssnandet att betraktas som en politisk handling (Lacey, 2014). Med detta som utgångspunkt ser jag det som centralt om vi vill ge utrymme för fler erfarenheter, att inte endast fokusera på att bjuda in marginaliserade invånare till gängse dialogforum utan även problematisera själva forumen och ramarna för dialogen, att vända blicken mot planerare, arkitekters och tjänstepersoners arbetssätt och rutiner, och reflektera över hur de påverkar vad som kan höras.

Utgångspunkten för avhandlingen är mina personliga erfarenheter som processledare för två dialogprocesser: en kommunal medborgardialogsprocess som jag genomförde i Botkyrka kommun – *Samtal om framtiden* mellan 2011-2012 – samt det utforskande konst- och forskningsprojektet *Rehearsals - åtta akter om lyssnandets politik* som genomfördes tillsammans med Petra Bauer och en grupp på Tensta konsthall 2013-2014 där vi gemensamt prövade olika sätt att föra dialog med varandra bortom orden. Avsikten är att belysa den mer röriga och komplexa praktiken snarare än att lyfta fram framgångshistorier. Syftet med avhandlingen är att utforska lyssnandets roll i ledandet och

organiseringen av dialogsituationer för att bidra med förhållningssätt till dialoger för att möjliggöra det politiska att framträda.

Centrala begrepp i avhandlingen är 1400-talsfilosofen Nicholas Cusanus *ratio* och *intellectus*, som beskrivning av två delar av vårt förnuft. Genom *ratio* förhåller vi oss till livet som ett pussel där vi genom att mäta, räkna och kalkylera försöker hitta givna svar. Genom *intellectus* förhåller vi oss närmare icke-vetandet och ser att *ratio*s kategorier aldrig är helt uttömmande och att det vi kallar för värld är i ett ständigt skapande (Bornemark, 2017). Ett lyssnande genom *intellectus* såsom jag beskriver det i avhandlingen skapar möjlighet för det som flera politiska filosofer på lite olika sätt benämner som "det politiska", forum där det spontana, oregerliga och störande kan ta plats och politiska frågor väckas (Rancière, 2009, Mouffe, 2008). Enligt Hannah Arendt (1958) är en förutsättning för att det politiska ska äga rum att det finns ett visst mått av oförutsägbarhet. Om vi vill lyssna kan vi i förhand inte bestämma oss för vad vi vill höra, vi behöver öppna upp för att bli överraskade av det vi hör.

I avslutningskapitlet för jag fram förhållningssätt till ett politiskt lyssnande i dialogledarrollen i syfte att möjliggöra ett kollektivt undersökande av möjliga framtider.

Nyckelord: medborgardialog, politiskt lyssnande. Icke-vetande, praktisk kunskap, *ratio*, *intellectus*, paktivitet

ABSTRACT

The importance of creating forums to give voice to marginalized residents is often emphasized in participatory research and planning practice with the purpose of creating politically equal processes, strengthening democracy and developing social sustainability (Abrahamsson, 2015). At the same time, less focus is placed on the act of listening's role in relation to what is possible to be heard.

While listening is central to communication and politics, it has received less attention as being political, in regards to its potential for giving voice. The act of listening is more often associated as being passive, whereas voiced language, is associated with the act of writing, reading or speaking. It, therefore, easily falls into a reductive binary of active or passive, which according to the media theorist Kate Lacey (2014), has prevented listening from being viewed as a political action. By shifting the focus from giving voice towards the practices and habits which determine what is considered noise and what is considered voice, we are also paying attention to the political aspects of listening (Palmås and von Bush, 2015).

The starting point for the dissertation is my personal experience as a process leader for two dialogue processes. The first was a municipal citizen dialogue process which I carried out in Botkyrka Municipality, *Conversations about the future*, between 2011-2012. The second was an exploratory art and research project, *Rehearsals – eight acts about the politics of listening*, which was carried out together with a group of 30 people at Tensta konsthall between 2013-2014. As a group, we explored different ways to communicate with each other beyond our words.

The purpose of the dissertation is to make visible different dimensions of listening and explore its role in the leadership and organization of citizen dialogues. The intent is to illuminate the messiness

and complexity of practice rather than to show success stories.

Philosopher, theologian and mystic, Nicholas of Cusa's concepts, *ratio* and *intellectus*, descriptions of two aspects of reason, are central concepts in the dissertation. While *ratio* sorts the sensory input we receive by creating categories, dividing things into opposites and making things calculable – and thus viewing life as something one can reach absolute answers about – *intellectus* relates to the fact that we can never know the big picture. Life exceeds us. To live means to be in relation with the knowledge that around everything we surround ourselves with lie dimensions of *unknowing*. Therefore, *intellectus* knows that the categories that *ratio* uses to understand the world are unstable and thus also possible to reshape and reformulate (Bornemark, 2017). In the thesis, I argue that allowing space for *intellectus* can be a way to listen to the unexpected, to open up to be moved by what you hear, and thereby make room for *the political* where we can create an increased possibility for the development of different visions of possible futures.

Keywords: citizen participation, political listening, unknowing, practical knowledge, *ratio*, *intellectus*, pactivity.

TACK!

Ett avhandlingsarbete är aldrig ett solitärt arbete. Det är många personer som varit med och formerat den här processen på olika sätt. Vissa har varit direkt involverade i textarbetet, andra har bidragit till att skapa yttre ramar och villkor för att detta har varit möjligt, ytterligare andra har funnits med som lyssnare och bollplank. Ni har varit många. Här är några jag särskilt vill tacka.

Först ut är mina handledare:

Karin Bradley, Jonna Bornemark, Jonathan Metzger och Göran Cars. TACK! Tillsammans har ni utgjort ett perfekt lag. **Karin Bradley.**

Utan dig hade den här avhandlingen aldrig påbörjats. Tack för allt ditt stöd under alla år. Du har en förmåga att hitta lösningar på saker som jag beundrar. Du har också fått mig att återkomma till frågan om vad det övergripande målet med avhandlingsarbetet är vilket varit centralt för att hitta mening och riktning i arbetet. **Jonna Bornemark.**

Du är den av mina handledare som kom in sist men som har haft stor inverkan på mig och hur arbetet tagit form. Det har varit en lyx att få dela ett intellectusrum med dig, där vi har öppnat upp frågor, tankar och känslor. Du har lett in mig på nya okända spår och fått mig att ge uttryck för tankar som jag inte hade tänkt annars. **Jonathan Metzger.** Tack för ditt stöd, klokhet och akademiska smarthet. Du har varit viktig för mig i detta arbete, och varit en av dem som suttit på mina axlar, ställt kritiska frågor och fått mig att ställa nya frågor. **Göran Cars.** Tack för ditt stöd och din hjälp som möjliggjorde att jag kunde få en doktorandplats.

Det finns också flera andra som jag vill tacka som varit del av min forskningsmiljö på avdelningen på Urbana och regionala studier på KTH.

Maria Håkansson. Trots att du inte varit min handledare har du

varit en genomgående viktig person för mig. Du har en klarsynthet och klokhets där du är expert på att sätta fingret på vad som är det viktiga. **Anna Hult**. Det har varit en sån föremån att få lära känna dig och få dig som vän. Ditt sätt att förhålla dig till forskning, din distans till det, din humor och samtidigt bestämda riktning har varit betydligt mycket för mig. **Gustav Fridlund**. Vår relation sträcker sig längre tillbaka än KTH men våra vägar korsades där igen. Du har varit en ovärderlig person i den här processen. Det finns få personer som du, som jag kan ringa till och börja mitt i en oformulerad tanke, som fångar upp den och formulerar en genomtänkt motfråga. **Jenny Lindblad**. Tack för din blick och att jag har fått dela nyanserna och mellanrummen med dig. Genom att du ser det finkorniga får du mig att uppmärksamma nya aspekter. **Sherif Zakhour**. Tack för våra samtal, gemensamma praktikworkshops och ditt goda lyssnande. Tack **Naomi Lipke** för din hjälp med översättning och för att du förgyllt vårt gemensamma rum med te och nätter. Tack också till mina andra doktorandkollegor Åsa Callmer, Jacob Witzell, Jesper Meiling, Elahe Karimnia, John Odenhage, Malin Hansen, Nelson Ekane och Karin Winter för fint stöd under processen. Tack även Pernilla Hagbert. Peter Brokking, Hans Westlund och Tigran Haas.

Tack **Katarina Bonnevier** för dina viktiga kommentarer på mitt slutseminarium! Du är en person vars förhållningssätt till forskning och varande i livet som inspirerar mig. **Meike Schalk**. Tack för dina värdefulla kommentarer på mitt mittseminarium. Du har funnits med som en genomgående viktig person genomgående under dessa år, du skapar sammanhang för en forskningsinriktning som jag ser som mycket viktig. Jag vill också tacka **Decode** och framförallt **Kristina Tamm-Hallström** på Score som jag fick chansen att arbeta med under ett halvår. Tack för kloka, engagerade och intressanta samtal. **Rebecka Vinthagen**, **Rebecca Rubin**, **Angelica Åkerman**, **Anna Ågren**, **Miriam Nordfors**. Så fint att få lära känna er och dela ett rum kring gemensamma frågor om normkreativitet och feminism. **Petra Bauer**.

Tack för det gigantiska projekt vi genomförde. Tack för din envishet, noggrannhet och framförallt din humor. Jag vill också tacka alla som var med i **Reharsals** och **Tensta konsthall**, framförallt **Maria Lind. Stina Nyberg!** Tack för att du fått mig att se världen på ett roligare och lite pinsammare sätt. Du gör livet bättre. Dessutom har vårt samarbete kring kroppsliga sätt att närma sig livet och kunskapsprocesser på varit mycket viktigt för de tankar som formulerats här.

Teresa Lindholm och **Sandra Costa**. Ni har varit med och format många av de tankar kring medborgardialog som finns i den här boken. Tillsammans har vi både genomfört medborgardialoger och reflekterat över dem. Tack för att jag har fått dela ett rum med er där vi både kunnat ge uttryck för tvivel, och kritik och men även delat värdefulla aspekter med dialogpraktiken. **Carlos Rojas**. Du är också en av dem som har funnits med länge och bidragit till att jag leddes in till att jag började arbeta med dialoger. Tack!

Parasto Backman. Du har gjort formen för den här boken. Jag är mycket tacksam över att det. Jag visste det redan innan, men det har varit så lyxigt att få se boken ta form i relation till våra samtal om mina intentioner med texten. Först och främst är du dock en fin vän. Bästa **Johanna Lewengard**. Det är så mycket i den här boken som utgår från frön och tankespår som du och jag har delat tillsammans under många års samtal och gemensamt arbete. Utan dig skulle många av de här tankarna aldrig formerats på det här sättet. Tack! **Joanna Zawieja**. Förutom att vara en av mina närmaste vänner har du också varit väldigt viktig för mig i det här arbetet. Du har varit en av de som jag har ringt, bollat idéer med, fått råd och tips av och som har påmint mig om vikten av att göra något som känns meningsfullt och viktigt för mig när jag fastnat för mycket i andras förväntningar. **Johanna Ekström**. Min fina vän. Våra otaliga samtal har fungerat som ett intellectusrum för mig där jag har kunnat expandera och formulera nya tankar. Tack! **Gulay Kulbay**. Tack för att finns i mitt

liv och att du är en person jag kan dela allt från subjektsteori till Just dance med. **Julia Hertzman**. Tack för din klokhet och för det vardagshäng vi har tillsammans. Tack **Christoffer Carlander** för alla de samtal vi har haft genom åren. **Michaela Engvall**. Min kära vän och även korrläsningshjälp. Du är bäst. Tack också till **Katrin Andersson** för att du alltid har haft en sådan fin blick på mig, stöttat och lyssnat och fått mig att formulera vad som är viktigt. Tack **Nadja Dolata**. Tack också **Cecilia Hörnell-Sunar** för ditt fina stöd. Det har betytt så mycket.

I min familj finns det också flera jag vill tacka. Först och främst mina älskade barn **Siri-Anne Wiberg Masucci** och **Paolo Wiberg Masucci**. Ni är de bästa som finns och de som lärt mig mest om lyssnandet. Ert sätt att leka, tänka, prata bråka, vara knasiga och kärleksfulla på är en outtömlig källa för inspiration. **Hannes Flemming**. Jag är så glad över att få ha dig i mitt liv. Tack också för allt ditt stöd och hjälp med läsande av texter, referenslistor och stöd i slutfasen av arbetet. Det har varit ovärderligt. **Agneta Carleson**. Min kära mamma. Du har bidragit med ett tungt lass när det gäller det "osynliga" arbetet som har varit förutsättningen för att jag har kunnat ha ett skrivrum. Tack för att allt ditt praktiska stöd och din hjälp och för att du alltid finns för mig. Du och min kära pappa, **Björn Wiberg** har dessutom båda varit inspiratörer för mitt dialogintresse då ni redan på 1970-talet bedrev förändrings- och samhällsarbete. Tack för det! **Michele Masucci**. Du har varit en av dem som inspirerat mig till att ta den vägen vilket jag är mycket tacksam för. Tack!

Jag vill också tacka Lars Erik Lundbergs stipendelsestiftelse samt J.Gust Richert stiftelse för stipendium som bidragit till att detta arbete har kunnat genomföras.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

KAPITEL 1. Inledning 22

Fokus på lyssnandet snarare än på att ”ge röst” 25

Bort från ”happy talks” och goda exempel 26

Utgångspunkt i medborgardialogens praktik 27

Skavningar som resurs 29

Fokus på praktiken 30

Politiskt lyssnande och icke-vetande 33

Syfte och frågeställningar 34

Tidigare forskning om medborgardialog och praktisk kunskap
i planering 35

Disposition 39

KAPITEL 2: Bakgrund – medborgardialogspraktiken 42

Varför medborgardialog? 44

Kommunikativ planering 46

Den kommunikativa planeraren 47

Syften med dialog 49

En dialogpraktik fylld med goda exempel 52

Konfliktundvikande dialoger 54

Dialogtrappan och pamfletten 56

Vertikal ansvarsfördelning eller horisontell mobilisering 60

Från representation till normkreativitet 62

KAPITEL 3: Metodreflektion 66

Att vända blicken mot mitt eget lyssnande 68

Praktisk kunskap 70

Fronesis 71

Att ta utgångspunkt i skavningar 72

Autoetnografisk metod	73
Att låta känslor vara en del av metoden	75
Tillvägagångssätt för framskrivandet	76
Att välja ut situationer	76
Att framkalla minnen	79
Skrivprocessen - att skriva fram gestaltningar	81
Att betona det svåra	82
Anonymisering	83
Genomläsning av materialet	86
Avancerad reflektion och diffraktion	86
Teori och praktik	87
Diffraktion	89
Prövandet som forskningsmetod: Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik	90
Rucka på rummets villkor – framkallande av skavningar	93
Deltagarna i Rehearsals	94
Dokumentation i Rehearsals	95
Skillnad i roller och förväntningar	97
Förhållningssätt till teori	100
KAPITEL 4. Icke-vetande och förnuft	106
Livet som överflödande	108
Icke-vetande och sanning	109
Två delar av vårt förnuft – ratio och intellectus	111
Ratio	112
Intellectus	113
Inramning och problemformulering	116
Wicked problems	116
Världar skapas i sociomateriella relationer	117
Vikten av lyssnandet	119
Att fånga upp nya vadheter i intellectus	120
Intellectus som öppnande för det politiska	122

Att störa lyssnandet	122
Subjektet som rörligt	124
Subjektet som tidsbundet och förkroppsligat	124
Non Aliud – ett skillnadsbegrepp bortom opposition	127
Förväntade orienteringar	128
Intellectus - Kreativitet och rädsla	131
Fronesis, intellectus och minima	132

KAPITEL 5: Reflektioner från yrkespraktik: Samtal om framtiden - en översiktsplanedialog 138

Prolog	140
Ett första planeringsmöte	142
Reflektion: professionalitet och skilda sätt att definiera det lyckade	145
Möte på Botkyrka konsthall	147
Reflektion: relationen mellan det utforskande och det förutsägbara	148
Vilka är invånarna?	150
Reflektion: kategoriserandet	150
Frågorna för dialogen	152
Reflektion: hur:et	153
Fika på Drop Coffee	155
Reflektion: postpolitik och mikropraktiker	156
Dialogmöte i Hallunda Folkets hus	157
Reflektion: fjärrstyrning	161
Dialogmöte i Alby	163
Reflektion: meningsfullheten i rummet	165
Tullinge dialogforum	167
Reflektion: att lyssna bortom det jag vill höra	169
Sortering	172
Reflektion: bort- och framskrivning	174
Avslutningsworkshop Botkyrka konsthall	177
Reflektion: konst som underhållning	179
Slutrapporten	181

Reflektion: de glada bilderna	181
Presentation för kommunstyrelseberedningen	182
Reflektion: separationen mellan olika roller	184
KAPITEL 6: REHEARSALS – åtta akter om lyssnandets politik	190
Inbjudningsbrevet	192
Villkor och tillvägagångssätt	194
Akterna	198
Akt 2: del 1. Att bekanta sig med varandra	202
Reflektion: den förändrade rytmen	204
Akt 2: del 2. Vad hör vi?	205
Reflektion: obekvämheter och viljan att återgå till det vanliga	207
Akt 2: del 3. Vem lyssnar på vem?	209
Reflektion: att lyssna bortom etablerade rationer	211
Akt 4: del 1. Brödförsäljning	213
Reflektion: när rummet börjar ta sin egen form	214
Akt 4: del 2. Rörelsernas språk	215
Reflektion: en aktiv passivitet	215
Akt 5. Privilege walk	217
Reflektion: lyssnande och mål	217
Akt 7. Livet efter detta	219
Reflektion: ett ömsesidigt lyssnande	219
Akt 8. Dagboksakten	220
Reflektion: hållandet av osäkerhet	221
Dialog och lyssnande	222
KAPITEL 7: SLUTDISKUSSION: LYSSNANDET PRAKTIK	228
Att värdera skavningar	231
Medborgardialogens politiska organisering	232
Ratiot och intellectus	234
Att lyssna mot icke-vetandet	234

Värdet av osäkerhet	236
Medborgardialog som lyssnande demokratipraktik	237
Att öppna upp för det politiska	238
Lyssnandet som aktivitet och passivitet	240
Lyssnandet som aktivitet	240
Lyssnandet som passivitet	241
Hållandet av osäkerhet	242
En aktiv passivitet – lyssnandets paktivitet	242
En situationsbaserad praktik	246
Slutord – möjlighet till att få vara intellectusvarelser	248

KAPITEL 8: Slutmetodreflektion: forskning som en intellectuspraktik

250

Reliabilitet och validitet	253
Forskning som praktik	254
Skrivandets praktik	256
Att skriva	257
Olika skrivrytmer	258
Formgivningen av avhandlingen	259
Intellectusbaserad forskning	259
Att närma mig nya vadheter i min egen praktik	261

REFERENSER

264-283

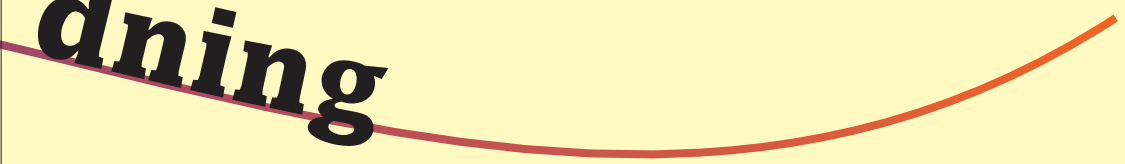

Jag går med snabba steg från kommunalhuset. Jag känner mig varm i kroppen efter att suttit i ett litet mötesrum i flera timmar. Mötet gick bra, så som jag tänkt mig. Jag tror jag gav ett förtroendegivande intryck. Tjänstepersonerna jag träffade verkade trevliga. Ändå är det något som skaver men jag kan inte riktigt sätta fingret på vad. Kanske hade det med det där sista som hen sa att göra, att hen redan visste att det inte skulle komma upp något nytt i den här processen och att det var politikerna som hade bestämt att medborgardialogen skulle genomföras. Det var precis i slutet hen sa det, som en sidesak som egentligen inte hade något att göra med det vi pratade om. Men om det redan innan är klart att inget nytt kommer att komma upp, varför ska det ändå göras? Kanske anledningen till att jag inte ställde någon följdfråga beror på att jag själv, till viss del, känner likadant? Men vad är då meningen?

Inle

KAPIT

dning

TEL 1

De senaste decennierna har en markant ökning av samskapande processer skett inom många fält. Inom offentlig förvaltning, stadsbyggnad, arkitektur, design, innovationsarbete, konst med mera bjuds invånare, boende, användare och "brukare" i allt större utsträckning in för att delta i processerna. Det motiveras bland annat som ett sätt att skapa mer demokratiska processer där fler får delta som medskapare.

Inom planeringsfältet har intresset för medborgardeltagande vuxit starkt. Allt fler kommuner, bostadsbolag och arkitektkontor använder olika former av dialoger, utöver det lagstiftade samrådet¹. Det skapas webbplattformar och appar och genomförs workshops, öppna hus och designdialoger². Dialogen med invånare lyfts ofta fram som avgörande för att skapa mer jämlikt inflytande och mer hållbara samhällen (SOU 2016:5). Behovet av att öka invånares delaktighet motiveras ofta utifrån förändringar i samhällsutvecklingen med ett minskat partipolitiskt engagemang, en allt mer heterogen befolkning, ett sjunkande valdeltagande och ett ökat glapp mellan förtroendevalda och medborgare (SKL, 2006). I en planeringskontext har intresset för dialog vuxit fram i nära relation till det kommunikativa och kollaborativa planeringsideal som kommit att bli allt starkare sedan 1980-talet (Healey, 1997; Innes, 1995, 2004). Urbanforskaren Carina Listerborn (2007) beskriver hur vi har gått från en expertstyrd verksamhet, där planering sker för invånarna, till ett kollaborativt ideal som betonar en demokratisk och transparent process genom att planeringen ska göras tillsammans med medborgarna.

Medborgardialog är ett slags samlingsnamn för sådana initiativ, där offentliga aktörer på olika sätt involverar medborgare i utvecklandet av områden, platser och städer. Det är ett brett begrepp som inrymmer många olika former av inflytande och grader av delaktighet (Lindholm, Oliveira Costa, Wiberg, 2015).

FOKUS PÅ LYSSNANDET SNARARE ÄN PÅ ATT "GE RÖST"

Samtidigt som mycket engagemang läggs vid att skapa dialogplattformar och forum för att få folk att uttrycka sin röst, läggs mindre fokus på villkoren på hur ett lyssnande till dessa röster går till. Detta gäller inte endast dialogsituationer. Statsvetaren Susan Bickford (1996) pekar på hur västerländsk filosofi, politisk teori och kultur har framhållit den individuella rösten som ett av demokratins grundvillkor. Mediateoretikern Kate Lacey (2013) menar att lyssnandet inte har fått lika mycket uppmärksamhet som något politiskt, utan oftare har förknippats med något passivt, till skillnad från rösten och språket som är förknippat med *akten* att skriva, läsa eller tala. Det faller därför lätt in i en förenklad binaritet mellan aktiv eller passiv vilket, enligt Lacey (2013), har hindrat lyssnandet från att bli betraktat som en politisk process. Bickford (1996) skriver:

If feminist theorists are right that "silence and silencing" begins with the dominating enforcement of linguistic conventions" [...] – that is, if oppression happens partly through not hearing certain kinds of expressions from certain kind of people – then perhaps the reverse is true as well: a particular kind of listening can serve to break up linguistic conventions and create a public realm where a plurality of voices, faces and languages can be heard and seen and spoken (Bickford, 1996, s. 129).

Det lyssnande som jag undersöker i avhandlingen handlar inte om att lyssna endast till ord. Det handlar om ett lyssnande som också rymmer kroppsspråk, rytm, känslor, tystnader och pauser – ett undersökande av vad som tillskrivs betydelse i ett dialogsammanhang. Det är också ett lyssnande som aldrig kan höra "allt", utan som alltid innebär att sortera ljud från brus (Palmås och von Busch, 2015).

Omöjligheten i att kunna fånga upp allt relaterar till det som filosofen Nicholas Cusanus beskriver som *icke-vetande*³, att runt allt det som omger oss, finns dimensioner som vi inte kan fånga men som vi

ändå behöver ha en relation till. I vår samtid, som kännetecknas av en stor tilltro till mätbarhet, tenderar vi att förhålla oss till icke-vetandet som något vi *ännu* inte kan förklara, men som vi, genom att utveckla fler och mer precisa mätmetoder och verktyg, snart kommer att skaffa oss svar på. I avhandlingen betonar jag istället att det just är relationen till icke-vetandet som definierar oss som levande. Filosofen Jonna Bornemark (2017) för fram att det här inte innebär att endast konstatera att det finns frågor som vi inte har svar på, och sedan avfärda dem, utan snarare att det är just genom en relation till icke-vetandet som vi kan få syn på att världen inte är helt fast eller färdig och därmed också möjlig att omskapa.

Samhällsplanering är ett område där icke-vetandet är ständigt närvarande. I bred bemärkelse handlar samhällsplanering om hur vi formar en gemensam framtid, hur vi kan skapa värld(ar) där människor och icke-människor, nu och i kommande generationer, ska kunna leva tillsammans. Det handlar på så sätt om politiskt-ontologiska frågor där det utifrån ett kunskapsperspektiv i linje med etnografen och filosofen Annemarie Mol (2002), finns olika uppfattningar om vad som är det "sanna" och "riktiga", vad verklighetens natur är. Att ha dialog kring sådana frågor handlar med andra ord inte om enkla faktafrågor utan snarare om omdömesfrågor där det inte finns något enkelt rätt eller fel.

BORT FRÅN "HAPPY TALKS" OCH GODA EXEMPEL⁴

I policysamtalet om medborgardialoger finns en tendens till att alltför ensidigt fokusera på och lyfta fram positiva exempel på ett sätt som riskerar att dölja alla de laddningar och förhandlingar som är en ofrånkomlig faktor i dialogarbeten. Det skapar en distans mellan å ena sidan diskussioner som förs i ett vakuum på dialogkonferenser, i dialognätverk eller andra forum – ett "happy talk" (Ahmed, 2017) där dialogerna marknadsförs som något enkelt, politiskt och som

lösningen på stora samhällsproblem som hållbarhet och segregation – och å andra sidan en allt mer komplex och laddad vardag som många tjänstepersoner och processledare befinner sig i när de arbetar med dialoger. Den starka betoningen på lyckade processer, som framhävs i många sammanhang, riskerar att leda till att mycket av det som sker i den brokiga, motsägelsefulla och opolerade vardagen, snabbt omtolkas och skrivs om i förenklade, generaliserade och mer positiva och passande termer.

Denna typ av efterrationaliseringar, där det komplicerade, tvetydiga eller laddade i efterhand skrivs bort, framställer processerna som enkla och linjära och att de har skett utifrån en rationell beslutsprocess, som går att kopiera från en kontext till en annan (Brunsson och Brunsson, 2014). Genom att sortera bort det röriga som tillfälliga ”fel”, snarare än att tillskriva det komplexa och obekväma en betydelse som något intressant att stanna upp i och föra upp till ytan och reflektera över, finns en risk att de berättelser som produceras (och reproduceras) blir förenklade. Jag ser därför en vikt av att studera själva praktiken och görandet på nära håll, och även föra fram det som är komplext, laddat och inte endast ”lyckat”.

UTGÅNGSPUNKT I MEDBORGARDIALOGENS PRAKTIK

Denna avhandling tar avstamp i min yrkespraktik som processledare för medborgardialoger. Mellan 2003–2012 arbetade jag med att genomföra medborgardialoger och med att utveckla former för dialog och deltagandeprocesser. Jag gjorde det delvis på konst- och arkitekturhallen Färgfabriken i Stockholm, där jag skapade samtal mellan olika aktörer, arkitekter, samhällsplanerare, konstnärer, offentliga tjänstepersoner och personer från byggsektorn för att gemensamt diskutera framtida samhällsfrågor. Efter tiden på Färgfabriken startade jag en egen praktik som frilans med att utveckla metoder, processleda och analysera medborgardialoger i olika svenska kommuner.

Under åren som processledare för medborgardialoger genomförde jag över hundra medborgardialogsmöten, skrev rapporter och presenterade dem för offentliga tjänstepersoner och politiker. Uppdragen omfattade allt från mindre dialoger inför enskilda byggprojekt eller att utveckla biblioteksverksamhet till mer omfattande dialoger i samband med fysisk och social områdesförnyelse och en årslång dialogprocess i samband med framtagandet av en översiktsplan. Parallellt arbetade jag också med mer undersökande konstprojekt, bland annat på Kungliga Konsthögskolan, där vi utforskade gräsrotsinitierade förändringsarbeten i relation till informella bostadsområden i världens växande megastäder.

Jag började med medborgardialoger i en tid då intresset för att involvera invånare i beslutsprocesser ökade snabbt inom svensk offentlig sektor samtidigt som den praktiska kunskapen om hur detta kunde göras fortfarande var låg. Många kommuner saknade vid denna tid både erfarenhet av och kompetens för att bedriva dialoger och tog in hjälp utifrån. Jag och mina kollegor fick hålla utbildningar, skriva artiklar och vara med i paneler och dialognätverk. Efter en tid hade jag byggt upp ett nätverk med andra frilansare och tillsammans blev vi något av experter inom området. Vi var på det sättet även medskapare av den praktik som växte fram.

Till en början såg jag på mitt arbete ett politiskt förändringsarbete. Mitt intresse för deltagandeprocesser väcktes dels ur en vilja att bredda de erfarenheter som fick vara med och forma staden, och dels av att föra fram andra värden än de som anses bidra till ekonomisk attraktivitet och tillväxt. Jag ville genom dialogerna också bidra till att föra fram att den erfarenhetsbaserade kunskapen hos dem som bor i ett område var värdefull, att de sitter på en vardagskunskap som sällan tas tillvara. Jag var bland annat inspirerad av statsvetaren Carole Pateman (1970) som betonar att genom att ge invånare möjlighet att delta i politiska samtal så utvecklas kunskap om demo-

kratiska processer, vilket kan leda till att invånare får stärkt politiskt självförtroende och börjar engagera och organisera sig. Mitt intresse för dialogarbete väcktes också ur samtal med många personer jag träffat i olika yrkessammanhang som, liksom mig själv, bar på en längtan efter att få relatera till varandra bortom nyttomaximerade ideal och efter att få skapa sammanhang som bidrar till solidariska relationer bortom den egna positionen.

SKAVNINGAR SOM RESURS

När jag såg hur intresset för att arbeta deltagandebaserat i kommuner, bostadsbolag och på arkitektkontor snabbt växte och snart nästan blev ett "måste", började jag själv uppleva skavningar⁵ i relation till min praktik. Det var en känsla av att något inte stämde, men jag kunde inte riktigt sätta fingret på vad det var. De frågor som kommunerna ville ha svar på var många gånger redan förutbestämda, kretsade ofta kring samma teman och det som kom upp i dialogerna bekräftade i regel sådant som redan var i "pipeline" för planerna. Jag upplevde också att det var ett stort fokus på det mätbara – hur många som deltagit och hur många synpunkter som hade kommit in – och på en formalism, vilken metod som var "bäst" för att fånga in ett underlag, snarare än på ett intresse för att närma sig deltagarna som kritiskt reflekterande, tvivlande och kännande invånare. Det här stod i kontrast till de möjligheter som jag såg att dialogen kunde ha, en arena för det politiska att kunna träda fram.

Flera politiska filosofer skiljer på lite olika sätt mellan det politiskt administrativa systemet, det som övervakar och ser till att legitimera och upprätthålla nuvarande ordning – och "det politiska" – forum där det spontana, oregerliga och störande kan ta plats och politiska frågor väckas (Arendt, 1958, Rancière, 1995, Mouffe, 2008). För den politiska filosofen Chantal Mouffe (2008) är en förutsättning för att "det politiska" ska få utrymme att det finns ett synliggörande av olikheter och motsättningar. Enligt filosofen Hannah Arendt (1958)

krävs för att det politiska ska äga rum att det finns ett visst mått av oförutsägbarhet. Det är just i mellanrummet mellan det som är och det som kan bli som det finns möjlighet för nya handlingar och möjlighet att ändra riktning. Om vi försöker kontrollera samtalet för mycket i syfte att nå förutsägbarhet har vi samtidigt avpolitiserat det (ibid). Eller annorlunda uttryckt, om vi vill lyssna, kan vi i förväg inte bestämma oss för vad vi ska höra.

De skavningar jag upplevde väckte funderingar i mig kring vad meningen med denna praktik var, om de medborgardialoger jag arbetat med verkligen bidrog till att lyfta fram fler erfarenheter i planeringsprocesser och om de gav utrymme för det oförutsägbara att få ta plats. Skavningarna ledde till att jag sökte mig till forskning för att få möjlighet att reflektera mer över detta.

FOKUS PÅ PRAKTIKEN

Som jag nämner inledningsvis undersöker jag i denna avhandling förhållningssätt till politiskt lyssnande, genom att reflektera över och genom min egen praktik. Diskussioner kring praktisk kunskap går tillbaka till de olika kunskapsbegrepp som Aristoteles beskriver i den *Nikomachiska etiken* (2012 [1967]). Aristoteles såg kunskap som nära förknippat med etikens mål vilket, enligt honom, var möjligheten till att nå ett lyckligt liv. Vägen dit är dock ingen lätt uppgift. Filosofen Christian Nilsson (2009) för fram att det kräver både visdom och praktisk klokhet. Samtidigt som den vetenskapliga kunskapen *episteme*, påståendekunskap, endast är en av de kunskapsformer som Aristoteles för fram, har den i stort fått dominera som kunskapsideal i en västerländsk kontext (Svenaeus, 2009). *Episteme* anses vara kontextoberoende från den som bär på kunskapen.

I centrum för studien står den praktiska kunskapsformen *fronesis*. För Aristoteles är det den högsta formen av praktisk kunskap och inbegriper *hur* vi ska handla gott i en unik situation (Bornemark,

2016a). Fronesis kan beskrivas som en omdömeskraft och är inriktad mot ett samvetsgrant handlande. Nilsson (2009) beskriver att fronesis kan ses utgöra det meningssammanhang som den teoretiska kunskapen vilar på. Även om det alltid har funnits underströmningar som har bibehållit en bredare kunskapssyn⁶, inom både den akademiska forskningen och planeringspraktiken, har den fronetiska kunskapen inte värderats lika högt som epistemiska, något som motiverar denna studie.

Att flytta fokus mot min egen praktik – mot mitt lyssnande och görande som dialogledare – snarare än mot de invånare som ska ”ges röst” innebär ett normkritiskt pedagogiskt förhållningssätt. Det normkritiska förhållningssättet brukar, enligt kulturgeografen Thomas Wimark (2013), ofta ställas i relation till en toleranspedagogisk syn. Det sistnämnda förhållningssättet lägger stor tilltro till att vi genom att lyssna på hur *den Andre*⁷ marginaliseras ge dessa historier och perspektiv ett erkännande (ibid). En kritik mot det toleranspedagogiska förhållningssättet är att vikten läggs vid att det är vissa som ska lyssna och acceptera den Andre, utan att behöva reflektera över sin egen position i relation till marginaliseringsprocesser, det vill säga reflektion över vad som gör att vissa grupper eller åsikter upplevs avvika från början (Bromseth, 2010). Snarare än att skapa större tolerans eller förståelse riskerar ett toleranspedagogiskt förhållningssätt att befästa eller till och med förstärka stereotypa roller.

Inom dialogpraktik och dialogforskning dominerar främst det toleranspedagogiska förhållningssättet. Fokus är på att skapa plattformar och arenor för att samla in åsikter från olika invånargrupper. Ett återkommande argument för detta är att medborgardialoger ofta misslyckas med att ge röst till marginaliserade grupper och att det därmed blir viktigt att arbeta med särskilda insatser för att nå dessa grupper i syfte att skapa mer demokratiska planeringsprocesser

(SOU: 2016:5). Forskning som tittar på *hur* lyssnandet sker, *hur* material samlas in, sorteras och hanteras – det vill säga hur den egna positionen eller agerandet är med och formar och skapar förutsättningar för vad som sedan kan höras – är dock begränsad.

Den normkritiska pedagogiken för istället fram att kunskapen börjar hos individen och i mellanmänniska relationer. Lärandet handlar inte om att förstå något hos den Andre utan om att vända blicken mot sina egna föreställningar och det egna agerandet. Med en sådan utgångspunkt handlar lärandesituationen lika mycket om att se fler perspektiv inom *sig själv*, som att låta "andra" perspektiv uttryckas. Det normkritiska förhållningssättet lyfter därmed fram vikten av att i dialogprocesser lika mycket rikta blicken mot kommuners, tjänstepersoners och processledares egen praktik (rutiner, arbetssätt, vanor mm.), som till de invånare som ska "ges en röst". Urbanforskaren Jonathan Metzger (2013) betonar att det också innebär ett erkännande av att rollen som processledare för dialoger aldrig är neutral.

Genom att fokusera på det komplexa och mångbottnade i praktiken vill jag lyfta fram hur de vardagliga vanorna och arbetssätten, dialogpraktikens själva görande, påverkar vad som kan formuleras i dialogsituationer. Det här knyter an till forskning inom bland annat Science and Technology Studies (STS), feministiska och queera teoribildningar som betonar hur värld(ar) blir till i praktiker, snarare än att de tar plats i en färdig värld (Butler, 1990; Law, 2004). Att rikta blicken mot en själv öppnar upp för att förändra praktiker. Jag menar dock inte att hela ansvaret för att lösa problemen med medborgardialoger ligger på enskilda individer. Många av de aspekter som jag för fram i avhandlingen befinner sig bortom enskilda tjänstepersoners eller processledares möjlighet att påverka. Att sätta fokus på den reflexiva praktiken är dels ett sätt att bli mer varse om en situations begränsningar, att det handlar om frågor på strukturell nivå som inte går att lösa som enskild person; och dels ett sätt att öppna upp för och be-

lysa att det personliga är politiskt, att vi genom vårt görande är med och formar världen.

POLITISKT LYSSNANDE OCH ICKE-VETANDE

En utgångspunkt för studien är att det runt allt som omger oss finns dimensioner av, det som Cusanus benämner, *icke-vetande*. Livet överflödar oss och vi inte kan greppa allt. Icke-vetandet finns både i det största och i det minsta. Vi vet inte exakt hur framtiden kommer att te sig, ändå behöver vi planera för den. Likaså kan vi aldrig veta exakt hur en annan person tänker eller känner, vi kan aldrig helt fånga en människa eller situation, men vi behöver ändå försöka lyssna till varandra för att möjliggöra en gemensam framtid.

De huvudbegrepp som främst används i avhandlingen för att reflektera över min praktik och utforska förhållningssätt till lyssnandet är Cusanus begrepp *ratio* och *intellectus*. Ratio och intellectus beskriver två delar av vårt förnuft som förhåller sig till kunskap på olika sätt. Genom *ratio* förhåller vi oss till livet som ett pussel där vi genom att mäta, räkna och kalkylera försöker hitta givna svar. Genom *intellectus* förhåller vi oss närmare icke-vetandet och ser att *ratio*s kategorier aldrig är helt uttömmande och att det vi kallar för värld är i ett ständigt skapande (Bornemark, 2017).

Ett politiskt lyssnande såsom det ramas in i avhandlingen innebär ett lyssnande som relaterar till *intellectus*. Jag menar att det möjliggör en mer öppen ingång till dialoger, där det finns en nyfikenhet att lyssna även mot det vi inte förstår och därmed möjlighet att närma sig varandra och kollektiva frågor bortom fixerade positioner. Snarare än ett realpolitiskt sammanhang där det redan i förväg är bestämt vilka frågor som är av politisk vikt är de samtal som avses därmed sammanhang där vi gemensamt kan utforska vilka frågor som kan bli politiskt relevanta, där politiskt viktiga frågor kan framträda.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med avhandlingen är att synliggöra olika av dimensioner av lyssnandet och utforska dess roll i ledandet och organiserandet av medborgardialoger. Genom detta vill jag bidra med förhållningssätt till dialoger för att möjliggöra det politiska att framträda.

Forskningsfrågorna som lett arbetet är:

1. På vilket sätt bidrar eller motverkar organiserandet av dialogsituationer till att skapa förutsättningar för ett lyssnande som öppnar upp för icke-vetande och på så vis möjliggör för det politiska att ta plats?
2. Vilken kompetens behövs i processledarrollen för att bidra till ett utvecklande av lyssnandet i medborgardialoger?

Avhandlingen är en praktikledd studie. Det är mina praktiska erfarenheter som har lett arbetet. De frågor som har ställts kommer ur mina erfarenheter som processledare för medborgardialoger och i synnerhet de skavningar jag har upplevt i denna roll. I avhandlingen presenteras de teoretiska perspektiven före det empiriska materialet men det var, med andra ord, praktiken som först synliggjorde och ledde mig till de teoretiska frågor jag har fördjupat mig i. Därefter har teori och empiri vuxit fram i en växelverkan, något jag beskriver mer ingående i kapitel 3.

Det empiriska materialet utgörs av två dialogprocesser. Den ena är en kommunal översiktsplanedialog – *Samtal om framtiden* – som jag genomförde i Botkyrka kommun under ett års tid mellan 2011–2012. Den andra är ett undersökande dialogprojekt – *Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik* – som jag genomförde på Tensta konsthall 2013–2014 inom ramen för grupputställningen ”Tensta Museum”. Jag genomförde Rehearsals med konstnären Petra Bauer och en grupp på 30 personer där vi byggde upp en ram för att undersöka ett politiskt lyssnande.

TIDIGARE FORSKNING OM MEDBORGARDIALOG OCH PRAKTISK KUNSKAP I PLANERING

Inom planeringsfältet finns en lång tradition av forskning om medborgardialog samt forskning som belyser praktisk kunskap i planering ur olika perspektiv. Här beskrivs några av de mer aktuella studier och avhandlingar som ligger nära den här avhandlingen och som jag hämtat inspiration från.

Bland dem som forskat om medborgardialog under senare år finns Nazem Tahvilzadeh (2015) som undersökt motiv bakom varför medborgardialoger görs och studerat dialogprocesser, i bland annat Botkyrka tillsammans med Lisa Kings (2015). Inom ramen för projektet "Mellanplats" har Tahvilzadeh (2013) och andra forskare som Jenny Stenberg, Hans Abrahamsson, Henrik Benesch och Pål Castell (se Stenberg et al., 2013) i antologin *Framtiden är redan här - Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling* även undersökt relationen mellan inbjudet deltagande och självinitierade projekt.

Carina Listerborn (2007, 2015) har skrivit om dialogpraktiker i relation till genus. Magnus Dahlstedt (2009) har undersökt dialoger och deltagande i relation till aktivt medborgarskap och subjeksformationer. Martin Karlsson (2010) har bland annat studerat motiven för dialog. Andra forskare som berör delaktighet kopplat till demokrati är bland andra Erik Amnå (2003), Stig Montin (2007) och Abdul Khakee (2006). Gemensamt för mycket av denna forskning är att de studerar dialogprocesser i relation till deras (bristande) inflytande.

De senaste åren har ett forskningsspår med en praktikorienterad, *konstruktivistisk*, (Chilvers, 2009) ingång vuxit fram inom dialogfältet som denna avhandling ligger nära. Forskningen inom detta spår intresserar sig för hur makt och kunskap utspelar sig och formeras i själva dialogpraktiken (ibid.). Denna strömning kan ses som en vidareutveckling och ett komplement till dominerande akademiska

debatten kring deltagande som, enligt Chilvers (2009), tenderar att fastna i en binär logik där maktinnehav alltid är "dåligt" och motstånd alltid är "bra". Istället för ett antingen eller, är det snarare intressant att se deltagandeprocesser som ett fält där makt utspelar sig, som *både* kan vara värdefull och problematisk (Chilvers, 2009; Palmås och von Busch, 2015). Denna ingång till kunskap och makt betonar vidare hur de vardagliga "mikroaspekterna" av ett dialogarbete – såsom metoderna, teknikerna och instrumenten – är med och skapar politiska ordningar genom att de är medskapare av de frågor och subjekt som kan formeras i processerna (Law, 2004). Själva formen och designen av dialogprocesser bör därmed inte förstås som neutrala uppsamlare av information, utan snarare som politiska och performativa.

Att genomföra en dialogprocess handlar därför inte bara om att fånga upp ett invånarunderlag som redan finns "där ute", utan även om att åsikterna formeras i sociomateriella processer (Chilvers och Kearnes, 2016; Metzger, 2013; Metzger, Soneryd och Linke, 2017). Makt är inte begränsat endast till givna personer, utan kan också vara inbäddat i ting, som datorer, enkäter, Powerpoints och formulär (Metzger et al., 2017; Metzger, Soneryd och Tamm-Hallström, 2016). Makt är därmed något som kan finnas på flera ställen, något som är situerat och som cirkulerar genom nätverk, diskurser och praktiker (Chilvers, 2009). I denna inriktning betonas med andra ord att det politiska inte bara sker i utfallet av en process, utan också i själva *organisandet inför och genomförandet av* deltagandeprocesser, vilket motiverar och gör det intressant att studera vad som händer i dessa processer.

I en svensk kontext finns inom detta spår bland annat Karl Palmås och Otto von Bushs (2015) arbete kring de materiella aspekternas påverkan på vad som kan formeras i dialoger, Linda Soneryds och Javier Lezauns (2007) arbete om dialogteknikers formande av

subjektiviteter, Jonathan Metzgers (2013) studier om subjektivitetsformering i planeringsprocesser, processledarens roll och stakeholderformering samt Kristina Tamm-Hallströms (2015) studier om hur makt utspelar sig i dialogpraktiken. Annan dialogforskning som också studerar processerna på nära håll är Clarissa Kugelbergs och Eric Trovallas (2015) forskning kring medborgardialoger i Botkyrka kommun.

I relation till praktisk kunskap inom planeringsfältet har den danska planeringsforskaren Bent Flyvbjerg (2004) utvecklat begreppet "fronetisk planering". Han utgår från Aristoteles kunskapsform *fronesis* men med tillägget att maktaspekter är centrala att beakta. Med detta tillägg ser han hur fronetisk samhällsvetenskaplig forskning kan bidra till att öka förståelsen av och påverka förändring i specifika kontexter, snarare än att söka efter allmängiltig, "epistemisk" kunskap (Flyvbjerg et al., 2012).

José Luis Ramirez (1995) arbete om reflektion över praktisk kunskap och den egna yrkespraktiken med utgångspunkt i Aristoteles kunskapsformer, däribland praktisk klokhet (*fronesis*), är ett annat bidrag som betonar vikten av att utveckla praktiska metoder för planeringspraktiken.

Juan Velásquez (2005) avhandling *Förankring och dialog*, kraftspelet mellan planering och demokrati analyserar hur en lokal tjänstemannagrupp arbetade med en framtidsverkstad från idéstadium och planering till genomförande och uppföljning. I avhandlingen för han fram vikten av situerad kunskap och *fronesis* för att planerare ska arbeta finkänsligt gentemot invånarna. I likhet med mig har han medborgardialog i Botkyrka kommun och ett situerat kunnande i fokus. Dessa praktikinära studier har dock en "utifrånblick". Att forska med en inifrånblick från planeringspraktiken är inte helt vanligt men något som är viktigt i relation till att undersöka forskningsätt för hur vi kan

forska på praktikens villkor, snarare än forska *om* praktik. Jag ser att det kan ge värdefull kunskap som tillför ett perspektiv till den forskning som i huvudsak har studerat deltagandeprocesser utifrån.

Inom planeringsfältet finns Gustav Fridlunds (2017) avhandling *Utan tvivel är en inte klok* som reflekterar kring byråkrati och tjänstepersonsrollen och, som i likhet med mitt arbete, har en bas både i planeringsfältet och i praktisk kunskap. Vi har befunnit oss på samma avdelning under våra doktorandstudier och har följt varandras arbeten nära. Fridlunds arbete utgår i likhet med mitt arbete från Botkyrka kommun. Vi delar också ett intresse för att gå in i och stanna upp i skavningar. Våra arbeten överlappar därför varandras på flera sätt, och det har funnits en dialog kring gemensamma frågor under åren. Hans huvudfokus är dock skavningar i relation till byråkratrollen, vilket skiljer sig från denna studie som fokuserar på processledarrollen och lyssnande i relation till dialogsammanhang. Hans arbete har inte heller med någon utforskande, prövande praktik som jag gör i avhandlingen genom Rehearsals.

Ytterligare en studie som har ett inifrånperspektiv är Carola Wingrens (2009) avhandling *En landskapsarkitekts konstnärliga praktik: Kunskap via en självbiografisk studie från erfarenheter som landskapsarkitekt*. I likhet med mitt arbete tar hon också avstamp i sin egen yrkespraktik. Hon använder sig också av berättande texter varvat med reflektioner. Hon belyser dock inte en processledarroll i relation till dialoger utan rollen som landskapsarkitekt.

En studie som utgår från ett situerat jag är kulturgeografen Sara Johanssons (2013) avhandling *Rytmen bor i mina steg*, som är en rytmanalytisk studie av staden. Hon utforskar autoetnografisk kunskap och erfarenhet och att närma sig erfarenhetsprocesser på ett kroppsligt sätt. Hennes arbete har inspirerat mig i det att hon utforskar kunskapsprocesser där kroppen får vara i främsta rummet samt att hon

arbetar med olika former av skrivande genom avhandlingen. Hon undersöker dock ingen yrkespraktik och relaterar inte heller till medborgardialog⁸.

DISPOSITION

I **kapitel 1**, detta *inledningskapitel* beskrivs ingången till arbetet, avhandlingens syfte och frågeställningar samt varför jag ser dessa frågor som viktiga att undersöka och hur studien bidrar till forskning. Här finns också ett avsnitt om tidigare forskning inom planeringsfältet som angränsar till denna avhandling.

I **kapitel 2**, *Bakgrund – medborgardialogspraktiken*, beskrivs olika synsätt på deltagande i planering. Detta kapitel fungerar som bakgrund för att teckna en bild av det växande intresset för medborgardialog i planering samt för att beskriva min egen ingång till och arbete som processledare för dialoger.

Kapitel 3 är en *Metodreflektion*. I detta kapitel reflekterar jag över mina förhållningssätt till metod och hur genomförandet av arbetet har gått till. Detta kapitel har arbetats fram i nära koppling till **kapitel 4**, *Icke-vetande och förnuft*, där studiens huvudbegrepp och kunskapsteoretiska ram presenteras. Då jag ser metod och teori som nära sammankopplade överlappar dessa kapitel bitvis varandra. Utgångspunkten i kapitel 4 är Cusanus förnuftsdiskussion med begreppen intellectus, ratio och icke-vetande i centrum. Dessa begrepp diskuteras också i relation till mer samtida teori inom normkritisk pedagogik, STS och praktisk kunskap.

Kapitel 5–6 består av gestaltningar i form av personliga berättelser av konkreta situationer från min praktik som processledare. I **kapitel 5** reflekterar jag kring en dialogprocess, *Samtal om framtiden*, jag genomförde i Botkyrka kommun 2011–2012. Fokus är på de skavningar jag upplevde i min roll som processledare för medborgardialoger. I

kapitel 6 reflekterar jag kring ett utforskande dialogprojekt, *Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik*, som jag genomfördes på Tensta konsthall 2013–2014. Här hade jag rollen som organisatör, processledare och forskare. Dessa kapitel relaterar till varandra.

Kapitel 7. I detta sjunde avslutningskapitel *Lyssnandets politik* diskuterar jag hur lyssnandets roll i organiserandet och ledandet av dialogsituationer kan möjliggöra för det politiska att framträda. Här diskuteras också vilken kompetens för lyssnande som behövs och hur sådan kompetens skulle kunna stödjas och utvecklas inom planeringsfältet.

I det sista kapitlet, **kapitel 8**, *Avslutande metodreflektion*, fortsätter jag att reflektera kring metod. Här är mina vanor och rutiner i centrum. Detta kapitel visar också på likheter mellan forskar- och dialogledarrollen och kopplar därför tillbaka till kapitel 7, men även till den inledande metodreflektionen i kapitel 4.

¹ Samråd är ett lagstadgat skeende i planprocessen som syftar till att samla in information, önskemål och synpunkter på förslaget från invånare och berörda aktörer samt genom detta öppna upp för insyn och påverkan.

² <http://skl.se/demokratiledningstyrning/medborgardialogdelaktighet/medborgardialog.372.html>.

³ Begreppet icke-vetande förklaras mer ingående i kapitel 4.

⁴ Detta stycke finns även med i min artikel Wiberg, Sofia (2016) *Medborgardialogens politiska organisering* (SCOREs rapportserie 2016:3) Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor.

⁵ Skavningar som begrepp beskrivs närmare i kapitel 3.

⁶ Här finns till exempel Flyvbjergs (2004) arbete, samt Ramirez (1995) och Fridlunds (2017) avhandlingar som studerar planeringspraktiken med fokus på fronesis.

⁷ Med begreppen menas här de grupper som i sammanhanget anses vara marginaliserade i samhället.

⁸ Inom arkitekturforskning finns även avhandlingar som ligger nära det litterära och som på olika sätt tar utgångspunkt i fiktiva subjekt. Katja Grillners (2000) avhandling innehåller en promenad i en engelsk park där textens jag samtalar med två 1700-talsteoretiker. Katarina Bonnievier (2007) avhandling Behind straight curtains är en feministisk och queer kritik av arkitekturfältet som görs genom en serie nedskrivna seminarier. Janna Holmstedts (2017) konstnärliga avhandling Are You Ready for a Wet Live-In? Explorations into Listening har, liksom denna avhandling, lyssnandet som tema.

Bakgrund-medbor

KAPIT

gardialogspraktiken

TEL 2

Medborgardialogen kan [...] bli ett redskap för att fånga upp röster som annars inte kommer till uttryck och därigenom bidra till politisk jämlikhet. Genom att uppmuntra öppenhet, tillgänglighet och utbyte av åsikter och perspektiv kan en ömsesidig förståelse av problem och lösningar skapas (SOU: 2016:5, s. 432).

VARFÖR MEDBORGARDIALOG?

Det är 2007 och jag går från det sista dialogmötet om Stockholmsregionens framtid, som jag har genomfört på uppdrag av Region- och trafikplanekontoret¹, med en meningsfull känsla i kroppen. Under några månader har jag fört samtal med ett 60-tal ungdomar kring deras tankar och idéer om den framtida stockholmsregionen. Efter att ha genomfört ett tiotal samtal hade jag fått ett förlängt uppdrag att sätta ihop en mindre grupp som fick träffas vid flera tillfällen för att ge fördjupade inspel till arbetet med RUFS 2010².

Samtalen i den mindre gruppen hade handlat om att ge utrymme för den reflekterande istället för den shoppande människan, att kärnfamiljen inte kunde vara norm för stadsplanering, om behovet av en urban allemansrätt och vad som händer när planeringen drivs av privata aktörer. Det hade känts viktigt och relevant att tillsammans med andra få prata om politiskt viktiga frågor. Fastän att jag hade rollen som processledare för dialogen upplevde jag mig lika mycket som en deltagare i samtalen.

Medborgardialogen jag gjorde för dåvarande Region- och trafikplanekontoret var mitt första dialoguppdrag. Det var först senare som jag förstod att intresset för att involvera invånare i samtal och medskapande processer kring stadsutvecklingsfrågor var under snabb framväxt, både i Sverige och internationellt.

Den senaste Demokratiutredningen (SOU, 2016:5) och Boverket (2017) pekar på medborgardialog som ett viktigt komplement till den representativa demokratin där ett ökat medborgarinflytande bland annat kan bidra till att stärka demokratin, ge bättre underlag och

därmed bättre beslut samt säkra representation i beslutsprocesser. Boverkets rapport *Socialt hållbar stadsutveckling – en kunskapsöversikt* betonar dialog med invånare som en av de fem viktigaste aspekterna för att stärka den sociala hållbarheten i ett bostadsområde (Boverket, 2010) och Delegationen för hållbara städer (2012) för fram otillräcklig dialog med medborgare om stadens utveckling som ett hinder för kunskapsuppbyggnad kring hållbara samhällen. I Sverige har sedan 1980-talet dialogen också använts som ett verktyg för att öka delaktigheten bland boende i så kallade socioekonomiskt mindre starka bostadsområden som ett sätt att stärka representation och föra in andra perspektiv i planeringsprocesser (Karlsson, 2017). Andra argument som brukar föras fram är att deltagandeprocesser där människor får vara med och påverka kan bidra till att stärka folkhälsan samt att de kan länka ihop folk på en plats då invånare träffas och utbyter erfarenheter (Lindholm, 2011). Även i den akademiska debatten kring medborgardialog förs det fram argument som betonar dialogens möjligheter som metod för att stärka lokal demokrati, innovation och bidra till hållbara samhällen där deltagandeprocesser och dialogmetoder förs fram som ett sätt att möjliggöra lösningar på ofta komplexa problem (Chilvers, 2009).

Det finns en lång tradition av olika delaktighetsprojekt och likaså studier om dialog som sträcker sig tillbaka till 1960-talet. Demokratiforskaren Tahvilzadeh (2015) spårar det samtida intresset för medborgardialog till tre policyområden:³

1. Diverse urbana utvecklingsprogram från 1970-talet och framåt där medborgardeltagande varit mer eller mindre centrala inslag, till exempel Blommansatsningen och Storstadssatsningen.
2. Den nationella demokratipolitiken som lanserades 2000 med Demokratiutredningens betänkande *En uthållig demokrati!* (SOU 2000:1) som bland annat rekommenderade att den representativa demokratin bör kompletteras med ”deltagardemokrati med deliberativa

kvaliteter”, och som följdes upp 2016 med *Låt fler forma framtiden!* (SOU 2016:5).

3. Det senaste decenniets fokus på hållbar stadsutveckling i vilken medborgardialoger ofta lyfts fram som en central aspekt av hållbarhetens sociala dimension och med planering för rättvisa och socialt hållbara städer (ibid.).

I en kartläggning genomförd 2002 identifierades över 3000 genomförda dialog- och delaktighetsprojekt i Sverige (Gilljam, Jodal och Cliffordsson, 2003). År 2015 uppgav 83 procent av Sveriges kommuner och landsting att de hade genomfört någon form av medborgardialog (SOU 2016:5). Denna omfattning av medborgardialoger menar statsvetaren Martin Karlsson (2010) ”tyder på att denna praktik utvecklats från en experimentell försöksverksamhet [...] till en gängse praktik i den lokala demokratin” (Karlsson, 2010, s.114).

KOMMUNIKATIV PLANERING

Inom samhällsplaneringsfältet är intresset för dialoger framförallt nära kopplat till det som brukar kallas det kommunikativa, eller kollaborativa, planeringsidealet. Det finns många benämningar för det här förhållningssättet, till exempel *Communicative planning* (Forester, 1989), *Collaborative planning* (Healey, 1997) *Planning through debate* (Healey, 1992) eller *Inclusionary discourse* (Healey, 1996). Taylor (1998) beskriver det på följande sätt:

The suggestion has emerged that is not simply that dialogue and debate are important in the process of planning (for that view is longstanding), but rather that they are what constitute this process: that the process of planning can best be viewed as a process of practical deliberation involving dialogue, debate and negotiation among planners, politicians, developers and the public (Taylor, 1998, s.71).

Det kommunikativa planeringsidealet brukar ställas mot ett ratio-

nellt ideal. Från att ha sett planering som en rationell beslutsprocess började samhällsplanering under 1980-talet att beskrivas som kommunikation (Healey, 1997)⁴. I en svensk kontext har det ända sedan 1960-talets växande kritik mot stadskärnornas omvandling och tidens storskaliga byggprojekt funnits en kritik mot den planeringens rationalitet och status som universallösning på olika samhällsproblem (Listerborn, 2015). Den kritik som växte fram gav gensvar, medborgare började gå samman i byalag och lokala aktionsgrupper och framträda som "motborgare" som krävde ökad insyn i planprocessen (Henecke och Khan, 2002). Efter nästan 20 års utredningsarbete infördes 1987 Plan- och bygglagen (PBL). Med en ny lag på plats skulle medborgarinflytandet säkras och stärkas och besluten demokratiseras och flyttas närmare kommuninvånarna. En viktig förändring i PBL var att medborgardeltagande i planeringsprocesser lagstadgades genom så kallade samråd (Lindholm, Oliveira e Costa och Wiberg, 2015). Det lagstadgade samrådet innebär att medborgarna formellt har möjlighet att medverka i planeringsprocessen. Kritik har dock förts fram som menar att det lagstadgade samrådet kommer för sent i processen när det mesta redan är bestämt (ibid.).

De senaste årens diskussion om medborgardialog har till stor del handlat om medverkan i tidigare skeden av beslutsprocesser. Många kommuner och regioner har numera dialoger i samband med framtagande av översiktsplaner, som handlar om den långsiktiga utvecklingen, ofta ett 20–30-årigt perspektiv. Det har också blivit vanligare att arkitektkontor och bostadsbolag i allt högre utsträckning intresserar sig för dialog med boende utanför den formella PBL-processen. De deltagandeprocesser jag arbetade med var framförallt av denna karaktär.

Den kommunikativa planeraren

Den kommunikativa tjänstepersonens uppdrag beskrivs enligt planeringsforskaren Andreaz Strömberg (2007) inte vara lika starkt kon-

centrerat kring professionalism eller expertkunskap som i det rationella idealet. Den kommunikativa planeraren delar makten med politiker och medborgare, i en process som kräver en stor samverkan mellan parterna. Planeraren kan jämföras med en professionell kommunikator som behöver kunskap om hur en hänsynstagande dialog som leder till samförstånd skapas (ibid). Strömgren sammanfattar vidare den kommunikativa synen som att planeringsverksamheten "är och bör vara politisk till sin karaktär och präglas av konsensussträvande kommunikation mellan berörda parter" (Strömgren, 2007, s.18). Det är alltså inte endast en specifik profession som bör ägna sig åt planering (ibid.). Planering kräver att stat och/eller kommun och landsting samverkar i nätverk med medborgare, näringsliv och civil sektor (Granberg och von Sydow, 1998). Planerarens främsta uppgift blir att delta i samverkansprocesser och medla mellan intressenter för att hitta lösningar som är bra för "alla" (Forester, 1989).

I min roll som processledare såg jag mig inte som en "planerare" utan snarare som en medlare *mellan* invånare och planerare, tjänstepersoner och politiker. I efterhand slås jag av att den roll jag hade kunde rymmas inom vad det kommunikativa planeringsidealet just lyfter fram som centralt i planerarrollen.

Planeringsforskaren Geoff Vigar (2012) beskriver att den här rollen innebär att planeraren blir en "tolkare" eller "översättare" som tar in olika former av kunskap från olika aktörer och medlar mellan dem. Designforskaren Horst Rittel och planeringsforskaren Melvin Webber (1973) för fram att planeraren ofta har att göra med komplexa och konfliktfyllda perspektiv och att planerarrollen inte sällan handlar om att "tämja" och förenkla dessa så att de blir hanterbara och kan formuleras till genomförbara förslag. I denna process gör tjänstepersoner (och processledare) avvägningar i sin arbetsvardag mellan olika kunskaper och perspektiv utifrån sina egna mentala scheman. Det här är en roll som innefattar makt att besluta vilka

erfarenheter som är de relevanta, en roll som därmed aldrig är neutral. Planeringsforskaren Kristina Grange (2016) för fram vikten av att värdera planerares förmåga till kritisk reflektion snarare än att det endast ska agera lojalt.

SYFTEN MED DIALOG

Jag har ovan berört några aspekter som ofta framförs som anledningar till att genomföra dialoger. Planeringsforskarna Innes och Booher (2004) sammanfattar fem vanliga motiv för att ha deltagandeprocesser i planering:

1. Beslutsfattarna får reda på vad medborgarna vill.
2. Medborgare har god lokalkännedom och kan därför ge värdefull input till planeringsprocesser.
3. Demokratiska processer, där fler får vara med och delta, kan bidra till ett mer rättvist samhälle.
4. Det skapar legitimitet till de beslut som fattas om invånare har varit delaktiga i beslutet.
5. Lagen kräver att medborgare ska få vara delaktiga.

I punkterna ovan förs både demokratiska och legitimitetsmässiga motiv fram. Detta är också något som bland andra Sveriges Kommuner och Landsting (SKL, 2006)⁵ betonar genom att lyfta hur dialoger kan ge effektivitetsmässiga vinster i form av bättre förankring av beslut. I deras skrift *11 tankar om medborgardialog i styrning* (2006) förs det fram att "Även om man inte får igenom sin vilja igenom har man fått kunskap om och förståelse för bakgrunden till beslut, på så sätt kan man lättare acceptera beslutet" (SKL 2006, s. 28). Att på samma gång vilja öka demokrati, skapa delaktighet och samtidigt få till smidigare, snabbare processer var också något jag själv mötte i samtal med tjänstepersoner och politiker. Det fanns ofta både en vilja att föra in fler perspektiv genom dialog med invånare och samtidigt en rädsla över att dialogerna skulle krångla till processen eller att det skulle

komma in "fel" åsikter. Ibland brukade tjänstepersoner och politiker därför motivera dialoger som ett sätt att också förankra eller få invånare att bli mindre motstridiga i senare skeden. Dialoger som blev lyckade, i bemärkelsen glada och roliga tillställningar, bedömdes kunna göra processen snabbare och smidigare på längre sikt.

Att dialoger kan leda till färre överklagande av planeringprojekt, program och planer är något som även förs fram i forskning (Cars, 2001). Samtidigt riktas också kritik mot att det skulle finnas ett samband mellan dialog och ökad effektivitet, både som motiv och mot att detta samband skulle vara empiriskt bevisat (Håkansson och Olsson, 2015). Att låta fler delta i beslut kan lika gärna göra processen längre och mer konfliktfylld då fler åsikter behöver beaktas. Demokrati tar tid, och behöver få göra det. Att använda effektivitetsargument kan på sätt motsäga själva grundsyftet. Relationen mellan demokrati och effektivitet kan ses som en olöst spänning som finns inom både planeringsteori och praktik (Metzger et al., 2017) vilket kan leda till friktion och konflikter både under dialoger och när beslut ska tas (Tahvilzadeh, 2015 och Metzger et al., 2017).

Utöver de fem motiv som Innes och Boohers (2004) listar anger Tahvilzadeh (2015) *ansvarstagande inför nedskärningar* som ytterligare en anledning till att kommuner vill involvera invånare i beslutsprocesser. Medborgardialog behövs, utifrån detta perspektiv, för att invånarna ska uppleva en ökad ansvars känsla inför eventuella kommande nedskärningar i välfärden. Detta kan också beskrivas som ett sätt att "fostra" samhällsinvånare till att bli mer ansvarstagande.

Från att till en början ha setts som en positiv och tämligen oproblematisk demokratipraktik har under de senaste decennierna ett brett fält av maktkritisk dialogforskning vuxit fram. Detta fält betonar hur dessa processer ofta syftar till att legitimera beslut och öka kostnadseffektivitet, snarare än att föra in fler perspektiv eller öka medbe-

stämmande. Inom detta fält betonas hur deliberativa processer är en del av en postpolitisk samtid (Blakeley, 2010; Dahlstedt och Tesfahuney, 2008; Taylor, 2007; Tahvilzadeh, 2015). Mouffe (2008) är en central företrädare för detta perspektiv. Hon menar att "deltagande" och "dialog" har blivit vår tids ledord men att de är tomma på reellt innehåll och används som en strategi för makthavare att driva igenom sin egen politik. Geografen Eric Swyngedouw (2005) betonar i samma anda att deliberativa inslag, snarare än att stärka ett demokratiskt samtal där olika röster kan höras, är ett medel för beslutsfattare att vidmakthålla en världsordning som gynnar dem själva. Intresset för dialog beskrivs ha vuxit fram i en tid av nyliberal politisk orientering och kan tolkas som ett sätt att skapa öppna processer vars regler är tillräckligt demokratiska för att legitimera beslut, samtidigt som de säkerställer kapitalets intressen (Moini, 2011; Purcell, 2009). I praktiken fungerar dock deltagande styrmodeller snarare som skendemokratiska processer som stärker redan starka samhällsgrupper (Blakeley, 2010; Swyngedouw et al., 2002). Istället för att öppna upp för politiskt viktiga frågor blir de som ett instrument för politiker och makthavare att osynliggöra politiska konflikter och därmed exkludera alternativa samhällsideal (Allmendinger och Haughton, 2010; Swyngedouw, 2005) genom att låta "allt" vara öppet för debatt, förutom just ramarna för debatten (Metzger, 2017).

Magnus Dahlstedt (2009), professor i socialt arbete, kopplar också intresset för dialog till framväxten av ett ökat fokus på ett "aktivt" medborgarideal, där invånare ska gå från att vara passiva mottagare av välfärdstjänster till att bli aktiva medborgare som själva tar ansvar. Detta formuleras som ett sätt att stärka individers egenmakt. Samtidigt syftar detta, enligt honom, till en viss typ av aktiva medborgare, som är aktiva utifrån en entreprenöriell diskurs inom ramen för new public management-baserade styrsystem (ibid.). Medborgardialogen blir här ett sätt att uppmuntra demokratiska värderingar på en individualiserad grund i en tid när välfärdssamhället stöps om (Tahvilzadeh, 2015).

EN DIALOGPRAKTIK FYLLD MED GODA EXEMPEL

Det är 2010 och jag är med på SKL:s årliga konferens om medborgardialog. Det är en heldag som jag har betalat ganska mycket pengar för att få delta i. Jag känner mig rätt hemma i frågorna, vid det här laget har jag genomfört ett stort antal dialogprocesser och är insatt i hur samtalet förs i rum som dessa. Föreläsningslokalen påminner lite om en biograf med en scen längst fram. I programmet noterar jag att en person ska prata om vikten av demokratiutvecklande insatser, en annan ska utifrån exempel i Barcelona beskriva möjligheter med medborgarbudget. I rummet ser jag att många personer bär kostym, eller i alla fall kavaj. Jag sneglar på namnlapparna på personerna bredvid mig och ser att en kommer från en kommun, en annan från ett bostadsbolag och en tredje från ett arkitektkontor. Klädstilen är mer proper än de rum jag annars befinner mig och pratar om demokrati i. När en av projektledarna för medborgardialog på SKL går upp och presenterar innehållet för dagen låter hen entusiastisk. Med tanke på hur många personer som är där för att lyssna är det lätt att förstå hens energi. Intresset för frågorna är stort. Jag är mest nyfiken på programpunkten om medborgarbudget, den form av dialog som ligger nära medbestämmande där invånare får vara med och besluta om hur en budget ska fördelas och som potentiellt kan handla om omfördelning av makt.

Under lunchen hamnar jag vid ett bord med några som med frälst blick pratar om hur fantastiskt det är att involvera barn och ungdomar och om hur de haft en workshop där de tillsammans har ritat drömhäus. Efter lunchen, när jag återigen är tillbaka i föreläsningssalen, har jag svårt att koncentrera mig helt. Det är något med hela dagen – programpunkterna, deltagarna och samtalen som får mig att börja fundera vad intentionerna egentligen är. Det finns en känsla av förpackning i helheten som gör mig obekväm. Alla exempel som lyfts fram betonar framgångar, hur inspirerande det har varit och hur bra det har blivit för kommunen och invånarna. Det är bilder på glada personer och fina miljöer. Talarna lyser när de berättar om hur många som deltog i olika dialogprocesser, och hur många förslag som kom in.

Resten av dagen fortsätter på samma sätt och går ut på att lyfta hur dialoger

kan bli bättre och mer effektiva genom att tydligare komma in i styrsystem. Ingen betonar kritiska aspekter eller den politiska kraft som det kan innebära att låta fler bli delaktiga i beslut. Dialogerna beskrivs snarare som något enkelt som går att uppnå goda resultat med genom att följa ett antal enkla moment

SKL är en tongivande organisation i att bedriva kunskapsspridning och utveckla medborgardialoger i Sverige⁶ (SOU 2016:5). Sedan 2006 har SKL bedrivit ett intensivt arbete med att sprida information genom skrifter, rapporter, konferenser, utmärkelser, kunskapsbanker och handböcker⁷. De driver också flertalet nätverk och projekt⁸ för politiker och tjänstepersoner som vill förbättra (samt även kommunicera och marknadsföra) sitt arbete med dialog⁹. De ger utmärkelser till "bästa dialogkommun" och har genomfört filmtävlingar kring kommuners dialogarbeten. Även inom dialogforskning finns ett spår som uppehåller sig vid att utveckla metoder och kriterier för att möjliggöra effektiva resultat, vilket Chilvers beskriver som ett *evaluerings*spår (Chilvers, 2009).

Att som konsult bli upplockad i SKL:s dialognätverk upptäckte jag snabbt var eftersträvänsvärt och något som ökade chansen att få dialoguppdrag. På liknande sätt är det en merit för kommuner att vara del av något av nätverken, något många kommuner framhöll på möten och kommunicerade via sina hemsidor. Utöver SKL:s nätverk har andra projekt kring dialog och planering de senaste åren startats i Sverige. Stadsbyggnadsdialogen¹⁰ och S2020 är två exempel på sådana. Betoningen i dessa nätverk ligger främst på dialog i tidigare skeden, innan det formella samrådet.

Gemensamt och tongivande för de olika nätverken är, att i rapporter, på hemsidor och i utmärkelserna, betona goda exempel¹¹ på medborgardialoger. Den bild som framträder i dessa sammanhang skiljer sig mycket från hur jag själv uppfattade de dialoger jag genomförde, och även hur andra tjänstepersoner som jag kom i

kontakt med under åren reflekterade kring sina erfarenheter. I de dialoger jag genomförde var det ofta en mer komplex och nyanse-rad, inte sällan komplicerad, bild som framkom (något som inte fick utrymme i de redovisningar där betoningen låg på det lyckade). Ur-banforskaren Dalia Mukhtar-Landgren (2012) kopplar ihop intresset för att lyfta framgångshistorier med marknadsstyrd planering med utgångspunkt i "trickle down"-teorier. Kopplat till stadsutveckling kan denna teoribildning förenklat förklaras som att utgångspunkten är att skapa "attraktiva" städer som lockar kapital/investeringar besökare och nya invånare utifrån, till exempel arenabyggen, stora event, exklusiva bostäder och spektakulär arkitektur, och att investeringarna sedan kommer att "sippra ned" och bekosta satsningar på fattigare delar av staden. I en sådan kontext blir dialoger endast intressanta i den mån de kan vara med och stärka attraktiviteten utåt (Mukhtar-Landgren, 2012). Att lyfta det som är positivt och framgångsrikt istället för det som är komplext, svårt och tvetydigt kan ses som ett logiskt förfarande om det planeras för ökad attraktivitet. Mukhtar-Landgren (2012) visar, utifrån exempel i Malmö, hur främst de medborgare vars historier passar och ligger i linje med kommunens planer lyfts fram. Det här får resultatet att kommuners dokument visar staden från ett specifikt perspektiv med en specifik målgrupp i åtanke (ibid.).

KONFLIKTUNDVIKANDE DIALOGER

Om fokus är på att föra fram goda exempel blir dialoger som är konfliktfyllda ett misslyckande. Under mina år som processledare hamnade jag flera gånger i situationer där uppdragsgivarna försökte undvika att konflikter skulle uppstå vid dialogmöten. Vid ett tillfälle att jag blev ombedd att inte kontakta en förening som var emot det förslag som skulle läggas fram på dialogmötet. En annan gång gav en politiker mig noga anvisningar om hur jag skulle göra för att hindra en känslig fråga från att komma upp på agendan genom att direkt avfärda alla eventuella frågor som berörde det ämnet.

Flera forskare har pekat på att deliberativa processer tenderar att ha ett konsensusideal där åsiktsskillnader och strukturella orättvisor i samhället osynliggörs (Allmendinger, 2000; Campbell, 2006; Fainstein, 2010; Young, 1990). En central utgångspunkt i det deliberativa demokratiidealet är att det öppna samtalet ses som centralt för att nå demokratiska beslut. Rötterna i detta ideal kommer från Jürgen Habermas (1996) tankar om kommunikativt handlande, vilket förenklat utgår från att beslut bör tas i jämlika och rationella samtal mellan olika individer som därigenom tillsammans kan nå lösningar på gemensamma problem (Allmendinger och Tewdwr-Jones, 2002; Innes, 1996; Premfors, 2003).

Detta konsensusideal är något som Mouffe (2008) riktar hård kritik mot. Snarare än fler dialoger som ska leda till konsensus behöver vi, enligt Mouffe, ha fler "agonistiska" konflikter mellan grupper i samhället för att kunna stärka demokratin. Agonism betecknar en relation där parter i en konflikt erkänner sina motparter som legitima motståndare, samtidigt som de inte behöver hitta en gemensam lösning. I motsats till en antagonistisk relation ses motparten som en motståndare istället för fiende, det är en relation där man ser varandra som "friendly enemies" (ibid.). Det handlar, enligt Mouffe, om en verklig kamp, men den sker inom ramen för villkor som är demokratiskt fastställda och som motståndaren accepterar, eller som hon uttrycker det:

Ett demokratiskt samhälle innehåller en mångfald intressen och krav som visserligen befinner sig i konflikt och aldrig kan bli slutgiltigt försonade men som trots detta måste betraktas som legitima (Mouffe, 2008, s. 117).

För att mobilisera folk och väcka passion krävs snarare en politisering där världen får ses indelad i tydliga motsatta läger (Mouffe, 2008).

DIALOGTRAPPAN OCH PAMFLETTEN

Under åren jag arbetade som konsult genomförde jag dialoger i bland annat Sundsvall, Ovanåker, Stockholm, Huddinge, Botkyrka, Solna och Nyköping. Dialogerna handlade om alltifrån översiktsplaner och områdesförnyelse i ett bostadsområde till kulturhus och att utveckla biblioteksverksamhet. I flera fall var workshops och intervjuer med tjänstepersoner och politiker kopplade till processen. Efter en tid började jag också föreläsa och hålla utbildningar om medborgardialog tillsammans med en av mina kollegor, Teresa Lindholm. Hon hade under flera år arbetat med utbildningar och dialoger och tagit fram dialoghandböcker för bland annat Huddinge och Haninge kommun.

Vi brukade börja våra föreläsningar med att visa Sherry Arnsteins (1969) "Ladder of Citizen Participation". Det är en illustration som beskriver vad olika former av dialog innebär och vilka olika grader av inflytande deltagarna har i planeringsprocessen. Denna trappa är en ofta använd beskrivning för deltagandets olika nivåer i relation till makt, både inom forskning och i dialogpraktiken.

Trappan består av åtta steg, eller nivåer av delaktighet. Den lägsta nivån är manipulation, där medborgarna blir symboliskt delaktiga för att skapa legitimitet för något som redan är bestämt, och den högsta nivån är medborgarkontroll, där medborgarna själva har kontroll över vilka beslut som tas. De övriga stegen på trappan är terapi, information, konsultation, rådgivning, partnerskap och delegerad makt. Det finns en tydlig rörelse uppåt, där det mest eftersträvarsvärda är att nå så högt på trappan som möjligt.

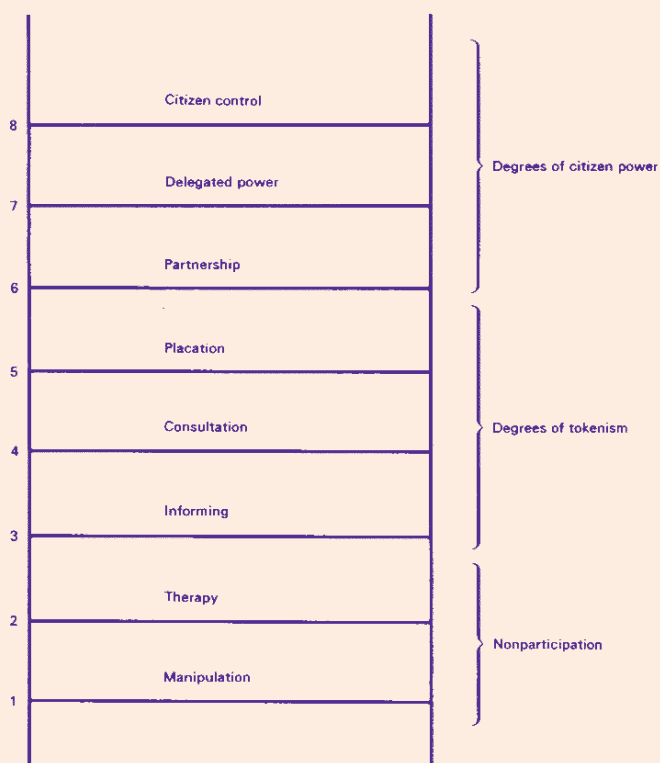
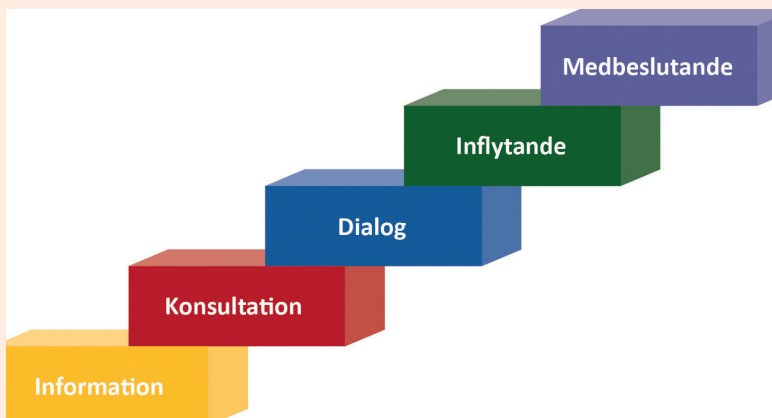

Figure 1 Eight rungs on a ladder of citizen participation

Figur 1. Arnsteins Ladder of citizen participation (Arnstein, 1969)

SKL (2006) använder sig av en modifierad version av Arnsteins steg när de beskriver de olika nivåerna av delaktighet som en medborgardialog kan innebära, SKL:s "delaktighetstrappa" (se figur 2). SKL:s version bygger på Arnsteins trappa men är omformulerad, bland annat är den högsta och den lägsta nivån, medborgarkontroll och manipulation, borttagna. Många svenska kommuner använder sig av SKL:s trappa i arbetet med medborgardialog.

Figur 2. Sveriges kommuner och Landstings delaktighetstrappa (SKL, 2006)

En ytterligare variant är det "delaktighetsspektrum" (se figur 3) som processledaren och dialogutvecklaren Teresa Lindholm har tagit fram som en del i Huddinge kommuns dialoghandbok (2006). I likhet med delaktighetstrapporna visar delaktighetsspektrumet graden av delaktighet beroende dialogens karaktär.

Former av delaktighet	Kännetecken	Du får	Exempel på metoder	Hur får vi med fler?
Information	Envägs-kommunikation Frågor och svar	Veta	Tidning Webb Trycksak Stormöte	Var? Tillgänglig & attraktiv mötesplats
Konsultation	Inhämta synpunkter Ofta punktinsats	Tycka	Enkät Fokusgrupp Samråd Områdesvandring	När? Målgrupps- anpassad tidpunkt
Dialog	Utbyte av tankar Ofta flera tillfällen	Resonera	Dialogseminarium Dialoggrupp	Hur? Rätt informa- tionsvägar
Samarbete	Aktiviteter planeras och genomförs	Genomföra	Arbetsgrupp Framtidsverkstad	Inkludera! Riv hindren – gör det möjligt för alla
Medbestäm- mande	Gemensamt beslutsfattande	Bestämma	Rådslag	

Figur 3. Huddinge kommuns delaktighetsspektrum (Huddinge kommun, 2012)

Lindholm beskriver graderna av delaktighet på följande sätt (Hudinge kommun, 2012):

Information: Innebär envägskommunikation mellan sändare och mottagare.

Konsultation: En form av samverkan där deltagarna får tycka till kring frågor som kommunen har definierat på förhand. Det huvudsakliga syftet är att få in synpunkter för att bredda beslutsunderlag

Dialog: Ett utbyte av tankar och idéer mellan invånare och planerare, politiker och konsulter. Bygger på ett resonerande kring olika handlingsalternativ. Ofta innebär detta träffar vid flera tillfällen. Deltagarna ges också möjlighet att påverka dagordningen.

Samarbete: Innebär att invånare, planerare och/eller politiker genomför konkreta aktiviteter tillsammans och att alla bidrar med resurser i någon form.

Medbestämmande: Innebär att invånare ska få vara med och bestämma i kommunala frågor. Det kan handla om omröstningar som blir styrande för politiska beslut eller att brukarna av en kommunal verksamhet får mandat att sköta driften och fatta beslut.

Delaktighetsspektrumet var något jag många gånger använde mig av i utbildningar om medborgardialog. När jag senare hade börjat doktorera läste jag en kritisk granskning av delaktighetsspektrumet som belyste aspekter jag tidigare inte hade reflekterat över när jag själv använde den i mitt arbete. Dialogforskaren Pål Castell (2013) påpekar att eftersom den inte är gjord som en trappa utan en pamflett går det inte att värdera vilken nivå som är mest eftersträfvansvärd. De olika delaktighetsformerna framstår i pamfletten som lika viktiga och det finns inte en strävan om en viss riktning, likt att röra sig uppför en trappa, för att nå maktdelning (ibid.). Castell sammanfattar sin analys med att de modifierade varianterna kan vara till hjälp i praktikers arbete att finna arbetssätt för medborgardialoger som inte handlar om någon radikal omfördelning av makt (ibid.).

Inga av de dialoger jag genomfört under mina år som processledare för medborgardialoger kom upp på en högre nivå på trappan än konsultation. Benämningen *medborgardialog* kan därför tyckas vara missvisande.

VERTIKAL ANSVARSFÖRDELNING ELLER HORISONTELL MOBILISERING

I mitt arbete som processledare förhöll jag mig till att ju högre upp på delaktighetstrappan dialogerna låg ju mer demokratiska var processerna. Det är ett förhållningsätt som kan, och bör, problematiseras. Statsvetaren och dialogforskaren Nils Hertting (2003) betonar att om vi tar deltagande till sitt yttersta innebär det en radikal förändring av det demokratiska systemet. Den representativa demokratin är baserad på en vertikal ansvarsfördelning – vi väljer folk som representerar oss, medan deltagandedemokrati bygger på en horisontell mobilisering – vi fattar beslut tillsammans. Att ha vertikal ansvarsfördelning och horisontell mobilisering samtidigt innebär att ha två system som står i spänning till varandra: vi ska välja några som ska representera oss och på samma gång själva direkt delta i deltagandebaserad planering (Hertting, 2003). Till skillnad från talarna på SKL-konferensen är Herttings hållning till medborgardialoger svalare. Snarare än att dialoger per automatik stärker demokratin menar han att dialoger riskerar att urholka de befintliga demokratiska kanalerna.

Samtidigt är det just att ta dialogerna till det yttersta och skapa en strukturell förändring av det demokratiska systemet som många kritiker till hur dialoger är utformade och genomförs idag ser som eftersträvänsvärt. De senaste åren har en rad självorganiserade nätverk vuxit fram – *Pantrarna*, *Alby är inte till salu*, *Megafonen*, *Allt åt alla*, *Jordbro stadsteater*, *Pennygången* och *Rätt att Bo* är exempel på några samman slutningar av medborgare. Gemensamt för dessa nätverk är att de vill åstadkomma en annan diskussion om staden än den som förs idag, där andra idéer än rent tillväxtorienterade ska få plats. De tyck-

er inte att kommunernas dialogarbete ger plats åt dessa perspektiv eller åt marginaliserade röster i tillräcklig utsträckning. Snarare än fler forum för kommuninbjudet deltagande behöver makten delegeras till de boende (Al-khamisi, 2015). Det faktum att kommunerna inte fångar upp dessa former av urbana rörelser och för dialoger mer på deras villkor ser Dahlstedt (2009) som ett symptom på att dialogerna utgår från en entreprenöriell diskurs. En diskurs som syftar till att hindra medborgare som ifrågasätter ramarna för samtalen, eller de förslag som kommunerna presenterar, att komma fram (ibid.).

Deltagandeprocesser som bidrar till att fördjupa demokratin har, enligt Tahvilzadeh (2015), vissa gemensamma kännetecken. De har präglats av tydliga principer, regler, rutiner och tillräckliga resurser. Det kännetecknas också av att det har skett en långtgående delegering av beslutsmakten där medborgarna har fått sätta agendan för deltagandet. Tahvilzadeh (2015, s. 29) använder Fung och Wrights (2003) modell som innehåller tre principer för deliberativa processer:

1. Att frågorna har en praktisk orientering med ett konkret utfall i sikte. Det ska inte vara frågor som präglas av svårhanterliga konflikter
2. Att deltagandet sker underifrån och upp.
3. Att besluten tas utifrån en deliberativ problemlösning.

Ett exempel på där de tre principerna har införlivats är medborgarbudget så som den genomfördes i Porto Alegre, där har invånarna fått vara med och ta direktdemokratiska beslut om stadens budget (Tahvilzadeh, 2015). Betoning på ett konkret utfall knyter tillbaka till Sherry Arnsteins dialogstege, ju högre upp vi når – desto mer lyckad dialog. Det motsatta – när dialoger inte får en tydlig roll i beslutsprocessen – beskrivs tvärtom av många som skadligt för demokratins legitimitet (Metzger et al., 2015). Allt för mycket dialog riskerar att leda till dialogtrötthet bland de invånare som återkommande ska tycka till om relativt ovidkommande frågor eller om sådant som de i

faktisk mening inte kan påverka i någon större utsträckning. Metzger et al. (2015, s. 21) beskriver det som ett skifte från ett paradigm, DAD – Decide-Defence-Announce, till (det ännu knepigare), UNCLE – Unlimited-Neverending-Consultation-Leading-to Exhaustion.

FRÅN REPRESENTATION TILL NORMKREATIVITET

Representation är ett annat viktigt område inom debatten och kritiken om medborgardialog. De som självmant väljer att komma till dialogträffar beskrivs ofta som vita högutbildade män i övre medelåldern. Trots försök att nå ut brett, tenderar forumen för dialog att locka personer som redan är insatta i frågorna sedan tidigare (Cars, 2015; Tahvilzadeh, 2015). I en intervjustudie som Karlsson (2010) genomfört med fullmäktigeledamöter i Sverige påpekas att bristande representativitet bland deltagare är det som upplevs som det största problemet med medborgardialoger. De intervjuade politikerna har samtidigt en stor tilltro till att dialogerna, genom att kunna möta invånare via fler kanaler, kan leda till att de fattar mer välgrundade beslut. Att jobba med särskilda insatser för att nå marginaliserade grupper ses därför som centralt för att utjämna politiska ojämlikheter och verka för mer demokratiska planeringsprocesser (Abrahamsson, 2015). Detta är också något som lyfts i forskningsbidrag till Demokratiutredningen (SOU 2016:5) och i Boverkets rapporter¹². Ett sätt som ofta nämns för att göra detta är att arbeta ”uppsökande”, det vill säga att aktivt söka upp grupper som annars inte deltar och möta dem på platser där de är istället för att de ska ta sig till en viss plats, dag och tid (SOU, 2016:5).

Geografiforskaren och praktikern Jason Chilvers (2009) för fram att representationsidén samtidigt inte är oproblematiske, hur ska de som inte kan prata för sig representeras, såsom framtida generationer eller icke-mänskliga aktörer? Det öppnar också upp för frågor kring representationen i sig. Kan vi tala om ett specifikt kvinnligt behov? Eller om gemensamma behov kopplat till att jag bor i ett visst område?

de eller tillhör en viss ålderskategori? Är det säkert att om ett representativt urval av befolkningen ges röst i en dialogprocess, att dessa erfarenheter också automatiskt blir hörda och har påverkan?

Parallellt med att kritiken mot deltagarprocesser har blivit allt större har nya praktiker som försöker hitta andra förhållningssätt börjat växa fram. Många av dessa kan ramas in som normkreativa, feministiska och queera. Ett exempel är *Flickrums i det offentliga*, en dialogprocess kring unga tjejers plats i staden, som är ett samarbete mellan White arkitekter, Skarpnäcks ungdomsråd, UngaTur och ungdomsledare från Stockholm stad. Andra exempel är: arkitektur- och konstsamarbetet MYCKET: s dialogprojekt kring badkultur, *Playan* i Jubileumsparken i Göteborg; planeringen av en offentlig plats för ungdomar i Malmö, *Rosens Röda matta*; och en dialog om feministisk stadsplanering i Husby, *Praxagoras kök*. Genom att utmana gängse former och arbetssätt har de på olika sätt försökt att hitta andra sätt att närma sig dialog och kunskapsprocesser på. I projekten har roller utmanats, kroppen har fått ta större plats och normer för vem staden har planerats och planeras för har diskuterats. Kopplat till detta finns också en växande konstnärlig dialogpraktik där konstnärer bjuds in av kommuner men också själva initierat samtal, aktioner och projekt kring stadens utveckling. Exempel på det första är dialogprocessen *Kanske en lekplats i mitten* kring Poseidons torg i Haninge, *H+* i Helsingborg, *Park Lek* i Sundbyberg och *Att dela ett samhälle*, i RUFS 2010. Statens konstråd har också satt igång ett omfattande dialogprojekt, *Konst händer*, där konstnärer arbetar med lokala aktörer för att genomföra platsspecifika projekt. Exempel på egeninitierade dialogprojekt är Slakthusateljéernas samtal kring ombyggnaden av Slakthusområdet. Många av dessa projekt har möjliggjort att roller ruckas på och har öppnat upp för mer agonism och andra erfarenheter att ta plats. Samtidigt förs det också fram att det finns en risk för att konstnärer får rollen som kreativa lekledare eller "clowner" som bjuds in för att skapa roliga event, snarare än bidra till fördjupade samtal som kan påverka politiska beslut (Metzger, 2015).

Normkritiska (kreativa) och feministiska perspektiv som skissats ovan kan också innefatta att fokus ändras från att ställa sig frågan om det sker ett lyssnande eller inte i dialogprocesser till att fråga sig, *på vilket sätt lyssnandet sker och vad det får för implikationer för vad som i slutändan ges röst*. Chilvers (2016) efterlyser en praktik bortom dikotomier:

As participation becomes a thing, an object of study in itself, and deliberately more hybrid, there is a need to move beyond simplistic dichotomies such as technocratic/democratic, disempowerment/empowerment, consensual/agonistic, and political/anti-political. Participation can exhibit a mixing of both, or foreground one or the other, in different time-spaces. Such complexity demands more nuanced careful, situated studies of the openings and closing that occur through relations between actors, knowledge and power within and outside participatory spaces (Chilvers, 2009, s. 412).

Istället för att uppehålla sig kring frågor om ifall medborgardialog är demokratiskt eller ej, representativt eller inte betonas här vikten av att engagera sig i situationsspecifika, praktikinära studier där fokus är på organiseringen, förarbetet, beslutsprocessen och förhandlingen kring villkoren då detta ger oss viktig kunskap för hur demokrati utspelar sig i praktiken (Lezaun och Soneryd, 2007). Ett sådant förhållningssätt leder in till frågor om forskningsmetod, vilket jag kommer att utveckla i nästa kapitel.

¹ Nuvarande tillväxt- och regionplaneförvaltningen

² Regional utvecklingsplan för Stockholms län

³ Detta stycke finns även med i det samförfattade inledningskapitlet till antologin Medborgardialog – demokrati eller dekoration? Tolv röster om medborgardialogens problem och potential i samhällsplaneringen (Lindholm, Oliveira e Costa och Wiberg, 2015).

⁴ Följande stycke finns till stor del med i det samförfattade inledningskapitlet till antologin Medborgardialog – demokrati eller dekoration? Tolv röster om medborgar-

dialogens problem och potential i samhällsplaneringen (Lindholm, Oliveira e Costa och Wiberg, 2015).

⁵ Sveriges kommuner och landsting (SKL) är en arbetsgivar- och intresseorganisation och har som uppgift att stödja och bidra till att utveckla kommuner, landsting och regioners verksamhet.

⁶ För mer info: <http://skl.se/demokratiledningstyrning/medborgardialogdelaktighet.371.html>

⁷ Exempel på kommuner som tagit fram egna dialoghandböcker är Huddinge, Haninge och Botkyrka

⁸ SKL startade 2006 projektet 'medborgardialog' som verkar för att ge stöd för kommuner i deras arbete med att utveckla medborgardialog och medskapande som en del i styrningen och verksamhetsutvecklingen för ett demokratiskt och hållbart samhälle. <http://skl.se/demokratiledningstyrning/medborgardialogdelaktighet/medborgardialog.372.html>

⁹ Ett exempel är 'Masterclass i e-dialog' där fokus är på hur den digitala dialogen kan utvecklas och hur dialoger bättre kommer in i styrsystem.

¹⁰ I början av min doktorandtid dokumenterade jag erfarenheterna från stadsbyggnadsdialogen

¹¹ Både SKL och Boverket länkar till denna sida för tips om hur dialoger kan genomföras: <http://www.dialogguiden.se/article/index/study>. SKL har också gett ut skriften 'Medborgardialog 250 exempel från Sverige' där kommuner skickat in exempel på hur de arbetar: <http://webbutik.skl.se/sv/artiklar/medborgardialog-250-exempel-fran-sverige.html>

¹² Läs mer på: <http://www.boverket.se/medborgardialog>

Metodr

KAPIT

eflektion

TEL 3

ATT VÄNDA BLICKEN MOT MITT EGET LYSSNANDE

My intuition to say it quickly, is that the world is largely messy. It is also that contemporary social science methods are hopelessly bad at knowing that mess. Indeed it is that dominant approaches to method work with some success to repress the very possibility of mess. They cannot know mess, except in their aporias, as they try to make the world clean and neat. So it is my concern to broaden method. To imagine it more imaginatively. To imagine what method – and its politics – might be if it were not caught in an obsession with clarity, with specificity and with the definite (Law, 2003, s.3).

De metoder jag använder i avhandlingen har vuxit fram under arbetets gång, och vissa av dem har först efterhand blivit tydliga. De har varit röriga och icke-linjära. Kanske är det därför som STS-forskaren John Laws texter om metod har tilltalat mig så mycket. I likhet med citatet ovan öppnar han upp för ett både lekfullt och ansvarsfullt förhållningssätt, där han, i likhet med det konstruktivistiska dialog-forskningsspåret jag beskrev i föregående kapitel, betonar hur inga metoder är neutrala, utan snarare är med och formar de världar de ämnar beskriva (Law, 2004). Vetenskapliga metoder utvecklas inte i ett vakuum (Law, 2003). Platsen, den specifika kontexten som forskningen bedrivs i, de materiella och sociala relationer som äger rum, värderingar, livsåskådning etcetera påverkar vad som kan träda fram. Snarare än att försöka dölja detta genom att följa en uppsättning tekniska procedurer betonar Law hur vi behöver bli bättre på att hitta arbetssätt som erkänner denna "röra" (Law, 2003; 2004).

Att forskningsmetoder också är medskapare av verkligheter betonar det performativa i kunskapsproduktion (Callon, 1991; Gibson-Graham, 2008; Law och Urry, 2004). Den feministiska forskningsduon J.K. Gibson-Graham (2008, s. 2–3) skriver utifrån en sådan hållning att forskare har en " [...] constitutive role in the worlds that exists

and the power of bringing new worlds into being". Genom detta betonas också forskningens politiska karaktär (Gibson-Graham, 2008; Law, 2004), något som Gibson-Graham (2008) menar innebär en form av forskningsansvar där en behöver reflektera över vilka världar en vill vara medskapare av att förstärka.

Dessa tankar har varit närvarande i mitt eget arbete. Jag har reflekterat mycket kring hur jag vill förhålla mig till min roll som forskare och till det jag undersöker. Med uppfattningen att forskaren inte kan distansera sig eller vara neutral i relation till vad hen undersöker, innebär att metod och teori hänger ihop. Hur jag undersöker något påverkar vad som kan framställas. Det här gör också att många av de personer som jag refererar till i denna del även är centrala i teoridelen.

Jag skriver i inledningskapitlet att min initiala tanke var att jag i avhandlingen skulle peka på generella brister med medborgardialog. Det här var också den position jag som nybliven doktorand upplevde mig mest trygg i. Med distanserad blick skulle jag rikta kritik mot hur processledare och planerare var naiva och politiker manipulativa, medan jag som forskare var mer genomtänkt och därför kunde "avslöja" detta. Samtidigt upplevde jag att denna läsning inte gav plats åt de många nyanser jag faktiskt upplevde. Jag hade själv erfarenheter av större komplexitet i dessa processer där det inte alltid var *antingen eller*, utan många gånger *både och*, något som var svårt att komma åt med en alltför distanserad blick. Efter att ha kommit i kontakt med forskning inom bland annat praktisk kunskap, STS, normkritisk-, feministisk- och queerteori började jag istället närma mig medborgardialoger utifrån min egen situerade kunskap och vända blicken mot mitt eget lyssnande och görande som processledare. Det här innebär också att gå ifrån att rikta kritiken endast mot andra till att även reflektera över min egen roll i marginaliseringsprocesser, eller att som designforskaren Karin Ehrenberg för fram, inte bara synliggöra maktrelationer utan även placera sig själv i dem (Ehrenberg, 2017).

Synen på metoder som performativa och deltagare i framställandet av verkligheter har för mig också inneburit att jag som del av min forskning valt att engagera mig i görandet och prövandet av alternativa förhållningssätt till dialog inom ramen för *Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik*, som jag beskriver mer ingående längre fram i detta kapitel. Att engagera sig i prövandet har för mig varit ett sätt att delta i att skriva fram världar i en riktning jag vill se. Det har inte handlat om att komma till en slutdestination eller till ett svar, utan snarare om att genom prövandet öppna upp för nya frågor och förhållningssätt.

PRAKTISK KUNSKAP

I avhandlingen reflekterar jag över min praktiska kunskap som processledare för medborgardialoger. Filosofen Fredrik Svenaeus (2009) skriver att praktisk kunskap missvisande brukar beskrivas som ”tyst kunskap”, att det finns en föreställning om att den praktiska kunskapen är något som sitter i kroppen och inte går att uttrycka i ord och därmed inte är möjlig att skriva eller tala om. Snarare än *tyst* menar han att den kan beskrivas som en *tystad* kunskap, då den behöver få komma till uttryck på andra villkor än den teoretiska kunskapen (ibid, s. 16). Forskning som är inriktad på att undersöka den praktiska kunskapen låter sig inte inramas utifrån mätbarhet eller genom generella regler, utan snarare utifrån enskilda fall där det kontextspecifika lyfts fram och betonas istället för att skrivas bort. Svenaeus (2009) skriver:

Den praktiska kunskapen bärs som en personligt erövrad kunnighet som tagit plats hos individen – och i den mänskliga gemenskap där han eller hon handlar – och den utövas på ett intuitivt sätt. Det är förvisso inte frågan om en kunskap som exkluderar teoretiskt kunnande – det finns ingen motsättning mellan att vara en god praktiker och att använda sig av vetenskapliga rön för att förbättra sin praktik, tvärtom kan en sådan teorimedvetenhet ofta vara ett krav – men det handlar om

en kunskap som har fler och andra dimensioner. Därför kommer det i många fall för den praktiska kunskapens företrädare att handla om att försvara vishetens, kännandets, uppmärksamhetens, reflektionens eller hantverkets värde i yrkeslivet mot dem som hävdar att all kunskap måste leva upp till hypotestestningens eller evidensbaserings krav (Svenaesus, 2009, s.13–14).

Att forska i den praktiska kunskapens teori har utvecklats på olika sätt. Ett sätt hör samman med en hermeneutisk tradition där olika kunskaper i yrkeslivet undersöks. Det är en sådan utgångspunkt jag har i avhandlingen för att närma mig praktisk kunskap. Svenaesus (2009) framför att en utgångspunkt för ett förhållningssätt till praktisk kunskap är att vi inte kan börja i färdiga teorier om världen. Snarare behöver vi börja i vår direkta erfarenhet av omvärlden och oss själva. Vi behöver gå in och undersöka våra egna upplevelser och erfarenheter för att förstå mer om vad de grundar sig i. Detta passar också planeringsfältet som är ett praktikbaserat fält.

FRONESIS

En ingång och inspiration till den praktiska kunskapens teori är också Aristoteles arbete med olika kunskapsformer där den praktiska kunskapsformen *fronesis*¹ är central och den som jag fokuserar på i avhandlingen. Fronesis är, till skillnad från *techne* som är en färdighetskunskap, inte inriktad på att producera något, utan på det "goda" handlandet i en unik situation i sig (Nikomachiska etiken 2012[1967]). Fronesis kan därför ses utgöra det meningssammanhang som den teoretiska kunskapen vilar på och som inrymmer möjligheten till teoretisk kunskap (Nilsson, 2009). Enligt filosofen Christian Nilsson (2009) är detta för Aristoteles den högsta formen av praktisk kunskap som inbegriper *hur* vi ska handla gott och klokt i en specifik situation. Bornemark (2016a) beskriver att det är i situationer som inte följer det vanliga mönstret, när det uppstår en inre "skavning" inom en person i en specifik situation, som det fronetiska kunnan-

det behövs. Fronetisk forskning är därför ofta inriktad på dessa skavningar som något att utgå från och stanna upp i (ibid.).

ATT TA UTGÅNGSPUNKT I SKAVNINGAR

Ett sätt att bedriva forskning om praktik som har utvecklats vid bland annat Centrum för praktisk kunskap på Södertörns Högskola, KTH och Universitetet i Nordland, och som jag använder mig av i avhandlingen, är att utgå från skavningar i yrkessituationer och reflektera över dessa. Forskningsfrågorna i den här avhandlingen har med andra ord fötts ur praktiken, det är utifrån skavningar i min dialogpraktik som frågor växt fram. I avhandlingstexten presenteras dock materialet delvis i en ordning som får det att se ut som att det är teorierna som fått mig att få syn på min praktik, vilket inte är helt rättvisande. Teorierna är snarare något jag använder för att bearbeta, tolka och sätta ord på skavningarna. Samtidigt har det skett en kontinuerlig växelverkan mellan teori och praktik vilket jag utvecklar längre fram i detta kapitel.

Lotte Alsterdal (2011), arbetslivsforskare och central person i utvecklingen av Centrum för praktisk kunskap på Södertörns högskola, för fram att skavningar kan förstås som dilemmasituationer, det vill säga situationer som det inte finns manualer för hur vi ska hantera och som ofta innefattar konfliktfyllda perspektiv. Skavningar, så som begreppet används i avhandlingen, tar sig uttryck i kroppen. Det är känslor av att något är fel, att det finns ett dilemma eller motstridiga riktningar inom en som strävar åt olika håll. Det behöver inte vara artikulerat, utan är snarare en generell obekvämheter som kan vara svår att sätta ord på. En av grundarna av dialogseminariemetoden för praktisk kunskap vid KTH, Maria Hammarén (2005), beskriver att ett dilemma uppmärksammar en komplexitet och ställer oss inför olika handlingsalternativ, ibland också inför sanningen att det inte finns något bra lösning, inte ens en halvbra (Hammarén, 2005). Det handlar med andra ord inte om att förmedla framgångshisto-

rier utan snarare om att stanna upp i där "det bränner", eller som Fridlund skriver, att stanna upp i erfarenheter som "inte riktigt vill lämna oss" (Fridlund, 2017, s. 4).

Utgångspunkten för avhandlingsarbetet är de kroppsliga skavningar som jag upplevde i arbetet som processledare för medborgardialoger. När jag sökte mig till att doktorera bestod skavningarna mest av en allmän känsla av att det jag arbetade med inte kändes meningsfullt. För att få fatt på omdömeskunskapen krävs det att vi reflekterar över de dilemmasituationer som ger upphov till skavningarna (Bornemark, 2016a). Det handlar om att börja i det situationsspecifika för att sedan sätta det i dialog med teori. Det här innebär en reflexiv process, där jag pendlar mellan att gå nära in i situationer och försöka skriva fram nyanser och detaljer och att ta distans och lyfta blicken mot de kategorier och värderingar som var med och formade situationen. Det blir ett sätt att synliggöra de stora frågorna som finns i det lilla (ibid.), eller att gå bortom idén om det stora och lilla.

I avhandlingen använder jag skavningar metodologiskt på två olika sätt. Dels på det sätt som beskrivs ovan, där jag stannade upp i minnesbilder från skavande situationer och reflekterade kring dessa, och dels på ett sätt, som kan beskrivas som det motsatta, där jag framkallade skavningar. Detta andra tillvägagångssätt var en del av ramarna för vad vi gjorde i Rehearsals, ett sätt att trigga frågor att komma upp på agendan och öppna upp för andra förhållningssätt till dialog. Jag har även gjort det i relation till min egen forskningsprocess. Resonemang kring detta utvecklas längre ned i kapitlet.

AUTOETNOGRAFISK METOD

Ett annat fält som jag har inspirerats av är det autoetnografiska. Om den traditionella etnografen handlat om att beskriva "den andre", den kolonialiserade och förtyckte, är autoetnografen inriktad på att synliggöra var blicken kommer ifrån. Den vänder således blicken mot

den som beforskar, lyssnar och återberättar. Kommunikationsforskaren och autoetnografen Arthur P Bochner (1997) beskriver att autoetnografisk forskning förhåller sig till forskning som något politiskt och något som kräver social medvetenhet. Autoetnografi används inom flera discipliner. Intresset för autoetnografi har vuxit fram i relation till forskning som betonar hur de "sanningar" som produceras i vetenskapliga kontexter är nära sammankopplade med de paradigm som forskare använder för att representera dem. En central gestalt inom autoetnografin är Carolyn Ellis. Tillsammans med Bochner och kommunikations- och mediaforskaren Tony E Adams (2011) skriver hon att autoetnografer betonar hur personliga erfarenheter och institutionell kontext på en mängd sätt påverkar forskningsprocessen.

Etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren (2011) menar att autoetnografiskt arbete innebär att använda sig av egna minnen och erfarenheter. En drivkraft är att producera tillgänglig och tankeväckande forskning som tar utgångspunkt i personliga erfarenheter (ibid.). Denna forskning kan ofta ta form av gestaltningar och berättelser. Ambitionen att skriva på ett mer litterärt och lekfullt sätt innebär också att forskningen kan bli tillgänglig för en bredare publik (Bochner, 1997; Ellis 1995). Kulturgeografen Sara Johansson (2013) beskriver i sin autoetnografiska avhandling *Rytmen bor i mina steg* att det inte finns någon skarp gräns mellan att utföra forskning och att leva ett liv, och att "autoetnografen både är forskaren och den som utforskas" (Muncey, 2010, citerad av Johansson, 2013, s. 58). Att forskningen inte har någon klar gräns kan jag också se i relation till min egen forskningsprocess, där forskningen har funnits med mig överallt. Den är något jag relaterar till andra delar av mitt liv, som mina barn, kärlek, vänskap, politisk förändring, som ett förhållningssätt till livet. Autoetnografi har bland annat kritiserats för att antingen vara för estetisk och emotionell och inte tillräckligt teoretisk och analytiskt, eller det motsatta – att inte vara tillräckligt litterär och konstnärlig (Ellis et al., 2011). Ellis et al. (2011) för dock fram

att det är just denna binaritet som autoetnografin har som ambition att komma bortom.

ATT LÅTA KÄNSLOR VARA DEL AV METODEN

En autoetnografi skrivs oftast i första person och kan ta olika former så som novell, poesi, fiktion, dagbok eller prosa (Ellis och Bochner, 2006). Att skriva på detta sätt innebär också att engagera sig i känslor och kropp. Snarare än att förhålla sig till forskningen med distanse-rad blick handlar det, med andra ord, om att engagera sig nära det en studerar (ibid.) och utgå ifrån att känslor är en del av alla männ-iskors handlingar och tankar, också i forskning (Ehn och Lövgren, 2004). Ellis et al. (2011) skriver:

Consequently, autoethnography is one of the approaches that acknowledges and accommodates subjectivity, emotionality, and the researcher's influence on research rather than hiding from these matters or assuming they don't exist (Ellis et al., 2011, s. 274).

I motsats till uppfattningen att vetenskaplig kvalitet kräver att känslor ska sorteras bort i det färdiga forskningsdokumentet är känslors roll i forskningsarbete centralt i autoetnografiskt arbete och uppfattas som viktiga att lyfta fram (Ellis och Bochner, 2003). Detta är också något som bland annat beskrivits som den affektiva vändningen inom samhällsvetenskap och humaniora. Law (2004) för på ett sätt som talar till mig fram vikten av att närma sig kunskapsprocesser på mer sinnliga och kroppsliga sätt:

If we want to think about the messes of realities at all then we're going to teach ourselves to think, to practice, to relate and to know in new ways. We will need to teach ourselves to know some of the realities of the world using methods unusual to or unknown in social science. For example? Here are some possibilities: Perhaps we will need to know them through our hungers, tastes, discomforts or pains of our bodies. These would be

forms of knowing as embodiment. Perhaps we will need to know them through private emotions that open us to worlds of sensibilities, passions, intuitions, fears and betrayals. These would be forms of knowing as emotionally or apprehension. Perhaps we will need to rethink our ideas about clarity and rigour, and find ways of knowing the indistinct and the slippery without trying to grasp and hold them tight. Here knowing would become possible through techniques of deliberate imprecision. Perhaps we will need to rethink how far whatever it is that we know travels and whether it still make sense in other locations, and if so how. This would be knowing as situated inquiry. Almost certain we will need to think hard about our relations with whatever it is we know and ask how far the process of knowing it also brings it into being (Law, 2004, s. 3).

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT FÖR FRAMSKRIVANDET

Att välja ut situationer

Alla berättelser bygger på minnen. Och minnen är inte fakta om det förflutna, de är historier om det förflutna. Men vad har vi för val i autoetnografisk forskning, ja, i kvalitativ forskning överhuvudtaget, än att förlita oss på våra minnen. Så länge vi ödmjukt erkänner att minnen, liksom alla andra utsagor, är selektiva och situerade, har de en unik förmåga att "komma åt intryck och upplevelser som kan vara svårt att få andra att berätta om" (Ehn och Löfgren, 2011, s. 206 [citerad av Johansson]). Oavsett om det handlar om sådant som upplevs som självklart, vardagligt och intetsägande, eller om känsliga ämnen som kan vara smärtsamma att prata om och svåra att förmedla till en utomstående (Johansson, 2013, s. 68).

I avhandlingen har jag arbetat med minnesarbete. Jag har gestaltat situationer från två dialogprocesser som jag arbetat med – en årslång dialogprocess i Botkyrka, *Samtal om framtiden*, som jag genomförde 2011–2012 samt det utforskande forsknings- och konstprojektet *Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik* som genomfördes på Tensta

konsthall 2013–2014. Förutom det har jag även med kortare gestaltningar i bakgrundskapitlet från situationer från min yrkespraktik som processledare samt en reflektion från min egen forskningsprocess.

Dialogprocesserna i Botkyrka och Rehearsals genomfördes i helt olika kontexter där jag hade helt olika roller. Medborgardialogen i Botkyrka genomfördes innan jag började doktorera och i min roll som processledare och konsult. Dialogprocessen i Rehearsals genomfördes för mig i rollen som initiativtagare, doktorand och projektledare. Nedanstående beskrivningar av hur jag skrivit fram mina gestaltningar och reflektioner gäller båda processerna. Rehearsals diskuteras ytterligare längre fram i kapitlet då det även inneburit en prövande forskningsmetod, där jag som del av min forskning organiserade och genomförde projektet. Genomförandet av dialogprocessen i Botkyrka var inte del av min forskningsmetod, vilket gör att ramarna för uppdraget istället beskrivs i prologen till kapitlet om Botkyrka, i kapitel 5. Huvudskälen till att jag har valt att reflektera över just dialogprocessen i Botkyrka är att det var den mest omfattande av de dialogprocesser jag arbetat med och att den genomfördes strax innan jag började doktorera. Den fanns nära mig tidsmässigt och jag genomförde den med flera års erfarenhet som processledare bakom mig. I arbetet upplevde jag också en ihållande skavande känsla. Det bidrog också till att jag såg denna process som extra intressant att reflektera kring. Samtidigt är det inte specifikt Botkyrka kommun som är i fokus för mitt arbete.

När jag har valt ut minnen från Botkyrka och Rehearsals har jag framförallt utgått från specifika situationer där det har skavt, där kroppen förmedlat att något inte stämmer, där det har funnits ett dilemma eller en komplexitet. Men hur jag kunnat lita på dessa minnen och hur har jag tänkt kring dem? Vetenskapsteoretikern Donna Haraway (1988) för fram att subjektet inte är något singulärt eller autonomt utan består av en oändlighet av olika subjektspositioner, som

är i ständig tillblivelse och formas i relation till omgivningen, både socialt, historiskt och materiellt. Då livet består av en oändlig mängd händelser går det att konstruera minnen på ett obegränsat antal sätt. Historikern Ylva Waldemarson (2009) skriver:

Att minnas innebär betydligt mer än att lagra och återkalla intryck. Det förflutna befinner sig under konstant konstruktion – en konstruktion som ofta baseras på ett associativt och omedvetet urval av minnen. Erfarenheten som vi minns den genomgår succesivt ett antal omkonstruktioner. Hur vi minns den färgas av de övriga erfarenheter som ligger mellan då och nu – erfarenheter som blir likt lager av raster för vår tolkning av den ursprungliga erfarenheten. Genom denna process skapar vi mening åt våra liv och en identitet vi kan leva med (Waldemarson, 2009, s. 133).

I likhet med citatet ovan ser jag inte att de upplevelser som jag har valt att skriva fram är något som statistiskt finns inom mig färdigförpackade för att "hämtas ut". Snarare är de något som är under ständig tillblivelse och påverkas av det sammanhang jag befunnit mig i när jag har skrivit fram dem. Ambitionen med gestaltningarna är med andra ord inte att belysa "allt" i situationerna eller att de ska fungera som "sanna" representationer av verkligheten. Utgångspunkten är snarare omöjligheten att nå helheter och att den enda kunskapen som går att nå är partiell (Haraway, 1988). Ett framskrivande av något innebär alltid att annat inte kommer fram i ljuset (Law, 2004). Genom att skriva fram just dessa berättelser har jag med andra ord uteslutit andra erfarenheter inom mig att ta form i det här sammanhanget. Om jag hade börjat skriva denna text idag och inte för fem år sedan hade antagligen helt andra minnesbilder framträtt. Jag ser det därför snarare som att de minnen som jag har skrivit om här bygger upp en värld som jag sedan hanterar. Den kulturella, historiska och sociala kontext jag har befunnit mig i vid framskrivandet av dessa minnen har också gjort att vissa erfarenhet-

er lättare har fastnat och fått mer betydelse än andra. Waldemarson (2009, s. 137) beskriver det som att "de individuella minnena lånar form från de metaberättelser som kännetecknar olika kulturer och tidsperioder". De personliga erfarenheter som förs fram i avhandlingen kan därför ses som relationellt skapade och därmed som något som inte bara tillhör en sluten individ. De kan därför också fungera som ett sätt att lära sig om den kultur vars kontext minnena förs fram i (Waldemarson, 2009).

En fara när minnesarbetet lånar från metaberättelser är att det riskerar bli ett upprepande av dominerande narrativ. Waldemarson (2009) för till exempel fram hur vi gärna minns hur vi agerade rationellt och förnuftsmässigt snarare än känslostyrt. Vilka minnen som ges betydelse och uppfattas som intressanta och relevanta har därmed med makt och värderingar att göra. I mitt eget minnesarbete har jag riktat in mig på att minnas det som var mångbottnat, komplext, svårt och i viss mån pinsamt. Fokus har med andra ord inte varit på framgångsberättelser eller "vinnarhistorier", utan tvärtom, mot skavningar.

Att framkalla minnen

Mitt minnesarbete har inte varit en linjär arbetsprocess där alla minnen först väckts och sedan satts i dialog med teori utan snarare en rörelse som gått åt flera håll, där vissa minnen "kommit till mig", andra triggats av teoriläsning, och/eller samtal med andra. För att ytterligare trigga mitt minne har jag även gått tillbaka till dokument, anteckningar, intervjuer och rapporter från mitt arbete som processledare. Nedan går jag igenom vilka källor jag använt i de olika delarna av avhandlingen.

De minnesbilder jag beskriver i bakgrundsdelens har jag tagit fram genom att gå tillbaka till sammanfattningar från dialoger som jag genomfört, anteckningar från möten och genom att titta på e-postkon-

versationer från samarbetsprocesser. För att skriva fram minnen från Botkyrkadialogen har jag gått tillbaka till dokument från tiden när jag arbetade i kommunen, främst uppdragsbeskrivningen, projektplan och upphandlingsdokument samt gått igenom mina egna minnesanteckningar från möten med tjänstepersoner och politiker. Vidare har jag läst dokumentationer från alla de dialogmöten jag genomförde, delrapport och slutrapporten för dialogprocessen samt gått igenom de bilder som togs vid de olika dialogtillfällena. Därutöver har jag granskat kommunala handlingar som berör kommunens arbete med demokrati och delaktighet och andra dokument som kommunen gav mig inför mitt uppdrag, sammanlagt fyra olika dokument.²

Under 2013 genomförde jag intervjuer med fyra tjänstepersoner och två politiker i kommunen samt två av de processledare jag tidigare arbetat med.³ Jag har inte använt materialet från dessa i avhandlingen som ett primärt material, men de har fungerat som en bakgrund. Jag har också bollat tankar med Gustav som arbetar på kommunledningen och som tidigare nämnts också varit min doktorandkollega. Våra gemensamma samtal och hans platsspecifika kompetens har också varit ett sätt att väcka minnen.

Av de totalt åtta akterna som genomfördes i Rehearsals har jag valt att gestalta fyra stycken. De akter som jag har beskrivit är sådana som har varit extra meningsbärande för mig i efterhand, flera av dem som väckt skavningar. För att trigga minnen inför framskrivningarna av erfarenheter från Rehearsals har jag gått tillbaka till mina och min samarbetspartner Petra Bauers mötesanteckningar, deltagarnas loggböcker, e-postkonversationer och anteckningar från möten med aktledare. Jag har också gått igenom de intervjuer som genomfördes med alla 30 deltagarna. Intervjuerna har jag inte heller här använt mig av i avhandlingen som ett primärmaterial, något jag reflekterar mer utförligt över under rubriken *"Prövandet som metod. Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik"*.

Skrivprocessen - att skriva fram gestaltningar

När jag utifrån minnesbilderna har skrivit fram gestaltningar har jag försökt gå in i det specifika, i mina upplevelser av rummet, stämningar, känslor och tankar utan att göra anspråk på att skriva en litterär text eller att fånga "allt". Det här arbetet kan beskrivas som en dialog mellan två inre förståelsehorisonter, ett förflutet och ett nu, där jag ställer frågor till mig själv. Samtidigt kan jag aldrig, som Waldemarson (2009) påpekar, avkräva mitt förflutna på ett svar.

I ett första steg har jag börjat i ett minne och låtit själva skrivprocessen ta sin "egen väg". Hammarén (2005) för fram hur just skrivandet i ett reflektionsarbete kan uppmuntra till att "skriva det du inte visste att du redan visste" (Hammarén, 2005, s. 15). I skrivprocessen har oväntade händelser trätt fram som viktiga, såsom stämningar, färger, lukter, känslor och motstridiga viljor. Själva skivarbetet har med andra ord varit ett utforskande arbete. Eftersom de kroppsliga skavningarna har varit utgångspunkten för arbetet har kroppen fått leda processen. Det har alltså varit ett kroppsligt sätt att söka kunskap på. I gestaltungsarbetet har jag försökt att komma åt motstridiga och konfliktfyllda situationer och känslor. Jag har försökt stanna upp när kroppen förmedlat att något är komplext, trots att det bitvis känts pinsamt eller lite jobbigt. Snarare än att välja bort dessa pinsamma situationer har jag tänkt att det just här som jag ska stanna upp lite extra, vilket i sin tur har lett till att fler detaljer har trätt fram.

På samma sätt som att minnena tar form i relation till metaberättelser är det lätt att eftertionaliserar sitt handlande och skriva fram minnen i en linjär ordningsföljd, där ens agerandet skrivs fram som målinriktat och rationellt snarare än ogenomtänkt (Brunsson och Brunsson, 2004; Waldemarson, 2009). Trots att jag har haft ambition att skriva fram slumpartade och tillfälliga skeenden kan jag i efterhand se att jag har ändå haft en tendens till att förmedla en koherent berättelse, där händelser har skett efter varandra i en

logisk ordningsföljd. Anledningen har varit att göra skeendet begripligt för läsaren, men jag inser också att jag trots min ambition om motsatsen är fast förankrad i ett berättarsätt som just är linjärt.

Att betona det svåra

När jag i slutet av min avhandlingsprocess berättade för en bekant som arbetade med planering och dialog om mitt arbetssätt och viljan att lyfta det komplexa och svåra i dialogsituationer svarade hon: "när till och med du, som i jämförelse med många andra har ett genomtänkt arbetssätt kring medborgardialoger ska kritisera din praktik blir det svårt för andra att våga göra någonting alls". Och visst har jag ibland funderat över greppet att betona det som skaver och är problematiskt snarare än det som fungerar. Det finns mycket som jag också är stolt över i mitt dialogarbete. Jag kan se att jag har byggt upp en kompetens genom att ha spenderat otaliga timmar i dialogrum. Jag har reflekterat kring många aspekter av dialoger och jag kan se att jag har en känsla för hur jag ska åstadkomma en förtroendefull stämning i ett rum. Jag upplever också att min handlingsförmåga i många sammanhang har varit klok och "fronetisk".

På samma sätt uppfattar jag också de personer som finns med i mina gestaltningar som kloka och kompetenta. Därför har jag ibland tänkt att det vore bättre att fokusera på lyckade exempel, att betona det som har fungerat. Samtidigt vet jag att det redan finns gott om berättelser med goda exempel på framgångsrika dialoger. I relation till det ser jag därför behovet av att förmedla erfarenheter som beskriver komplexitet och dilemman i dessa situationer. Det är också genom att reflektera kring det komplexa och mångfacetterade, det som gör synligt att det sällan finns en enkel lösning, som jag ser att det är möjligt att bredda repertoaren och få tillgång till fler handlingsalternativ.

Jag vill också nämna att jag har justerat berättelserna under arbetets gång. Delvis för att jag efter en tid, och efter kommentarer från mina

handledare, också sett relevansen i att skriva fram några situationer från både från Botkyrka och Rehearsals då det har känts bra i kroppen och reflekterat över vad som gjorde att de upplevdes så. Intressant nog har detta känts svårare än att reflektera över motsatsen. När jag har försökt beskriva situationer som fungerat bra har jag snabbare upplevt mig själv som naiv och pinsam och börjat censurera mina tankar.

Anonymisering

I min berättelse från Botkyrka har jag inte nämnt några personer vid namn. Det har för mig varit ett sätt att förhålla mig friare till mina framskrivningar. Om jag hade namngett dem som deltar i dialogerna hade det varit svårare att uttrycka viss kritik. Samtidigt har jag ändå, som jag skriver ovan, justerat berättelserna något. I den första versionen av gestaltningarna försökte jag skriva fram dem utan att tänka på att de skulle läsas av någon annan, som ett sätt att vara så "ocensurerad" som möjligt. Jag har därefter läst igenom gestaltningarna och justerat de textavsnitt som enligt denna min andra bedömning kunde innebära att enskilda personer hängdes ut på ett onödigt sätt, samtidigt som jag försökte att inte göra av avkall på ambitionen att beskriva det skavande och svåra.

Jag har valt att inte anonymisera Botkyrka som plats. Jag funderade ett tag på att istället skriva "en svensk kommun" men upplevde då att viss kontext gick förlorad. Botkyrka är en kommun i Sverige som utmärkt sig för sitt långa och gedigna dialogarbete. De har ett omfattande demokrati- och delaktighetsarbete, som startade redan 1997, långt före många andra kommuner. Botkyrka ligger därför i framkant när det gäller medborgardialogsarbete och har erfarenheter kring dialog som många andra kommuner saknar. Det är med andra ord inte "barnsjukdomar" som är förklaringen till vissa brister i dialogarbetet. Botkyrka är också en beforskad kommun, speciellt när det gäller demokrati- och delaktighetsarbete. Enbart under de

år som jag har varit doktorand har såvitt jag vet sju forskare gjort studier på plats och ett stort antal studenter från KTH i arkitektur- och samhällsplanering har genomfört kurser och skrivit examensarbeten med Botkyrka som utgångspunkt. Genom att använda kommunens namn föder denna avhandling in till den forskning som redan finns om Botkyrka. Samtidig är det inte en avhandling om specifikt Botkyrka, utan om rollen som processledare för en dialogprocess som genomfördes där.

När det gäller Rehearsals har jag namngett de personer som var närmast inblandade i projektet samt de så kallade aktledarna, men inte övriga deltagare. En anledning till att inte nämna deltagarna vid namn i texten har, i likhet med ovan, varit att jag därmed upplevt en större frihet i framskrivningen av gestaltningarna.

Att inte nämna namnen på deltagarna har för mig också varit ett sätt att förstärka läsningen av att det här är min upplevelse av Rehearsals och inte en sammanfattning av vad som hände som andra nödvändigtvis står bakom. På samma gång har jag ställt det mot vikten av att lyfta fram deltagarna då jag också velat visa på att "mina" framskrivningar aldrig enbart är mina utan påverkade av och skapade i relation till de andra medverkande i projektet.

Liknande resonemang, fast åt motsatt håll, har jag haft angående de personer som jag nämnt vid namn. Eftersom projektet initierades av mig och min samarbetspartner, konstnären Petra Bauer och hon finns med i projektbeskrivningar och andra texter vi skrivit tillsammans, har det inte varit möjligt att anonymisera henne. Jag har också velat lyfta fram hennes medverkan eftersom vi utformade och genomförde Rehearsals tillsammans. Att skriva ut hennes namn har samtidigt inneburit att jag upplevt mig mindre fri i vissa framskrivningar. Jag har också haft med mig i tankarna att det här kan läsas in som även hennes åsikter. Jag vill därför här betona, att även om många av de reflektioner och tankar som förs fram i avhandlingen är

våra gemensamma, är det inte nödvändigtvis så att Petra håller med om den läsningen av projektet på det sätt som jag för fram här. På vissa ställen i inledningen, när jag beskriver ramverket till Rehearsals, använder jag ett ”vi”, för mig och Petra Bauer. Detta ”vi” är dock fortfarande min version av vårt vi. Denna dubbelhet, att både vilja föra fram att Rehearsals inte var ett solitärt arbete utan att ”mina” erfarenheter är byggda tillsammans med andra samtidigt som dessa andra inte ska behöva stå för mina tolkningar har varit en genomgående tanke under arbetet med den här avhandlingen.

Under min doktorandperiod har jag publicerat tre artiklar och två bokkapitel som delvis innehåller liknande resonemang och referenser och där mindre delar av avhandlingen har presenterats. Flera av dessa är samförfattade. Dessa är:

— Wiberg, Sofia och Nyberg, Stina (2017) Listen up! *Architecture and Culture*, 5 (3), 395-400.

— Metzger, Jonathan och Wiberg, Sofia (2017) Contested framings of urban qualities: Dis/qualifications of value in urban development controversies. *Urban Studies*.

— Wiberg, Sofia (2016) Medborgardialogens politiska organisering (SCOREs rapportserie 2016:3) Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor.

— Wiberg, Sofia och Bauer, Petra (2017) Rehearsals – eight acts on the politics of listening. I Schalk, Meike, Kristiansson, Thérèse och Mazé, Ramia (red.), *Feminist Futures of Spatial Practice: Materialism, Activism, Dialogues, Pedagogies, Projections*. (s. 199–214). Baunach: AADR (Spurbuchverlag).

—Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (2015) Introduktion. I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.), *Medborgardialog – demokrati eller decoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen*. (s. 181–198). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

På de ställen i texten där jag har använt samma resonemang har jag gjort en fotnot.

Genomläsning av materialet

Inte någon av de personer från Botkyrka som deltog i dialogprocessen har läst avhandlingsmaterialet. Samma gäller för deltagarna i Rehearsals, med några få undantag. När det gäller Botkyrka upplevde jag, som ovan nämnt, att jag skulle haft närmare till att skriva framgångsberättelser om jag hade låtit de tjänstepersoner och politiker som figurerar i texten att läsa den, att jag behövde en distans för att våga uttrycka det komplexa och bitvis kritiska. Detta gällde även, som ovan beskrivet, för Rehearsals. I efterhand ser jag att erbjuda dem läsa texten hade kunnat vara intressant och kunnat tillföra andra perspektiv. Men att involvera de 30 deltagarna i Rehearsals att läsa min text hade onekligen lett till en annan form av arbetsprocess. Jag reflekterar över detta mer längre ned i detta kapitel.

AVANCERAD REFLEKTION OCH DIFFRAKTION

De gestaltningar som jag skrivit fram har jag sedan reflekterat över. Ett sätt att beskriva det är att jag i reflektionsarbetet har "zoomat ut", förhållit mig till situationerna i min forskarroll lite mer på avstånd, läst teori och gått tillbaka till materialet och ställt frågor som: Vilka var kategorierna och värderingarna som formade det här sammanhanget? Vad kan jag se i situationen som jag inte såg då? Vad är det som gör att just det här är kändes jobbigt eller problematiskt eller roligt? Det går att beskriva det som att jag i avhandlingen har två olika berättarjag, forskarens och processledarens, och att jag utifrån dessa olika roller förhållit mig till situationerna på olika sätt. Samtidigt ser jag att det är mer komplext än så.

Hammarén (2005) beskriver skivarbetet som att både gå in i rollen som sig själv – och att samtidigt betrakta den med distans (ibid.). Även om jag snarare skulle beskriva det som att gå in i en av rollerna

av mig själv för att sedan betrakta den utifrån en annan roll med distans, tycker jag att hennes beskrivning är bra då den betonar att det inte finns någon stor skillnad mellan att skriva fram i minnen och reflektera över dem, att det finns en samtidighet som jag själv har erfarenhet i mitt arbete. Även om jag försökt göra skillnad mellan de situationer då jag har skrivit fram gestaltningar, och då försökt vara närmare de känslor och upplevelser som trätt fram i mitt minne, och därefter försökt att förhålla mig till situationerna lite mer på avstånd, belysa aspekter som jag inte såg då, ställa frågor, koppla dem till andra erfarenheter; så har det funnits en rörelse mellan dessa roller som gått åt båda hållen och som är svår att tydligt separera från varandra. Jag ser det därför snarare som ett spel mellan olika berättarjag som inte är enhetliga utan snarare rörliga och sammankopplade.

Som jag nämnt ovan har nya erfarenheter trätt fram i läsningen av teori och jag har börjat se relevansen i sådant som jag innan upplevde som oviktigt, och onödigt att beskriva. Läsandet har på så sätt genererat nya minnen och frågor som jag har utvecklat i mina gestaltningar. När jag sedan har gått tillbaka till gestaltningarna har jag börjat se teorin i mer detaljerad form och ställt nya frågor till den. När jag sedan tagit tillbaka dessa frågor till gestaltsarbete har det lett till ytterligare frågor och framskrivningar och så vidare. Denna rörelse skulle kunna pågå i det oändliga. En fråga som jag har ställt mig själv är därför - när är jag färdig? Jag skulle säga att arbetet aldrig blir det. Det sker en ständig förflyttning, där nya saker framkallas. Tidsramarna har gjort att jag ändå till slut har behövt sätta punkt. En annan anledning till att sätta punkt är för att kunna frigöra sig från ett tankespår och påbörja ett nytt.

Teori och praktik

Samtidigt som jag skriver fram teoretisk och praktisk kunskap som olika saker ser jag dem också som sammanlänkade. Alla praktiker är teoriimpregnerade och vice versa. Såväl upplägget som de skavningar jag upp-

levde i dialogarbetet i Botkyrka var redan informerad av teorier som jag hade runtomkring mig, på samma sätt som mina val och läsningar av teoretiska texter har påverkats av mina erfarenheter (plus att dessa teorier också är informerade av tidigare erfarenheter). Reflektionen över mina erfarenheter från Botkyrka gjordes också delvis genom genomförandet av Rehearsals. Lika mycket som jag har kommit vidare i mina tankar genom att läsa teori har det med andra ord skett genom prövandet och görandet av ett annat dialogprojekt. I slutet av min doktorandtid genomförde jag även ett antal workshops på bland annat Kungliga Konsthögskolan tillsammans med koreografen Stina Nyberg där vi gjorde övningar kring lyssnandet praktik som blev viktiga för att ta mig vidare i min tankeprocess. Görandet har fått saker att landa i mig. Abstrakta begrepp, när de tvingas landa i kroppen får en annan innebörd. På detta sätt är det svårt att se vad som informerade vad, relationen mellan teori och praktik är svår att helt skilja åt.

Utifrån detta resonemang ser jag också en risk i att jag genom att dela upp avhandlingen i teoretisk forskarblick och en praktisk yrkesblick förstärker en förenklad uppdelning dem emellan. Att jag genom att betona att jag i mitt berättarjag som forskare "zoomar" ut och ser situationen på distans missar att föra fram det som jag skriver i inledningen av detta kapitel – hur även forskarblicken alltid är situerad. Båda rollerna innehåller ett reflekterande, teoretiserande och görande. Forskning bedrivs alltid i en specifik historisk, materiell och social kontext som påverkar vad som kan formeras i den (Law, 2004; Mol, 2002). Forskning är därför en praktik i sig, som just handlar om ett görande och relaterande till känslor och stämningar, ett (bort) sorterande och ett framskrivande. Att som forskare reflektera över mina framskrivna gestaltningar innebär med andra ord inte att det kan ge en "helare" bild av situationen, utan snarare att jag genererar nya framskrivningar, där jag även i mitt berättarjag som forskare är medskapare av det som undersöks. Mitt skrivande kan därför ses som en praktik i sig, där jag skriver fram nya erfarenheter.

Diffraktion

För att komma bortom min egen horisont och utmana mina förståelser av det jag skrivit fram har jag även satt texten i dialog med andra. Förutom mina tre handledare har jag låtit kollegor och vänner läsa utkast. Jag har också lagt fram textdelar på seminarium, både på min egen avdelning på KTH och på Centrum för praktisk kunskap på Södertörns Högskola. Detta har varit ett viktigt sätt för att få in andra förståelser och sätta texten i dialog med andra perspektiv så att texten inte blev för sluten i mig.

För att ytterligare komma bort från min vanemässiga förståelse har jag även stannat upp i det som varit skavande i själva forskningsprocessen och aktivt arbetat med att "rubba" mina reflektioner. Jag har skrivit dagboksanteckningar för att få fatt på det som är komplext. Jag har också bjudit in motstridiga perspektiv och åsikter inom mig bland annat genom att föra en dialog med personer som, bildligt talat, har suttit på mina axlar. Dessa personer har varit vänner, handledare, mina föräldrar, döda och levande teoretiker som jag har studerat, personer på min arbetsplats och musikartister. De har funnits med och ställt knepiga frågor, konverserat med mig, peppat, varit kritiska, och fått mig att ställa frågor som "Vad betyder det om jag reflekterar kring det såhär eller såhär?", "För vem?". De har fått mig att förskjuta min blick och därmed fånga upp nya aspekter. Viktigt har dock också varit att sedan våga landa och säga något i detta.

Snarare än reflektion tänker jag att mitt förhållningssätt kan beskrivas som det som Donna Haraway (1997) beskriver som *diffraktion*. Hon är kritisk mot reflektionsbegreppet som hon menar kommunicerar en föreställning om att kunna återge en helhet, eller som hon beskriver det - som att ljuset kastas tillbaka i en spegel. Den diffraktiva praktiken kan i stället beskrivas som en prisma där ljuset kommer in och ljusstrålen bryts av mängder av olika riktningar (ibid.). Jag kom i kontakt med diffraktionsbegreppet ganska sent i min avhandlings-

process. För mig blev begreppet ett sätt att sätta ord på ett förhållningssätt som jag redan hade använt mig av, men då snarare tänkt som en avancerad reflektion eller en form av fronetisk kompetens. Jag använder därför reflektion som begrepp i avhandlingen, men menar då en reflektion som innebär att även rubba sin egen blick.

PRÖVANDET SOM FORSKNINGSMETOD: REHEARSALS – ÅTTA AKTER OM LYSSNANDETS POLITIK

Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik genomförde jag inom ramen för mina doktorandstudier, i rollen som initiativtagare, processledare och doktorand. Förutom den framskrivningsprocess av gestaltningar och reflektioner som jag beskrivit ovan har *Rehearsals* även bestått av ett provande genom görandet av alternativa förhållningssätt till dialog. *Rehearsals* genomfördes mellan oktober 2013 och maj 2014 med en grupp på 30 personer på Tensta konsthall i Stockholm inom ramen för grupputställningen "Tensta Museum". Initiativtagare var jag tillsammans med konstnären Petra Bauer. I prologen till kapitlet om *Rehearsals*, kapitel 6, görs en närmare beskrivning av ramarna och tillvägagångssättet för arbetet.

Att forska genom att iscensätta och pröva alternativ är ett förhållningssätt som jag bland annat inspirerats av från en växande strömning av feministisk rumslig forskning som för fram vikten av att som forskare inte endast rikta kritik utan även att framställa alternativa idéer, normer och ideal för möjliga framtider genom att som arkitekturforskaren Doina Petrescu skriver "practicing otherwise" (Petrescu, 2007).

I inledningen till boken *Feminist Futures of Spatial practices* (2017) skriver redaktörerna Meike Schalk, Therese Kristiansson och Maryam Fanni:

Learning from the geographers J.K. Gibson-Graham (2008), we see feminist spatial practice as developing different terms upon which everyday life and all social relations of society can be organized, premised on alternative experiences, worldviews and subjectivities. They are, thus, practices of ontological reframing, re-viewing (or re-doing) differently, and cultivating forms of creativity that emerge from an experimental, performative and ethical orientation to the world. Feminist spatial practices, as an ontological project, reconstructs both our present practices and even more radically, our desired futures (Schalk, Mazé, Kristiansson och Fanni, 2017, s. 15).

I denna strömning finns bland annat MYCKET:s⁴ konstnärliga forskningspraktik som jag inspirerats av. Genom bland annat skapandet och iscensättandet av sociala, materiella och imaginära rum bedriver de ett intersektionellt och queerfeministisk undersökande och föreslående arbete.

Att använda görandet och prövandet som forskningsmetod är också vanligt inom designforskning (Ehrnberger, 2016; Frayling, 1993). Inom forskningsströmningen *Research through design* finns till exempel en inriktning som betonar hur forskning genom görandet av designobjekt kan vara ett sätt att uppmärksamma, komplicera och belysa existerande praktiker (Bardzell et al., 2015). Designforskarna Bardzell et al. (2015, s. 3) skriver att detta innebär en forskningspraktik ”[...] whose objects can offer a critique of the present and reveal alternative futures”, vilket ligger nära hur jag ser på ambitionerna med Rehearsals.

Att göra Rehearsals som del av min forskning var just både ett sätt att förstå mer av mina tidigare erfarenheter av medborgardialog, samt att genom görandet och prövandet av alternativa sätt skapa nya erfarenheter som kan generera vidare frågor och idéer. Ambitionen är inte att ta fram en ny metod för hur medborgardialoger bör göras,

utan snarare rucka i grundstrukturerna för hur vi för samtal och utforska vad ett intellectuslyssnande kan innebära. Det är på så sätt ett metaprojekt snarare än ett utvecklingsprojekt av medborgardialoger.

I den litteratur jag och Petra Bauer läste gemensamt, med främst queera- feministiska- och postkoloniala utgångspunkter, fanns det många forskare som pekade på vikten av att skapa andra former för samtal där inte endast den välartikulerade rösten var i centrum - men färre exempel på vad detta skulle kunna innebära. Vi såg det också som omöjligt att tänka oss till detta utan att det snarare var just genom provandet och försök som vi kunde komma vidare. Rehearsals öppnade därför upp för ett tänkande genom görandet, där teori kunde praktiseras. Därmed sattes också teorierna i ett annat ljus, och fick mig att förkroppsliga det jag hade läst.

När projektet inleddes var jag inte säker på hur jag skulle förhålla mig till min roll eller hur jag skulle använda projektet i min avhandling. Det var något som växte fram under arbetets gång. Ingen av oss två initiativtagare hade heller gjort något liknande tidigare, och det var på så sätt ett utforskande arbete hela vägen. Jag visste att jag ville komma bort från många aspekter av hur jag tidigare förhållit mig till dialog, men hade ingen färdig bild av vad detta "andra" var.

Att i forskning involvera sig i görandet, i provandet av alternativ ser jag som ett sårbart förhållningssätt. Det är lättare att kritisera det som är fel på avstånd. När något ska praktiseras blir det sällan perfekt, och det är lätt att avfärda det provade som ett misslyckande. Försöken kan också framstå som exempel på hur det "bör" vara, och därför lätta att kritisera som naiva. Under akterna försökte jag förhålla mig till att provandet var något intressant i sig, något som alltid innehåller bra och mindre bra aspekter, och att just detta är vad som är intressant att reflektera kring. Detta var dock bitvis svårt, jag hamnade återkommande i viljan att producera ett "lyckat" projekt.

Rucka på rummets villkor – framkallande av skavningar

Inom den normkritiska pedagogiken betonas att om fler erfarenheter ska få plats räcker det inte med att bjuda in marginaliserade perspektiv till befintliga sociala rum, istället måste vi ruckas på allas vanor (Kalonaityté, 2014). I Rehearsals försökte vi därför skapa ett rum som var lite obekant och obekvämt så att deltagarna skulle ruckas ur sina vanliga beteendemönster. När jag använder begreppet rum menar jag ett materiellt och socialt rum som produceras relationellt. Det obekväma skulle inte vara otrevligt, utan snarare ovant. Ett annat sätt att beskriva detta på och som jag nämnt tidigare, var att vi i denna process medvetet försökte *framkalla* skavningar, med syftet att rubba på etablerade makthierarkier och få andra aspekter av situationen att framträda. Jag och Petra försökte framkalla en "ovan" känsla i rummet på flera sätt. Dels genom att skapa ett rum inne i konsthallen som varken såg ut som ett dialogrum eller mötesrum men som inte heller var ett konstrum. Det blev därför ett rum utan de referenser som normalt brukar ange hur vi ska röra oss eller bete oss när vi är där. Vi ändrade också rummets utseende genom att möblera om det till varje träff och hade dessutom olika aktledare⁵ vid varje mötestillfälle. Sammantaget innebar detta att träffarna skilde sig åt på flera sätt.

Ett tillvägagångssätt för att rucka på rummet var att förflytta fokus från det talade ordet mot lyssnandet. Detta gjorde att allas uppmärksamhet kring sitt lyssnande och talande blev mer påtagligt vilket fick konsekvenser för hur vi alla relaterade till varandra. Lika viktigt för ruckningen av våra vanor var att det fanns vissa moment som var återkommande och inte förändrades. Till exempel att vi alltid inledde akterna med att hälsa på varandra, att vi alltid tog på oss vita tofflor och att vi alltid åt en måltid tillsammans. Vi såg att dessa rutiner var viktiga för att möjliggöra för annat att vara i gungning. Vi hade också inledningsvis gjort tydligt för alla deltagare att de för att få vara med i projektet måste delta vid alla tillfällen. Detta bidrog till

att skapa en kontinuitet mellan akterna och en känsla av att akterna inte behövde utvärderas efter varje tillfälle.

Deltagarna i rehearsals

Vi bjöd in 30 personer till att under åtta akter utforska former för politiska samtal med oss. Ambitionen var att skapa en heterogen grupp gällande ålder, bostadsområde och erfarenheter. Vi bjöd in både personer som vi kände sedan tidigare samt personer som vi inte hade någon koppling till. Vi bjöd till exempel in tjänstepersoner på Tensta-Hjulsta stadsdelsnämnd, lokala "eldsjälar" i Tensta samt personer som vi blivit tipsade om var intresserade av liknande frågor. Dessa tackade dock nej av tidsbrist. De som tackade ja till att delta var personer som vi eller konsthallschefen hade någon koppling till sedan tidigare.

En förutsättning för att kunna delta i Rehearsals var att personen kunde avsätta den tid som krävdes, fyra timmar en dag i månaden under sammanlagt åtta månader. Ett sådant åtagande tänker jag är lättare att tacka ja till om en känner sig någorlunda säker på att sammanhanget kommer att ge något tillbaka. Då det handlade om ett utforskande projekt var det inte på förhand tydligt vad projektet skulle leda till eller vilka nya kunskaper deltagarna skulle få. Jag ser jag att var lättare för de som kände oss sedan tidigare och hade ett visst förtroende för oss att tacka ja.

Av de 30 deltagarna kom tio personer från Tensta Hjulsta Kvinno-center (KITH)⁶ som är en mötesplats där kvinnor kan dela erfarenheter, lära sig arabiska, engelska och svenska, laga mat och stödja varandra. Petra Bauer hade samarbetat med dem ett år tidigare och hade därför nära relationer till centret. Deltagarna från KITH hade en mer omfattande roll i projektet än de andra deltagarna. De ledde en av akterna och deltog även i vissa förberedelser, till exempel i utformningen av det rum på Tensta konsthall där akterna ägde rum.

Möblerna som användes i Rehearsals gick också efter att projektet avslutats till KITH. Vid ett fåtal tillfällen deltog utomstående i akterna. Det var personer som hade läst om projektet på Tensta konsthalls hemsida och ville vara med.

Dokumentation i rehearsals

Under själva akterna pågick ingen dokumentation. Petra tog bilder innan och efter varje akt, men då utan några deltagare i rummet. Skälet till att vi avstod från att dokumentera var att vi inte ville att dokumentationen skulle påverka närvaron under själva akterna. Däremot uppmuntrades deltagarna att skriva ned sina tankar och känslor eller rita något efter varje akt. Varje deltagare fick en loggbok vid första akttillfället, vilken vi sedan fick tillgång till. Deltagarna fick välja om de ville ange sitt namn i loggboken eller vara anonyma. Vi gjorde också klart att det var frivilligt att skriva något över huvudet. Vissa av deltagarna skrev ned tankar och synpunkter efter varje akttillfälle, andra tyckte att det var svårt att uttrycka sig direkt och valde att höra av sig till oss per telefon eller mail istället. Ytterligare andra kommunicerade inte alls mellan akterna. Detta innebar att vi fick in mycket material av vissa deltagare och nästan inget av andra.

I slutet av projektet frågade en av deltagarna, filmaren Marius Dybwad Brandrud, om han fick dokumentera delar av sista akten för att sedan göra en kortfilm tillsammans med oss om akterna inom ramen för en SVT produktion. Detta frångick dock den initiala idén som vi hade, att inget under akterna skulle dokumenteras. Vi ställde dock frågan till alla deltagare som svarade ja. Vi bestämde oss därför för att genomföra det. Sista akten filmade vi därför i rummet, men inte några ansikten.

Alla deltagarna tillfrågades också om de ville ställa upp på en enskild intervju, som skulle ge material både till filmen och till min forskning. Vi tre arbetade gemensamt fram frågor till intervjuerna, som

sedan genomfördes av Marius. Petra och jag bedömde att vår närvaro under intervjuerna kunde hindra deltagarna från att våga uttrycka sig kritiskt om Rehearsals. Var och en av intervjuerna varade i cirka en timme och samtliga bandades. De deltagare som hade begränsade kunskaper i svenska fick använda det språk de kände sig mest bekväma med, och materialet översattes därefter till svenska.

Exempel på frågor som ställdes var: Vad är det första du tänker på när du tänker på Rehearsals? Vad kände du under akterna? Vad tar du med dig från akterna? Vad är lyssnandets politik för dig? Hur upplevde du rummet? I efterhand har jag reflekterat över att intervjusituationen, med enskilda personer och fördefinierade frågor, på många sätt gick emot hela projektets utgångspunkt och min syn på metod. Min ambition var just att komma bort från formatet med förbestämda frågor som det ska samlas in välartikulerade svar på, och istället utforska andra förhållningssätt till formerandet av kunskap. Nu hamnade jag på ett sätt tillbaka i det medborgardialogssätt som jag ville bryta emot. Jag ser också att intervjumaterialet i stor utsträckning blev ett distanserat, teoretiskt och kritiskt reflekterande eller ett bekräftande av projektet som intressant och bra, precis där jag inte velat hamna. Detta har lett till att jag valt att inte ha med citat från deltagarna i det framskrivna materialet. Dock har intervjumaterialet, loggböcker och samtal med deltagarna varit viktiga för att forma mina erfarenheter och reflektioner och de är på så sätt närvarande i materialet.

I efterhand har jag tänkt att vi kunde ha utvecklat ett annat förhållningssätt till hur de erfarenheter och känslor som uppstod i processen kunde ha dokumenterats av oss gemensamt. Kanske hade vi kunnat bygga in någon form av reflektion i själv akterna, till exempel att ha tid för att stanna upp i känslor och upplevelser, eller för loggböckerna. En annan möjlighet hade varit att genomföra intervjuerna som grupp-samtal i stället för med enskilda deltagare. En ytterligare möjlighet,

som hade ändrat karaktären för hela projektet, hade varit att inkludera ett gemensamt skrivande, där vi formulerade texter tillsammans.

Det här resonemanget berör svårigheten i att vilja undersöka nya forskningsmetoder som i likhet med vad bland annat Law (2004), Mol (2002) med flera beskriver tar utgångspunkt i kroppar och känslor med syftet att komma åt andra former av erfarenheter samtidigt som det när det sedan ska återrapporteras lätt blir fast i en "vanlig" redovisningsmall. Ambitionen i Rehearsals var att i så stor utsträckning som möjligt komma bort från det talade språket men samtidigt dela med oss av våra olika erfarenheter vilket var svårt att hitta former för.

SKILLNAD I ROLLER OCH FÖRVÄNTNINGAR

Som jag tidigare har nämnt hade jag olika roller i Botkyrka respektive Rehearsals. I min roll som arrangör och processledare för medborgardialoger i Botkyrka var jag på många sätt mer kringskuren än i Rehearsals. Under de år jag tog uppdrag som processledare för medborgardialoger var dessa uppdrag min huvudsakliga inkomstkälla vilket gjorde att jag hade behov av att leverera "lyckade" resultat för att få fler uppdrag och därmed klara min försörjning. Ett lyckat resultat inom ramen för Botkyrka var som jag upplevde det att leverera ett material som beskrev en positiv, fläckfri process, där det inte hade uppstått särskilt mycket konflikter eller friktioner, varken i relation till invånarna eller till uppdragsgivare. Dialogmaterialet kunde gärna överraska lite, men inte på ett sätt som kunde uppfattas som utmanade av företrädarna för kommunen utan hålla sig inom ramen för det som efterfrågades eller förväntades. Jag upplevde att jag behövde vara lojal inför uppdragsgivarna och genomföra dialogen inom ramen för de villkor som de hade satt upp för att bli uppskattad och därmed aktuell för ytterligare uppdrag. Utrymmet för att lyfta fram kritiska synpunkter var därför begränsat.

I Rehearsals hade jag rollen som organisatör, processledare och

forskare. Eftersom projektet inte skulle resultera i en rapport till en uppdragsgivare, in i en planprocess eller var min inkomstkälla var det möjligt att inta ett förhållningssätt som var mer utforskande till mig själv och processen. Samtidigt fanns det krav även i Rehearsals, men de var andra logiker som styrde. Rehearsals var del av en grupputställning och ramades där in som ett konstprojekt., och till skillnad från arbetet med medborgardialog i Botkyrka var det viktigt med oförutsägbara inslag. I Rehearsals fanns inga krav på att leverera en viss typ av slutsats, utan uppdraget var snarare det motsatta - att slutprodukten inte var för tydlig eller lättkommunicerad. Det "lyckade" i Rehearsals var därför snarare att kunna genomföra ett arbete som kunde beskrivas på ett komplext och diffraktivt sätt. Samtidigt fanns det även här behov av att kommunicera och visa upp projektet utåt med en lyckad yta. Men om det som uppfattades som ett "lyckat" medborgardialogsprojekt i Botkyrka handlade om att åstadkomma konsensus, ett roligt evenemang och förmedla en känsla av att "vi vill samma sak" så var motsvarande känsla när det gällde Rehearsals som jag uppfattade det att utforma ett projekt som kunde förpackas som "politiskt, nytt och utforskande".

Då Rehearsals var del av en grupputställning på Tensta konsthall kommunicerades projektet också av för att generera uppmärksamhet för besökare och media. Information om projektet trycktes upp innan projektet hade startat. Innan projektet börjat blev vi intervjuade av både Dagens Nyheter och SVT. Vi blev också inbjudna till ett antal olika sammanhang under processens gång där vi fick berätta om projektet, för internationella curators, för bidragsgivare och för grupper med besökare. Vi blev nominerade till ett internationellt pris "The Vera List Prize for Art and Politics" och det blev en kort-film för SVT som jag ovan beskrivit. Samtidigt som det gav tyngd till projektet gick det bitvis emot de utforskande ambitionerna då uppmärksamheten och kommunikationen utåt redan i förväg var riktat mot att det var något "lyckat" och intressant.

Det fanns också olika idéer om hur många deltagare det skulle vara i projektet. Jag hade från början tänkt oss en grupp på 20 personer men efter förhandling med konsthallen och Petra landade vi i 30 personer. I efterhand har jag reflekterat över att jag tror att det hade varit lättare att skapa en intimitet i projektet om vi varit en mindre grupp. Det rum där vi genomförde akterna användes också av konsthallen som seminarierum när vi inte vara där, vilket var högst förståeligt då vi bara använde rummet en gång i månaden. En konsekvens av detta var dock att det fick vara för rörigt, vilket innebar att vi inte kunde lämna saker "i process". Vi satte upp lite dokumentation på en av väggarna men kunde inte bredda ut oss.

Det här gjorde att det genomgående fanns en spänning mellan att "säkra" det lyckade och arbeta utforskande. Jag ser på ett sätt att det här blev en konflikt i relation till Rehearsals som mer utforskande och undersökande process. Samtidigt kan jag också se att konsthallen möjliggjorde ett utforskande. Vi fick en budget, vi fick en plats att vara på, vi fick också en tyngd i att bjuda in till ett projekt som tog plats inom ramen för en etablerad institution. Hade vi till exempel gjort det helt själva hade det troligtvis varit svårare för vissa deltagare att få delta på arbetstid. Att vara på en kulturinstitution gav med andra ord ett visst allvar till processen som jag tänker påverkade engagemanget. Samtidigt tror jag att det kunnat bli mer "nära" om vi hade varit på en mer informell plats, som en föreningslokal, då en konsthall också är en laddad plats där många inte känner sig helt bekväma. Ett mer intimt arbete tänker jag också hade kunnat möjliggöra ett genomgående närmare arbete med deltagarna i forskningsprocessen, vilket jag i efterhand ser hade varit intressant.

Rehearsals var för mig även en del av mitt forskningsarbete. Även om jag inte visste hur projektet skulle föda in i mitt arbete fanns det för mig ändå ett krav på att det skulle bli någon form av resultat. I relation till forskningen fanns det också logiker som styrde vad som var

"lyckat". I den rollen upplevde jag också förväntningar, i likhet med konstkontexten, att jag skulle hitta något nytt och oväntat, att kunna föra fram något som inte sagts tidigare. Samtidigt fanns det också förväntan på att Rehearsals som forskningsprojekt skulle kunna kommuniceras via ord och text, på ett begripligt sätt, något som Rehearsals som konstprojekt inte förväntades göra på samma sätt. Som jag nämner tidigare är detta också något som jag har brottats med. I mitt sätt att förhålla mig till forskning har det också varit viktigt att inte bara presentera det som lyckat, utan att också problematisera och föra fram kritik av projektet, något som jag inte upplevdes premierades i relation till Rehearsals som konstprojekt.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL TEORI

Några av huvudbegreppen i avhandlingen kommer från 1400-talsfilosofen, teologen och mystikern Nicholas Cusanus. Jag använder honom också som del av min metod för att skapa ett spel mellan närhet och distans i teoriarbetet. Att använda mig av en filosof som är så långt bort tidsmässigt har hjälpt mig att sätta ljus på den mer samtida diskussionen om medborgardialog. I likhet med relationen mellan teori och praktik har detta arbete också fungerat som en spiralrörelse mellan närhet och distans, där jag både genom att få distans kunnat fånga upp andra frågor för att sedan också skapa ny närhet. I den nya närheten har jag kunnat ställa andra frågor än tidigare till de mer samtida teorierna och har fått en annan förståelse för dem. Min relation till Cusanus började med att jag läste om honom i en text om praktisk kunskap skriven av Jonna Bornemark. Hans begrepp "ratio" och "intellectus" som två delar av vårt förnuft fångade precis in något som jag länge själv tänkt på. Även om jag läst andra som använt liknande uppdelningar var det något i just de här begreppen, Bornemarks läsning och sätt att koppla ihop dessa med komplexitet i dialogsituationer som fick mig engagerad. Den teoretiska diskussionen kring medborgardialog jag tidigare hade följt hade främst rört frågor om huruvida dialog är bra eller dåligt, demokratiskt eller inte.

Med Cusanus handlade det mer om att planeringens problem är komplexa till sin natur. Det finns inget enkelt rätt eller fel och handlar därmed om att relatera till icke-vetandet. Cusanus gav därmed min egna bitvis uttråkade blick för dialog i planering en nytändning. Jag började känna att det här är viktig. Inte endast frågan om vi ska ha dialog eller inte utan även att fånga upp de mikrosituationer som sker i dialogrummet och prata om dem på ett sätt som visar att de innehåller en hel värld i sig. De innehåller dilemman, känslor, avvägningar, fram- och bortskrivande. Svårigheter som är centrala att uppehålla sig vid, att diskutera och reflektera över i relation till planering, lyssnande och politik. Inte för att hitta en för alltid bästa lösning, men som ett pågående samtal, för att hitta en riktning. Det handlar om etiska och kunskapsteoretiska frågor.

När jag sedan tog mig an Cusanus "på djupet" har det gjorts i nära samarbete med Jonna Bornemark, som också varit min handledare. Cusanus texter är skrivna på ett cirkulärt sätt som bitvis gjort dem svårtillgängliga. Men kanske är det just för att det varit svårt som det också varit så lustfyllt. Även här kan jag se spelet mellan närhet och distans. Just för att han var så distanserad från mig, tidsmässigt och även tillgänglighetsmässigt, inbjöd han till att stanna upp i det obekanta längre. Jag hade inte samma krav på att förstå allt som stod i texterna med en gång, utan lät mig vara i icke-vetandet längre. Snarare än att direkt försöka "tämja" det jag läste för att passa in i de erfarenheter jag hade sedan tidigare stannade jag längre kvar i det obekanta, både i relation till texten men också till mig själv, vilket gjorde att jag lyssnade på ett mer finkornigt sätt. Läsningen av honom öppnande samtidigt upp för en frihet i att få "använda" honom, att tänka med honom utan att tänka att det fanns ett givet svar. Att ta hans begrepp och pröva dem på olika saker, att försöka förstå och samtidigt veta att jag inte riktigt kommer fånga allt. Med den erfarenheten fick jag också en annan blick på den samtida teorin jag hade läst. Jag kunde föra en dialog mellan dessa och Cusanus.

Den samtida teori som jag använder mig främst av kan kategoriseras på många olika sätt. Utifrån det sätt som jag har skrivit fram det i avhandlingen har jag kategoriserat dem som olika spår, ett bestående av Science and Technology Studies (STS), ett spår kring den praktiska kunskapens teori ett annat kring planeringsteori och ett sista kring normkritisk pedagogik innehållandes feministisk- och queerteori. Jag kan dock se att hur jag än ramar in det också förenklar, boxar in och drar gränser som kanske inte alla skulle hålla med om och att det finns ett oändligt antal andra sätt att göra det på. Ett gemensamt drag hos de flesta referenser jag använder är till exempel att de kan sägas ha en poststrukturalistisk förståelse av kunskap och identitet där kunskap aldrig är neutral eller slutgiltig. Många av dem betonar också på olika sätt hur vi är medskapare av det som vi samtidigt undersöker. Jag skulle också kunnat kategorisera dem som texter som väckt känslor i mig. De texter som har fått stanna med mig och som jag ser blivit kvar i slutversionen av avhandlingen har haft den effekten på mig, de har fått mig att vilja gå i dialog. Det går också att beskriva att det är texter som har uppmanat mig till att vidga idén för vad en vetenskaplig text kan vara och därmed gett mig känslan att jag kan bygga om, ändra, och göra saker på "mitt egna" sätt. Något som jag tilltalas av i de flesta av de texter som jag har satt mig i dialog med är att de, i likhet med Cusanus, i sitt tilltal, form och innehåll inbjuder mig till att inte bara vara en passiv åskådare av en färdig värld som jag ska förstå för att sedan kunna agera i den, utan att jag också är medskapare av den genom mina läsningar och förhållningssätt. Till skillnad från Cusanus är dessa teorier utvecklade i ett mer samtida sammanhang. Jag kan se att det finns en hel del i teorierna som har likheter med honom samtidigt som många av dem är mer utvecklade i ett praktisknära sammanhang och därför passar bra för att tänka vidare kring vad det innebär i relation till dialog-sammanhang och kompletterar på så sätt läsningen. Texterna skiljer sig också från varandra, både i vilken kontext de har skrivits samt vad betoningen ligger på. Vissa texter har hjälpt mig att tänka kring

förändringsprocesser medan andra fått mig att uppmärksamma villkoren i en situation.

Anledningen till att jag kategoriserat in teorin i just dessa teoretiska spår är för att det är genom dessa jag har tänkt genom de senaste åren. STS är ett perspektiv som jag "fått" via den institutionella miljö jag har befunnit mig på, via doktorandkurser, handledare och kollegor. För mig öppnade det upp för ett friare sätt att förhålla mig till metod än vad många traditionella metodböcker gör, och visade vägen för en självreflexiv praktik där att använda väldefinierade metoder i sig inte är svaret på att göra god vetenskap, utan där alla metoder alltid är ett framskrivande och bortsorterande. STS har därför hjälpt mig att öppna upp mitt tänkande.

Planeringsteori har jag också fått presenterat för mig via den institutionella miljö jag har befunnit mig i. Den maktkritiska dialogforskning och teorier om kommunikativ planering som beskrivits i förra kapitlet ramar jag in i detta spår, vilket utgör en central bas och bakgrund avhandlingen. Den praktiska kunskapens teori har varit viktig som förhållningssätt till sättet att forska på, att utgå från min egen praktiska kunskap och därmed bidra till att lyfta fler kunskapsformer som centrala.

Normkritiska pedagogik har jag främst kommit i kontakt med utanför den institutionella miljö jag har befunnit mig i. Normkritisk pedagogik är ett relativt nytt begrepp som bara används på svenska. Den kommer inte från ett enhetligt forskningsfält men kan sägas ha sina rötter i kritisk-, frigörande och queerpedagogik och utgår från en poststrukturalistisk förståelse av makt, kunskap och lärande (Bromseth och Darj, 2010). Den normkritiska pedagogiken utgår från feministiska, queerteoretiska och postkoloniala teorier om metoder för lärande med syfte att tänka på social förändring (ibid.). Min användning av normkritik som kluster är för att beskriva en pedagogisk

riktning som samlar flera personer (som queerfenomenologen Sara Ahmed, filosofen och queerpedagogen Kevin Kumashiro) under det taket. Jag vet samtidigt att flera av de personer som jag har placerat där inte ens själva skulle ge sig den benämningen och att de i likhet med det ovan skriva, kan kategoriseras på helt andra sätt också.

Jag har under mina år som doktorand varit med i referensgrupper för två olika normkreativa projekt⁷ vilket möjliggjort att utveckla tankar kring vad det kan innebära för planering- och beslutsprocesser tillsammans med andra. Det normkritiska perspektivet har gett mig ett problematiserande mellan kunskap, makt och identitet. Den visar att det inte räcker med att konstatera att världen är komplex utan att jag behöver agera i den i den riktning som jag ser som viktig. Den får mig att vilja testa, pröva, leka och utmana och expandera mina egna föreställningar om vilka liv som är möjliga och vem jag kan vara i det (och därmed också andra), och i det också en vilja till att våga pröva utan att säga att det är den enda rätta vägen.

Samtidigt vet jag att normkritik är ett begrepp som för vissa är laddat och som har kritiserat för att skapa nya normer för hur vi bör leva för att bryta normen (Kristoffersson, 2016; Lind, 2016). Min läsning är inte den, utan som jag kommer att beskriva, uppmanar normkritiken snarare till en ständig reflexivitet/diffraktion kring sätt att förhålla sig och läsa livet och andra människor på. För detta finns inget färdigt manus eller slutdestination utan innebär snarare ett intresse för att stanna upp i komplexitet, och som Kalonaityté (2014, s. 154) skriver "att ringa in hur lite vi egentligen vet om varandra, när vi inte söker begripliggöra andra via en normativ referensram". Gemensamt för flera av de teorier jag har använt är att de också kan ses som förhållningssätt till metod. De resonemang som jag kommer att presentera i nästa mer teoretiska kapitel överlappar därför bitvis denna metodreflektion. När det gäller den praktiska framställningen: de författare som jag använder mer än en gång har jag situerat

första gången jag använder dem. I de fall jag använder engelska citat har jag valt att ha kvar dessa på originalspråket.

¹ Aristoteles olika kunskapsformer beskrivs mer ingående i kapitel 4.

² Botkyrka kommun (2009) Riktlinjer för dialogforum.
Botkyrka kommun (2009). Utvärdering av dialogforum.
Botkyrka kommun (2010). Rapporten om projektet Medborgarpanel.
Botkyrka kommun (2012a) Samtal om framtiden.
Botkyrka kommun (2012b) Rapport om dialogforum 2011

³ Tjänsteperson, Botkyrka kommun, 28 januari, 2013
Tjänsteperson, Botkyrka kommun, 13 februari, 2013
Tjänsteperson K, Botkyrka kommun, 18 februari, 2013
Tjänsteperson P, Botkyrka kommun, 4 februari, 2013
Politiker F, Botkyrka kommun, 4 februari, 2013
Politiker, Botkyrka kommun, 11 april, 2013
Processledare 1, 30 juli, 2013
Processledare 2, augusti 2013

⁴ www.mycket.org

⁵ Akterna och aktledarna beskrivs mer ingående i prologen till Rehearsals i kapitel 6.

⁶ <http://www.kvinnocentertensta-hjulsta.org>

⁷ Under 2017 deltog jag i en referensgrupp för arkitektkontoret Whites Vinnovafinansierade projekt om normkreativa planeringsprocesser tillsammans med Rebecka Vinthagen, Angelica Åkerman, Rebecca Rubin, Teresa Lindholm, Anna Ågren samt Miriam Nordfors. Under 2015 var jag med i referensgrupp för framtagandet av en normkreativ certifiering som organisationen Settings tog fram finansierat av Allmänna Arvsfonden. Arbetet leddes av Rebecka Vinthagen och Lina Zavalia.

Icke-vetande

KAPIT

och förnuft

TEL 4

För att sätta den samtida diskussionen kring medborgardialog i ett annat ljus använder jag mig i detta kapitel av 1400-talsfilosofen Nicolas Cusanus (1401-1464) tankar kring förnuft och icke-vetande. Cusanus var en gränsöverskridande person som arbetade med filosofi, matematik, astronomi, teologi, mystik och politik. Genom sin förnuftsdiskussion ger Cusanus en pedagogisk bild över hur vi kan tänka kring relationen mellan att se livet i ständigt förändring och behovet av stabilitet och förutsägbarhet. Jag kommer inte att redovisa för hela hans filosofi, utan snarare använda tankar från honom för att belysa frågor kring medborgardialog och deliberativa beslutsprocesser inom planering. Hans tankar föder också in till en bredare kunskapsteoretisk diskussion om vad för typ av kunskap som premieras idag och relationen till att inte veta.

Cusanus tankegångar sätts i kapitlet i dialog med samtida forskning inom framförallt STS, normkritisk pedagogik och teori inom praktisk kunskap. Dessa teorier hjälper mig att konkretisera Cusanus mer abstrakta resonemang och utveckla tankar kring vad en relation till icke-vetandet kan innebära för synen på lyssnandet. Frågor som leder detta kapitel är: Hur kan vi förstå kunskapsprocesser där det finns en relation till icke-vetandet? Vad får de för konsekvenser för hur vi kan se på organiserandet och ledandet av dialogprocesser? Vad kan ett lyssnande som öppnar upp för icke-vetande och det politiska innebära?

LIVET SOM ÖVERFLÖDANDE

Cusanus var influerad av den negativa teologin som innebär att Gud går bortom allt mänskligt språk (Bornemark UP, 2018). Han beskriver liv som en ständigt skapande rörelse (ibid, 2018). Denna rörelse är ett överflöd i relation till det vi erfar och i ständig förändring, det är en kreativ rörelse som är ursprunget för varje substans. För honom var denna rörelse Gud men i en sekulär samtida tolkning kan Cusanus gudsbegrepp förstås som liv eller tillblivelse. Vi kommer aldrig kun-

na fånga denna rörelse, den är i ett ständigt görande av sig själv, den finns där från början och det finns med andra ord ingen "rörare".¹ "Gud" kan på så vis betraktas som ett verb snarare än ett substantiv (Bornemark UP, 2018). Att livet överflödar oss innebär att vi aldrig kommer kunna greppa helheten, vi kommer aldrig kunna få absoluta svar på hur livet hänger samman.

Runt allt som vi förhåller oss till finns därför dimensioner av icke-vetande som vi behöver relatera till utan att kunna få absoluta svar. "Värld", som levtt fenomen är med andra ord inget färdigt eller stadigt utan ständigt under möjlig förhandling och förändring. För Cusanus var detta något som definierade mänskligt liv (Bornemark UP, 2018). Icke-vetandet finns i alla stora frågor – som livets mening, livet efter döden och vad som ska hända i framtiden, men även i det minsta. I varje specifik situation och i varje individ finns alltid dimensioner som inte går att generalisera hur mycket vi än försöker (DI).² För att ge ett exempel. Oavsett hur mycket vi försöker återge vad som hände under ett möte genom att beskriva vad som sades, vad som fanns på bordet, vad deltagarna hade på sig, bakgrundsljud etcetera kommer vi aldrig kunna fånga allt, livet överflödar oss. För Cusanus innebär detta att vi ständigt omger oss av dimensioner av icke-vetande som ramar in allas vårt liv. Vi står alla på gränsen till det, och det är där vi blir människor.

ICKE-VETANDE OCH SANNING

I Bornemarks (2016a) läsning av Cusanus är det som vi kallar för värld en mänsklig konstruktion som alltid innebär förenklingar. "Värld", som levtt fenomen är med andra ord inget färdigt eller stadigt utan ständigt under möjlig förhandling och förändring. Cusanus försöker i sin filosofi hitta ett språk för att prata om förutsättningarna för denna insikt (ibid). Det kan låta motsägelsefullt, men hans ambition kan sägas vara att på ett logiskt sätt beskriva rationalitetens gränser, omöjligheten att någonsin kunna greppa livets helhet och språkligt

förmedla begreppens otillräcklighet att omfatta livet.

Therefore, it is not the case that by means of likenesses a finite intellect can precisely attain the truth about things. For truth is not something more or something less but is something indivisible. Whatever is not truth cannot measure truth precisely. By comparison, a noncircle cannot measure a circle, whose being is something indivisible. Hence the intellect, which is not truth, never comprehends truth so precisely that truth cannot be comprehended infinitely more precisely. For the intellect is to truth as an inscribed polygon is to the inscribing circle. The more angles the inscribed polygon has the more similar it is to the circle. However, even if the number of its angles is increased ad infinitum the polygon never becomes equal to the circle unless it is resolved into an identity with the circle. Hence, regarding truth, it is evident that we do not know anything other than the following: viz. that we know truth not to be precisely comprehensible as it is (DI, 10).

Citatet beskriver teorins relation till sanning som en cirkel i relation till en sexhörning. En sexhörning kan aldrig bli en cirkel utan att upplösa sig själv. Detta innebär dock inte att vi ska sluta relatera till att veta. Tvärtom menar Cusanus att vi just genom att relatera till icke-vetandet får en närmare relation till sanningen, som vi aldrig kan nå fullt ut, "The more he knows that he is unknowing, the more learned he will be" (DI, s.4). En relation till icke-vetandet innebär med andra ord inte att endast konstatera att det finns frågor som vi inte har svar på, och sedan avfärda dem, utan snarare att vi behöver engagera oss i dessa frågor, och agera i det, men utan ambitionen att hitta ett slutgiltigt svar. Snarare handlar det om att vi alltid kommer ta in "[...]preciseness with a degree of otherness"³ (DC, 100). Cusanus kallar denna insikt för "the learned ignorance", det lärda icke-vetandet, vilket också är namnet på en av hans mest kända texter, *De docta ignorantia* (DI). Icke-vetandet öppnar upp för ett sätt att tänka kring livet som möjlighet snarare än som cementerat. Vi är inte inriktade

mot att nå en slutgiltig destination där vi har ett färdigt svar, utan vi har alltid möjlighet att tänka om, fånga upp andra mönster och tänka på andra sätt.

TVÅ DELAR AV VÅRT FÖRNUFT - RATIO OCH INTELLECTUS

Cusanus förstår som ovan beskrivet livet som en ständig rörelse, i ett överflöd av skeenden som vi aldrig kan greppa helheten av. Sinnesvärlden består av en mängd intryck som är osorterade och förvirrade. I strömmen av sinnesintryck bejakas allt på samma sätt (DC, 32). Vi har sedan två delar av vårt förnuft som hanterar detta på olika sätt – *ratio* och *intellectus*⁴ – och som samspelar i skapandet av kunskap (Bornemark UP, 2018). Ratiot fångar upp sinnesintryck och formar dem till avgränsade kategorier och enheter. Kategorierna som skapas i ratiot, är alltid förenklingar, men möjliggör samtidigt för oss att skapa en ordnad värld att leva i. Den andra förnuftsdel, *intellectus*, förhåller sig istället till att livet överflödar oss och att det inte finns begrepp som täcker in allt. I *intellectus* kan vi förhålla oss till att ratios kategorier aldrig är uttömmande och att de därför går att öppna upp, undersöka dem och även närma sig nya. Det är också här vi uppfattar riktning, värdering och vilja.

For example, intelligence is neither stationary nor moved nor at rest nor at a location - indeed, neither form nor substance nor accident in the manner in which these terms, imposed by reason, signify. For just as intellect is the root of reason, so too the intellect's terms are the root of reason's terms. Hence, reason is intellect's word, in which word intellect shines forth as an image. Therefore, intellect's word is the root of vocal terms (DC, 25).

Citatet ovan beskriver hur *intellectus* är roten för ratios termer – utan *intellectus* kan inte världen uppfattas. Det är här som själva kategoriskapandet, uppfattas vilket är förutsättningen för att ratiot ska kunna formulera sina mått (DC, 157)⁵.

Ratiot

Ratiot är den del av vårt förnuft som sorterar den pågående strömmen av sinnesintryck. I ratiot plockas sinnesintryck upp utan ordning och görs hanterbara genom att skapa kategorier, mätbarhet, delbarhet och generaliserbarhet. Detta innebär att skapa förbindelser men även åtskillnad (Ibid). Genom sitt kategoriserande skapar ratiot därmed värld, kosmos, som gör det hanterligt för oss att leva. Det blir ett sätt att skapa gemensamma ramar att relatera till varandra genom, ett sätt att skapa upplevelse av trygghet och förutsägbarhet. I ratiot hanteras livet som om det gick att få slutgiltiga svar. Ratiots syn på kunskap kan liknas vid ett pussel, där vi genom att få alla bitarna på plats kan åskådliggöra sanningen (Bornemark, 2016a). Matematiken ger här en avbild av verkligheten. Genom att mäta, väga och räkna söker ratiot hitta optimala lösningar på problem (Ibid).

Vår samtid kan på många sätt liknas vid en ratiokultur med betoning på mätbarhet, evidensbarhet och målstyrning (Bornemark UP, 2018). De senaste decennierna har new public management (NPM) varit den dominerande institutionella logiken inom offentlig sektor (ibid). Viktorija Kalonaitytė (2014) som forskar om normkritisk pedagogik, för fram hur fokus i denna logik ligger på en instrumentell kunskapssyn, där måluppfyllelse och effektiva lösningar på i förhand definierade specifika problem prioriteras. Processer som öppnar upp för ett ifrågasättande av levda normer och beteenden ses inte som relevanta (Ibid, 2014). Det här går också att relatera till deltagandeprocesser inom samhällsplanering. Som beskrivits i kapitel två motiveras ofta dialoger och deliberativa processer som ett sätt att uppnå gemensam förståelse kring ett problem. Det kan liknas vid en ratiosyn där det finns en tro på att det är möjligt att genom att "lägga ihop" olika perspektiv slutligen få hela bilden framför sig. Detta skiljer sig från en intellectussyn som förhåller sig till omöjligheten att få en helhet, hur många delar vi än tillför. Ett sätt att visa på ratiots begränsningar är att visa på begreppens otillräcklighet att fånga upp

livets mångfald i sin helhet. Ratios sätt att inordna världen på utgör därför alltid förenklingar.

[...]for number is proved to be the beginning of those things that are attained by reason-proved to such an extent that if number is removed, then reason shows that none of those things (attained by reason) would remain [...] furthermore, it is not the case that any finite thing can be prior to number. For all things *other* than number attest, necessarily, that there was already number (DC, 166).

Som citatet visar erfar vi genom att avgränsa saker så att de blir just "en sak" samtidigt som livet egentligen är mer komplext (DC, 166). Att till exempel försöka förstå en annan människa genom kategorier innebär med andra ord samtidigt alltid att förenkla, något jag kommer återkomma till längre fram.

Intellectus

Den andra förnuftsdelen, intellectus, förhåller sig istället till omöjligheten att skapa helheter och att vi alltid omger oss av dimensioner av icke-vetande. Intellectus kan se att de kategorier vi använder i ratiot aldrig är stabila eller uttömmande. Här finns därför möjlighet att reflektera över de begrepp och ramar som ratiot skapar värld utav, och även omskapa dem och fånga upp nytt.

Therefore, intelligence is none of the things that can be spoken of or named but is the beginning of (respective) rational conception of all things (DC,26).⁷

Intellectus är som citatet beskriver början på varje rationellt begrepp och kommer in innan ratiot och ger riktning till de osorterade intrycken. Detta innebär att allt logiskt tänkande som sker inom ramen för ratiot förutsätter en förmedvetenhet som inte går att räkna sig

till utan som vi behöver intellectus till. Som jag beskrivit tidigare räknar ratiot inom ramen för definierade mått men förhåller sig inte till måttets ramar i sig. För att kunna räkna något behöver vi dock alltid först veta vad vi ska räkna, något som inte ratiot uppmärksammar utan är intellectus funktion. Det är i intellectus vi kan komma i kontakt med våra värderingar som sedan påverkar vilka kategorier vi skapar i ratiot (Bornemark, 2016a). Intellectus arbete kan beskrivas vara kopplat till riktning, där riktning kan ses som en förmedveten vilja till liv, det vill säga att vilja till att ha en värld. Intellectus behövs för att ge mening åt ratiot och kan ses som ett begär eller dragning mot något som jag ännu inte har ord för (DC, 157).

Att befinna sig i intellectus kan därför ses som att ha en riktning mot ett uppöppnande, mot mitt begär, öppnande mot något som jag ser som viktigt men som jag ännu inte har kategoriserat som ont eller gott, fint eller fult. I intellectus uppfattas inte motsatser, allt är sammanbundet och finns som både och (DC, 52).

For whatever is in any way affirmable of intelligence has no incompatible opposite[...]Hence, that intellectual oneness is a certain root that (compatibly) enfolds opposites that are incompatible when they are unfolded from it. For in that root are enfolded those opposites which, in the unfolded square of the root's rational oneness, is incompatible. For example, at the rational level movement is incompatibly opposed to rest (DC, 23).

Som citatet beskriver är det först i ratiot som motsatserna vila och rörelse blir till medan de i intellectus är förenade (DC, 25). Ett sätt att förstå det är att se att det enda som är stabilt i intellectus är just rörelsen, vi vet att rörelsen ständigt kommer att fortsätta skapa nya skeenden och sinnesintryck, vilket gör den förutsägbar och "stadig" i sin ständiga förändring. Vi kan därför vila i denna rörelse. I intellectus finns därmed ett bejakande av både negation och affirmation och

saker får vara i ambivalens. Samtidigt betonar Cusanus att det i intellectus finns ett annat skillnadstänkande, men där skillnad inte ses som motsats utan som ett både och (DC, 24), vilket jag utvecklar mer under rubriken *Non aliud*. Vad som fångas upp i intellectus kan ses som baserat på en tilltro till den egna riktningen, utifrån vilket vad som är rätt och viktigt kan bedömas. Riktningen kan vi inte komma i kontakt med genom logiskt resonerande, som i ratiot, utan snarare genom att vara lyhörd för den. Genom att reflektera över vår riktning kan vi formulera värderingar. Intellectus kan därför sägas arbeta på en metanivå och både ge riktning åt ratiot men även reflektera över att de ramar, begrepp och mått som ratiot skapar (genom intellektets rörelse där) inte är fasta utan föränderliga. I intellectus sker ett tänkande över hur vi tänker, ett lyssnande till vårt eget lyssnande, och en insikt över att det inte finns några begrepp som täcker in allt.

Ratiot fyller som ovan nämnt en viktig funktion genom att skapa ramar som möjliggör att skapar en värld som gör det hanterligt för oss att leva. Ratiot skapar viss trygghet och förutsägbarhet. I relation till samhällsplanering kan ratiot till exempel fylla den en viktig funktion för att ordna ett så funktionellt samhälle som möjligt. Borne-mark (2016a) poängterar dock att om vi ger för mycket plats åt ratiot riskerar kategorierna, och därmed också våra läsningar av världen, att stelna. Vi fastnar i vissa sätt att tolka och förstå världen på, och kan ha svårt att öppna upp för erfarenheter som inte passar in i vår etablerade bild. Om vi blir för inriktade på att mäta och räkna, på att se världen som något som vi ska hitta absoluta svar på riskerar vi att börjar förenkla och reducera för mycket, vilket kan skapa en känsla av viss kontroll men samtidigt gör att vi tappar kontakten med komplexiteten och rörligheten, det som också gör det möjligt att öppna upp för att omskapa och fånga upp nytt. Om vi reducerar förnuftet till att vara enbart ratiot missar vi själva grunden för vårt menings-skapande, varför vi gör vad vi gör. Ett samhälle som inte har någon relation till intellectus kan därmed tappa riktning och fokus på vad

som är viktigt. Cusanus använder "quidditas" som en benämning av det som tar form eller vad som blir viktigt i ett sammanhang, vad vi lyssnar till (Bornemark UP, 2018). Jag kommer fortsättningsvis att använda "vadheter" som beskrivning för det.

INRAMNING OCH PROBLEMFORMULERING

Wicked problems

Relationen mellan ratio och intellectus går att relatera till mer samtida forskning inom dialog och planering, till exempel som en relation mellan *hur* och *vad*. Vi kommer aldrig kunna lyssna till allt, snarare kan olika saker bli synliga beroende på intellectus riktning och vilket ratio vi ramar in det i. Inom planeringsteori har detta diskuterats i termer av "wicked problems". *Hur* vi ramar in något, vilken problemformulering vi gör, blir avgörande för vad som kan formeras i den, *vad* som blir synligt. Rittel och Webber (1973) skriver i artikeln *Dilemmas in a General Theory of Planning* att "The information needed to understand the problem depends upon one's idea for solving it." (1973, s. 161). *Hur* vi definierar problemet bär själva lösningen inom sig, vilket kan ses som relationen mellan ratio och intellectus. I problemformuleringen har vi redan bestämt oss vilka vadheter som vi anser är de centrala, vilka frågor som är viktiga. Detta kan illustreras med hur vi förhåller oss till olika stadsplaneringsfrågor. Definierar vi att problemet är att det är för lite "stadslig miljö" blir lösningen att skapa mer stad. Definierar vi att problemet är att ett bostadsområde är otryggt försöker vi skapa mer trygghet. Problemformuleringen är med andra ord aldrig neutral utan bär värderingar inom sig.

Medan Cusanus diskuterar detta på ett metafysiskt plan lyfter Rittel och Webber (1973) fram hur detta får konsekvenser för hur vi kan tänka kring professionalitet och förhållningssätt till planering. Detta är också något som Donald Schön (1983) belyser i hans klassiska bok *The Reflective Practitioner* där han pratar om vikten av en själv-reflekterande praktik. Här för han bland annat fram de begränsningar som

en tekniskt rationell professionalitetssyn har och framhåller vikten att flytta fokus från lösningen till problemformuleringen.

From the perspective of Technical Rationality, professional practice is a process of problem solving. Problems of choice or decision are solved through the selection, from available means, of the one best suited to established ends. But with this emphasis on problem solving, we ignore problem setting, the process by which we define the decision to be made, the ends to be achieved, the means which may be chosen” (Schön, 1983, s. 39-40).

Mer tid bör ges åt reflektion och att fundera över vad som egentligen är problemet, alltså att i intellectus reflektera över ratiots kategoriskapande och över vad som är viktigt, istället för så snabbt som möjligt formulera en lösning.

Världar skapas i sociomateriella relationer

Relationen mellan hur:et och vad:et går också att utvidga till det materiella. Som beskrivits i bakgrundskapitlet betonas bland annat inom STS betonas det materiellas roll i allt framställande, hur världar blir till i en sammanblandning av sociala och materiella relationer (Law, 2004; Mol, 2002). Som diskuterats i bakgrundskapitlet sätter det här fokus på hur metoderna – teknikerna som datorer, manualer och Powerpoints – även har agens (Callon, 1991; Latour, 1988). Det är med andra ord inte bara hur vi kategoriserar och ramar in vårt tänkande som avgör vad som kan framträda, utan även den specifika materiella kontext något görs i. Detta är inte något som Cusanus betonar men som jag ser som ett viktigt tillägg.

I relation till medborgardialoger kan det exemplifieras, som förts fram tidigare, att beroende på hur själva organiseringen av en process genomförs - hur berörda invånargrupper definieras, vilka tekniker som används för att ”fånga upp” åsikter (postit-lappar, webb-enkä-

ter, pappersformulär, knappar på en karta), geografisk plats, rumslig utformning, hur vi sitter och rör oss, hur vi dokumenterar etcetera - kan olika åsikter formeras på bekostnad av andra (Metzger, et al 2017). Invånare som bjuds in till dialog har inte alltid på förhand definierade entydiga åsikter utan det sociala konstrueras i dessa processer. Inom varje person finns ofta flera motstridiga upplevelser och ståndpunkter, och ibland ingen formulerad ståndpunkt alls (Metzger, Soneryd och Tamm-Hallström, 2016; Tamm- Hallström, 2015).

Att genomföra en medborgardialogprocess handlar därmed lika mycket om att delta i att skapa subjektiviteter i processen. Formen för dessa forum är med andra ord inte neutrala uppsamlare av information utan kan snarare ses som politiska och performativa, och något som i förlängningen påverkar vad som ges röst och inte (Palmås och von Busch, 2015). Det här innebär också att den som leder en dialog aldrig kan vara en neutral "insamlare" utan också är en medaktör som påverkar vad som kan formeras i processen (Metzger, 2013). Det intressanta blir därmed inte att ställa frågan kring om det sker någon styrning eller inte utan snarare på *vilket sätt det sker* (ibid).

Kunskap är därmed något som alltid är kontextbundet i sociala, materiella och historiska praktiker (Mol, 2002). Att tänka kring världen som i ett ständigt görande av sig själv, fullt av vadheter som tar form (och inte) och som aldrig kan blir helt uttömmande tar oss bort från idén om att slutdestinationen för ett medborgardialogsprojekt är att nå "rätta" svaret och öppnar istället upp för att bejaka det komplexa, röriga och mångfacetterade (Law, 2004). Livet går aldrig att fånga eller att få helt, i det partikulära finns alltid det multipla. Eller som Haraway (1991) för fram att "[...]only partial perspective promises objective vision" (1991, s. 583). Det öppnar också upp för att tänka, likt relationen mellan ratio och intellectus, att det inte finns något slutgiltigt "closure" (Mol, 2002), utan endast tillfälliga stabiliseringar, eller "praktiska closures" som Mol beskriver det (ibid). I likhet med

Cusanus beskrivning av *ratio* som skapande av värld betonar Mol (2002) hur vi är med och formar singulära verkligheter, trots att det egentligen är mer komplext.

VIKTEN AV LYSSNANDET

Snarare än att antingen försöka uppfinna mer och ”bättre” mätverktyg som ska fånga upp komplexiteten, eller bli handlingsförklarade för att vi ”ändå inte kan veta”, kan *intellectus* förhållningssätt förstås som att vi snarare behöver ge mer tid till att stå kvar i denna komplexitet och reflektera över våra beslutsprocesser, lyssna till varandra och till oss själva men framförallt också ge tid för att engagera oss i grundläggande värderingsfrågor kring vad vi tycker är viktigt och vilka önskvärda framtider vi vill vara med och bidra till, och handla därefter. Det vill säga handla i en relation till icke-vetandet.

Med utgångspunkt i att kunskapande aldrig är neutralt betonas inom den normkritiska pedagogiken vikten av att inte bara ”ge röst” till marginaliserade perspektiv utan lika mycket att reflektera över den egna positionen och värderingar och hur dessa påverkar vad som kan höras (Kalonaityté, 2014). Det här sätter ljuset på lyssnandets politiska roll. Som jag konstaterade i inledningskapitlet har lyssnandet dock historiskt sett oftare förknippats med något passivt i relation till den talande *akten* och har därför inte fått lika mycket uppmärksamhet som något aktivt och politiskt (Lacey, 2013). Det här är också något som statsvetaren Andrew Dobson (2014) för fram. Han menar att det politiska lyssnandet nästan varit helt ignorerat i politiska konversationer. På samma sätt som talare behöver reflektera kring hur en talar och vad en säger, behöver lyssnare bli mer självmedvetna kring hur en lyssnar i relation till vad som kan höras (ibid).

Utifrån en *ratiosyn* kan det uppfattas som möjligt att ”passivt” lyssna in en annan människa eller företeelse, där ju mer jag lyssna eller ju fler jag lyssnar till, desto mer kommer jag att höra. Utifrån *intellectus*

är det dock inte möjligt. Cusanus skriver:

[...]Moreover, when several people are speaking to us⁷ [at once], we understand only the one toward whom our attention is directed (DQ,33).

Då intellectus har en relation till icke-vetandet finns här en insikt om att hur mycket vi än lyssnar kommer vi aldrig kunna förstå en annan person eller situation helt, varje person överflödar de kategorier vi har för att beskriva hen. Ett lyssnande innebär med andra ord att det hela tiden sker ett urval där vissa kvaliteter får framträda och ta form medan andra inte bejakas (DC, 32). Det här pekar på omöjligheten att lyssna neutralt, och hur lyssnandet alltid kan ses som politiskt då det deltar i skeenden där verkligheter skapas. Det innebär också att vi alltid är medskapare av det vi hör. Att lyssna handlar därmed inte bara om att fånga upp vad en annan person säger utan också att i själva dialogen, skapa. Lyssnandet är på därmed alltid en intersubjektiv process (Bickford, 1996).

Att fånga upp nya vadheter i intellectus

Att som i intellectus förhålla sig till att livet överflödar oss och att ratiots kategorier aldrig är helt uttömmande öppnar även upp för möjligheten att närma sig livet på andra sätt, att formera världen på fler sätt, fånga upp andra vadheter i en situation. Genom att ge utrymme för att lyssna till, vrida på och öppna upp de begrepp som vi tar för givna i ratiot, kan vi också och närma oss andra sätt att läsa och samskapa värld på.

I intellectus sker ett sensibelt närmande, ett öppnande för strömmen av sinnesintryck före ett kategoriserande eller uppdelande av världen. Här börjar vadheter förnimmas genom att vi riktar uppmärksamheten mot vissa aspekter av strömmen av osorterade sinnesintryck. Här får de finnas som mångtydiga, som både och. För en sekund finns det ingen hierarki mellan dem. När sedan intellec-

tus rör sig ned i ratiot skapas begrepp och blir därmed avgränsade, delbara och mätbara, begrepp som sedan intellectus på nytt kan ta upp och reflektera över.

Att närma sig nya vadheter i intellectus, innan rörelsen ned i ratiot kan ses som att öppna upp för ett passivt, sensibelt, nyfiket, försiktigt närmande av en ny situation, ett bejakande av en dragning mot något jag ännu inte har ord för. Ett lyssnande till livet på ett mer kroppsligt och finkornigt sätt, innan jag har kategoriserat det som bra eller dåligt, fint eller fult, nyttigt eller onyttigt. Genom att ge plats för intellectus öppnar vi upp för en möjlighet till att förhålla oss till livet på nya sätt, att omkategorisera det befintliga. Denna möjlighet till att närma sig och lyssna till livet på, att hitta nya relationer och på nytt föda vadheter kan ses som en skapande och lekfull kraft. Det är en möjlighet att omskapa och skapa värld på. Vi kan göra en annan läsning av vad det är att tillhöra en kategori, till exempel att vara hund, och därmed börja se andra relationer mellan människa-hund. Det här kan appliceras på fler kategorier och kan börja skapa nya kopplingar mellan till exempel, musikproduktion och stadsplanering.

Intellectus möjlighet till att närma sig livet sensibelt, omskapa och förändra genom att förnimma nya vadheter kan därmed också ses som en politisk förändringskraft, en möjlighet till att skapa värld på nya sätt. Intellectus är för ratiot ett icke-vetande, ett icke -vetande som ligger inbakat i ratiots alla rörelser (DC, 26). En kommentar till detta är samtidigt att intellectus inte heller kan fånga upp "sanningen". Skillnaden mellan ratiot och intellectus är dock att intellectus ser att det just är förenklingar och därför också kan se att det alltid finns ett annat sätt att göra saker på medan ratiot förhåller sig till att det går att hitta absoluta svar. Att kunna "öppna upp" för annat, att förnimma fler vadheter i en situation i intellectus, handlar med andra ord om att göra sig mottaglig för att relatera till icke-vetande, att förhålla sig nyfiket öppen inför det hörda.

Intellectus som öppnande för det politiska

Intellectus möjlighet till att både öppna upp och reflektera över befintliga kategorier och närma sig nya vadheter kan betraktas som ett sätt att möjliggöra för *det politiska* (Arendt, 1958, Rancière, 1995, Mouffe, 2008). Med detta menar jag, som jag inledningsvis beskrivit, inte rum för sakfrågepolitik där det finns konkreta frågor på en agenda som ska lösas, utan snarare mentala, sociala och fysiska rum där begrepp kan öppnas upp och där det finns ett undersökande av vilka frågor som kan bli politiskt giltiga. Genom att öppna upp för intellectus kan vi ge utrymme för att undersöka vilka vi är och vad vi är på väg och därmed (så att det blir "och därmed sammanhang där det politiska skapas") sammanhang där det politiska skapas. Genom att i intellectus stå i en relation till icke-vetandet möjliggörs för att relatera till varandra utan att i förväg ha bestämt sig för vad som är viktigt.

Att störa lyssnandet

Att fånga upp andra vadheter i en situation handlar nödvändigtvis inte om att lyssna "mer", det kan lika gärna leda till att vi bara hör ännu mer av det vi redan visste. Ett lyssnande som vill möjliggöra för det politiska handlas som Bickford (1996) för fram med stöd i Arendt, om att utsätta sig för att bli överraskade av vad vi hör. Detta innebär att vi behöver utmana vårt lyssnande. Dreher (2009) betonar att ett politiskt lyssnande därför kräver något av oss då det innebär att avsäga sig viss kontroll över vad vi kommer att höra och även att låta sig påverkas av det jag hör. Bickford (1996) beskriver ett aktivt, politiskt lyssnande som "[...]an activity that does not require self abnegation or a radical suspension of my own perspective. Rather, in listening, I must actively be with others" (Bickford, 1996, s.24). Ett politiskt lyssnande kräver med andra ord att jag aktivt bidrar med vad som är viktigt för mig.

Queerpedagogen Kevin Kumashiro (2002) beskriver vikten av att utmana förståelsen av vad vi hör eller läser genom att inte endast

reflektera över de kategorier vi lyssnar genom, utan även "störa" sin förståelse över det en hör, vilket kan relateras till ett politiskt lyssnande. Han skriver:

[...] changing oppression requires disruptive knowledge, not simply more knowledge. Students can learn that what is already known or is becoming known can never tell the whole story, especially since there is always diversity in a group, and one story lesson, or voice can never represent all. In fact, students can learn that the desire for final knowledge is itself problematic. Learning is about disruption and opening up to further learning, not closure and satisfaction (Kumashiro, 2002, s. 42).

Snarare än att lyssna till andras berättelser och erfarenheter med en ambition att skapa en "riktig" förståelse eller porträtt av den Andre, kan berättelser istället användas som katalysatorer och resurser för att lära sig mer, utan att sträva mot en slutgiltig kunskap. Detta uppmuntrar, som Kumashiro (2002) för fram, till att ställa frågor till det jag hör som: Vilka frågor väcker den här berättelsen om X? Vilka stereotyper bekräftar och utmanar detta? Om jag lägger till dessa röster, hur förändras berättelsen? Vad tystas? Vad är det som får mig att känna mig bekräftad när jag hör det här, och varför blir jag obekvämd när jag hör detta? (Kumashiro 2002, s. 43). Snarare än att se sig själv i den Andre och använda det för att bekräfta sig själv handlar det med andra ord om ett lyssnande mot och ett förhållningssätt gentemot denne som en jämlik "[...]rethinking of the self as an effect of, and condition for, encountering the other as an equal" (Kumashiro 2002, s. 64).

Det här flyttar, som mediaforskaren Tanya Dreher (2009) för fram, fokus från att "ge röst" eller "empowering" marginaliserade grupper till att stanna upp och kritiskt reflektera över de metoder, vanor och förhållningssätt som avgör vad och vem som kan höras (Dreher,

2009). Om vi relaterar detta till medborgardialoger och beslutsprocesser inom planering blir en konsekvens att det inte endast räcker med att bjuda in tidigare exkluderade grupper i befintliga sociala rum, utan att det krävs ett lika stort fokus på hur lyssnandet i dessa processer sker för att möjliggöra fler erfarenheter att höras. Frågor som väcks utifrån detta resonemang är hur ett sådant lyssnande kan gå till och hur en kan underlätta för detta i praktiken, något som undersöks vidare i avhandlingen.

SUBJEKTET SOM RÖRLIGT

Subjektet som tidsbundet och förkroppsligat

Att se livet som rörligt och att kunskap skapas kontextspecifikt innebär även att det som är "jag" inte heller är något fast eller enhetligt. Kalonaityté (2014), beskriver subjektet som rörligt, tidsbundet och förkroppsligat. Hon betonar ur ett normkritiskt⁸ perspektiv hur kultur och etnicitet i grunden är hybrida, det finns inga ursprungskulturer att blicka tillbaka på (ibid). En person kan sägas utgöra den levda erfarenheten av en pluralism av subjekspositioner och det finns inget fast "själv" (Murdoch, 2006). Genom att förhålla sig till att identiteter aldrig är fasta eller låter sig fångas in i enhetliga kategorier kan de istället beskrivas som mångfacetterade och motsägelsefulla, ibland strategiska och ibland pålagda. De kategorier vi använder för att förstå identiteter med är därmed aldrig uttömmande (Kalonaityté, 2014).

Detta går även att likna med Cusanus position, men med några nyansskillnader. Cusanus betonar både att vadheter bara existerar i den konkreta verkligheten (D1, 100) samtidigt som att människan inte heller skapar helt nytt utan snarare fångar upp förbindelser mellan saker. Människan hittar inte på begrepp men fångar inte heller upp "sanningen" då livet alltid överflödar oss. Bornemark (UP, 2018) tydliggör hur Cusanus hade en mellanposition i den så kallade universaliestriden som han levde mitt i: frågan om huruvida univer-

salierna/abstraktioner är av människan uppfunna begrepp eller inte. Detta är en strid som kan liknas vid den samtida dragkampen om begreppen relativism – positivism (Bornemark UP, 2018).

Vi kan konkretisera Cusanus position genom att återgår till exemplet hund. Vi kan konstatera att det som vi kallar för "hund" inte bara är en kategori som människor skapat utan också är något som också har en unik "hundaktighet" i sig. I en hund finns en oändlig och unik sammansättning vadheter, som överskrider oss så vi aldrig kan omfatta alla, som utgör dess hundaktighet och därför också kan jämföras med andra hundar. Hund som kategori kan därför sägas finnas. På samma sätt som att alla hundar har något gemensamt, kan vi gå upp i abstraktionsgrad, till exempel kategorin "levande varelse" och då se att "hund" som kategori förenas med ett större antal, eller utifrån kategorin "svans" och då kopplas ihop med andra varelser. Vi kan också gå ned i abstraktionsgrad, gå ned till de allra minsta beståndsdelarna, till dess minima och se att den enskilda hunden har en unicitet som gör att den inte är exakt lik någon annan.

Då det finns oändlighet i kategoriseringarna som går att göra är det en omöjlighet att göra alla samtidigt. Det här gör att det som är "jag" både kan ses vara förenat med allt, samtidigt som jag har min unicitet. Eller med andra ord, livets rörelse finns i det som kallas "jag" men på mitt unika vis. Cusanus menar dock att även om vi börjar omkategorisera och läsa saker på andra sätt betyder inte det att det som fanns innan det blev omskapat försvinner. Kategorin "hund" finns kvar, även om vi inte riktar vår uppmärksamhet mot det.

Samtidigt som resonemanget ovan öppnar upp för att relatera till andra människor och livet bortom förenklat skapade kategoriseringar finns en paradox som ligger i att både vilja tänka bortom kategorierna samtidigt som vi också behöver dessa för att skapa en gemensam värld att relatera till. Utan dem skulle det vara svårt att

relatera till varandra. Att använda kategorier kan också vara viktigt för att få upp vissa frågor på agendan. Ett exempel inom planering kan till exempel vara vikten av att planera specifikt för kvinnors vardagsliv. Det kan vara väldigt viktigt att föra upp på dagordningen för att belysa vissa behov. Samtidigt finns det risk att vi genom att lyfta upp kategorin kvinnor förstärker vissa stereotypa idéer som att alla kvinnor boende på en viss plats skulle ha samma behov. Det kan bli ett sätt tilldela personer vad det menas att vara del en viss grupp och därmed befästa stereotyper.

Kumashiro (2002) för fram att det här också kan leda till ett arbets sätt där marginaliserade gruppers perspektiv lyfts fram som teman eller pålägg i en för övrigt normativ kontext. Det kan handla om att arrangera en dag om feministisk eller normkreativ stadsplanering, snarare än att förändra arbetssätt i grunden. Detta förhållningssätt riskerar att befästa tillägget som något avvikande extra istället för att ha det som en utgångspunkt för hela arbetssättet (ibid). Det kan också leda till att stereotypa lösningar förs fram, som att feministisk planering alltid ska resultera i runda former och rosa. Det lyssnas till, får ta form, men inte som ett sätt att förändra våra kategorier utan som ett sätt att lägga till ett perspektiv till de kategorier som redan är befästa (Kumashiro, 2002). Det riskerar också bli en del av ett ratiotänk där vi genom att lyssna in olika perspektiv slutligen kan nå den "hela" sanna bilden, snarare än att förhålla sig till att kunskap alltid är situerad (Haraway, 1997). Kumashiro (2002) betonar också omöjligheten i att undervisa om alla förtryck som finns, eftersom de finns på så många nivåer. Detta spänningsförhållande går också att diskutera som en inneboende spänning i normkritiken, att vilja ta sig bort från ett heteronormativt livsideal – som samtidigt är en förenkling i sig. Genom att upprepa det narrativet riskerar vi att befästa den blicken och därmed göra det svårare att komma bortom den läsningen av världen, samtidigt som det behövs för att definiera vad som behöver utmanas. Genom att tänka identiteter som multipla is-

tället för fasta och förtryck som något som tar sig uttryck på olika sätt i olika kontexter blir det svårt att låsa in de kategorier som personer ska definieras som förtryckta inom. Förtryck är också situationerat, och beroende på rum och situation.

Non Aliud – ett skillnadsbegrepp bortom opposition

Cusanus använder begreppet *non-aliud* för att prata om ett skillnadsbegrepp som går bortom att se skillnad som opposition, bortom gränstänkande. Non-aliud är ett sätt att beskriva hur något kan existera utan motsats, hur saker snarare kan befinna sig i annanhet till varandra. Intellectus är ratiots annanhet, ratios är sinnlighetens annanhet etcetera (DA).⁹ Detta kan exemplifieras med det lilla ordet *dela*, som har en dubbel betydelse. "Dela" betyder på samma gång att *dela upp* något i smådelar, det vill säga att inte relatera, och att *dela*, att ha något gemensamt, att dela mamma, det vill säga att relatera till varandra. Men dess icke-relaterande är inte i motsats till utan mer som en rörelse i och genom varandra, att både vara sammankopplad och åtskild samtidigt. Snarare än tydliga gränser går det att tänka sig detta förhållande som en lavalampa, där olika färger går in i, och överlappar varandra. När går en färg över till en annan? Vi kanske säger att färgen är röd, när den egentligen också överlappar med orange? Det här går att tänka som relationen till en annan människa, Jag kan lyssna till dig men du kan bara existera i mig på mitt unika sätt och vice versa. Du är inte i relation till mig som en skillnad, men inte heller bara som en likhet – utan som både och. Cusanus beskriver non-aliud som "en vän som är ett annat jag" (DA, 101).

Kanske kan det som är "jag" snarare än en enhetlighet ses som ett både och, ett tillstånd av att hålla flera olika perspektiv och känslor samtidigt? Snarare än att tänka "jaget" som en kärna, kan det tänkas som en ström i ett hav. Det "jag" som reflekterar är med andra ord, precis som non-aliud, både eget och sammanbundet med annat samtidigt, det är både passivitet och aktivitet. Att vara strömmen

innebär att jag är sammankopplad med allt annat, samtidigt som jag till viss del kan påverka dess riktning när den tar form som mig. Riktningen är i ständig rörelse och kan därför förändras. Jaget kan dock välja att mer eller mindre aktivt kliva in och styra den ström som utgör henne. Att bejaka intellectus kan därför ses som att vara lyhörd för riktningen. Det vill säga att både ge utrymme för ambivalens och motstridigheter men också vara lyhörd för riktningen såsom den tar form som "jag". Att det finns en unicitet i den men att det är en rörelse. Så det finns något som kan reflekteras mot, men det är inte för evigt fast utan beroende av specifika situationer. Att se subjektet på detta sätt innebär att se att det inte går att helt prata om ett separerat jag, jaget är alltid förbundet med annat, och ter sig olika i olika kontexter.

Som jag tidigare fört fram i metoddelen innebär resonemanget ovan att även om det är mina personliga erfarenheter som är utgångspunkten för denna avhandling så är dessa erfarenheter aldrig helt mina "egna", utan har skapats i relation till andra. De personliga erfarenheterna kan på så sätt aldrig ses som helt personliga utan är alltid kopplade till en större rörelse där vi är sammankopplade. I relation till en dialogledare innebär det här också att det oundvikligen finns ett samskapande av en dialogsituation, som jag dock kan vara mer eller mindre lyhörd för något jag kommer beröra mer längre fram.

FÖRVÄNTADE ORIENTERINGAR

Samtidigt som jag ovan betonat intellectus roll i att öppna upp för reflekterande av de kategorier vi omger oss av och möjligheten till att omskapa är vissa ratioordningar som är trögare än andra. Varje situation är villkorad, och det är därmed aldrig helt fritt för mig att välja vad jag ska lyssna till. Det här är ingenting som Cusanus explicit diskuterar, utan något som jag ser om ett viktigt tillägg i relation till intellectus roll. När vi undersöker något, forskar eller lyssnar i en dialogsituation börjar vi aldrig med ett tomt blad utan befinner oss i

ett landskap av redan befintliga påståenden om verkligheten som vi behöver förhålla oss till (Law, 2004). Han använder begreppet "hinterlands" för att beskriva detta:

[...] the hinterland produces certain classes of realities and reality-statements – but not others. [...] Some classes of [reality-] possibilities are made thinkable and real. Some are made less thinkable and less real. And yet others are rendered completely unthinkable and completely unreal. [...] The hinterland defines an overall geography, a topography of reality-possibilities (Law, 2004, s. 34).

Utifrån denna aspekt kan jag inte helt bestämma vilken volym olika vadheter får. Genom att mer medvetet reflektera över kontexten som jag framställer något inom, försöka göra mig medveten om vilka villkor som gäller i ett sammanhang (hur rummet utformas, problemet formuleras, tekniker som används etcetera) kan jag bli mer medveten om vissa av de ramar som mitt lyssnande sker inom, och även i vissa fall ha möjlighet att rubba på vissa av dessa ramar, för att höra något annat. Samtidigt finns det vissa etablerade ratioordningar, standardsätt att läsa världen på, som är svårare att få syn på eller att ändra på och som gör att det blir svårt att ge värde till vissa vadheter, eller tvärtom, det blir lättare att värdesätta vissa vadheter mer än andra. Jag ser det som att vi föds in i redan upptrampade stigar som erbjuder oss riktningar som känns trygga att följa då de ser ut att leda till en säker plats. Detta kan också till viss del ses som något bra, vi behöver ratioordningar för att ha ett fungerade samhälle.

Queerfenomenologen Sarah Ahmed (2006) skriver hur upprepan- det av vissa handlingar och förhållningssätt tar oss i riktningar som orienterar oss mot vissa känslor, läsningar, tankar, mål och fysiska objekt snarare än andra. Linjerna som leder oss, både i form av tankar och rörelser, är beroende av repetitionen av normer och konventioner, av vägar och stigar som tagits, men de är också skapade

som en effekt av dessa repetitioner. Hon beskriver hur kroppar och objekt både formar och tar form genom upprepning (ibid). Vi föds med andra ord in i koreografier, som riktar uppmärksamheten mot "vadheter" som går i linje med vissa livsideal. Det här visas sig i allt - från vilka saker som finns i våra hem, hur media ser ut, hur bostadsområden ser ut, till hur vi förhåller oss till varandra i ett offentligt samtal eller i en dialog. Ahmed (2006) betonar hur de mönster som vi förväntas följa orienteras kring den normativa, straighta, vita kroppen, vilket gör att dessa kroppar har lättare att expandera, medan andra inte har det.

Genom att följa de utstakade stigarna får vi bekräftelse av andra på att vi väljer "rätt" liv; vi blir befordrade och upplevs som att vi lever framgångsrika, eftersträvansvärda liv. Att inte följa stigen, att avvika och försöka skapa nya stigar ger dock inte lika mycket uppmuntran och bekräftelse, vilket kan göra det svårt att ändra på vissa rutiner och beteenden även om vi vill. Ahmed (2006) beskriver detta som "straightening device" som uppmanar oss att rätta oss in i leden och följa föreskrivna vägar, både genom att uppmuntra vissa beteenden och kroppsliga orienteringar och genom att förhindra och stoppa andra som inte rör sig i förväntade riktningar.

Samtidigt som subjektet kan ses som rörligt och inta olika roller i olika situationer, vilket också innebär att makt inte är statiskt utan rörligt, får med andra ord vissa personer oftare uppleva en marginaliserad maktposition och vår "otillräcklighet" är asymmetriskt fördelad (Kalonaityté, 2014). Vissa står närmare normen och blir sällan utsatta för kritisk granskning medan andra under en hel livstid aldrig kvalificeras till att passa in (ibid). Samtidigt som Ahmed (2006) betonar svårigheten i att skapa nya koreografier lyfter hon också vikten av att "gå vilse" eller att störa ordningen för att öppna upp för andra levnadssätt.

Det här väcker också frågor kring vad det kan innebära att "gå vilse" i en dialogsituation. Är det när koreografierna för hur en vanligtvis träffas ruckas på? Att inte bara välja en form för samtalet som känns trygg för den som arrangerar, att dialogledaren inte håller i pennan eller bestämmer hur dagordningen ska gå till, eller hur alla ska sitta. Jag kommer att gå in på det mer ingående i kapitel sex om Rehearsals.

INTELLECTUS - KREATIVITET OCH RÄDSLÅ

Samtidigt som intellectus kan öppna för omskapande kan det ge upphov till rädsla och osäkerhet. När vi relaterar till icke-vetande, till att livet överflödar oss och att de kategorier vi har för att beskriva världen på aldrig är eviga eller uttömmande blir inget helt stabilt och förutsägbart, vilket kan vara skrämmande. När vi till öppnar upp våra kategorier för omskapande, som till exempel relationen mellan människa-djur, kan det också öppna upp för en osäkerhet. Plötsligt blir det sätt som vi tidigare förhållit oss självklart till inte lika tryggt. Vi kan ha haft ett etablerat sätt att relatera till den relationen men när vi börjar öppna upp den väcks många frågor. Gillar hunden när jag rör vid den på det här sättet? Är det ömsesidigt? Borde jag istället närma mig den på annat sätt? Perioden när vi börjar öppna upp befintliga begrepp men innan nya kategorier, ramar och förhållnings-sätt har skapats i ratiot kan därför vara obekväma. Det finns varken något gammalt sätt att förhålla sig till en situation eller något nytt att ta fasta vid.

Detta mellanrum – där jag under en period tappar min riktning och osäkrar mig – kan dock ses som centralt för att kunna omskapa något, och hitta nya förhållningssätt. Kumashiro (2002) beskriver hur förändringsprocesser innebär att öppna upp för andra läsningar om vad som är "jag" i relation till det jag hör. Om det jag hör inte stämmer med vad jag tidigare tänkt så är inte jag heller den jag tidigare tänkte jag var i relation till det jag hörde, vilket är ofta en obekväm process.

Learning new knowledge should not be separated from critically reflecting on the very ways we come to know[...] it requires that we exceed what we do, want and know, invite uncertainty and instability (Kumashiro, 2002. s.153).

Inom normkritisk pedagogik lyfts också att om vi vill utmana normer och öppna upp för andra kopplingar behöver vi utsätta oss för viss osäkerhet (Bromseth och Darj, 2010) och öppna upp för att bli överraskad av vad vi hör, vilket liknar det som Bickford (1996) och Dreher (2009) för fram som förutsättning för ett politiskt lyssnande. Ahmed (2006) påpekar att detta även innefattar kroppsliga omorienteringar:

If orientation is a matter of how we reside or how we clear space that is familiar, then orientations also take time. Orientations allow us to take up space insofar as they take time. Even when orientations seems to be about which way we are facing in the present, they also point us toward the future. The hope of changing directions is always that we do not know where some paths may take us: risking departure from the straight and narrow, makes new futures possible, which might involve going astray, getting lost, or even becoming queer (Ahmed, 2006, s. 25).

FRONESIS, INTELLECTUS OCH MINIMA

En förutsättning för att befinna sig i intellectus är att vara i kontakt med situationens minima, att vara lyhörd inför komplexiteten i det situationsunika och inte reducera det direkt till ratiot (Bornemark UP, 2018). Detta anknyter även till en historisk diskussion med rötter i Aristoteles olika kunskapsformer. Aristoteles (2012) använder, som jag beskrivit tidigare, sig av ett brett spektrum av benämningar för kunskap, där *fronesis* beskrivs som den högsta formen av praktisk kunskap som inbegriper *hur* vi ska handla klokt i en specifik situation (Nilsson, 2009). Det handlar om en praktisk klokhet för att kunna hantera komplexa situationer. *Fronesis* skiljer sig som jag nämnt tidigare från *techne*, en annan form av praktisk kunskap som är en

färdighetskunskap (Nilsson 2009). Techne är målinriktat och handlar om framställning (poiesis), vars aktiviteter har ett slutmål som ligger utanför den som skapade den. Det är en kunskap som till stor del går att lära sig genom att använda en manual och kan därför ses som en opersonlig aktivitet, så länge man lär sig receptet eller instruktionen så spelar det ingen roll vem som gör det (ibid).

Fronesis går inte att generalisera till sanna påståenden eller läsa sig till genom att följa manualer, det går inte att hitta en regel då varje situation är kontextbunden. Det handlar snarare om en situationsbaserad kompetens (Alsterdal, 2011), att kunna hantera komplexa och mångfacetterade situationer (Bornemark, 2016a). Den fronetiska förmågan kan ses som en del i intellectus förmåga. I likhet med intellectus är en förutsättning för att utveckla en fronetisk kompetens att det finns en kontakt med det situationsspecifika, vi kan inte vara handlingskloka om vi inte är i kontakt med vad som är viktigt i situationens minima. Att vara fronetisk handlar om att stanna upp i skavningar, i det komplexa och röriga, i känslor av ambivalens och reflektera över dessa i syfte att bredda repertoaren, fånga upp fler vadheter i en situation och i förlängningen bli mer handlingsklok. Som i beskrivningen av intellectus, innebär det att närma sig svåra situationer på ett mer finkornigt, nyfiket sätt. Intellectus kan samtidigt ses som ett bredare begrepp än fronesis. Fronesis är en situationskunskap som handlar om relationen till minimat, det situationsunika medan intellectus relation till icke-vetandet både innebär en relation till minimat och maximum, till det allra största. Att betona en fronetisk kompetens, eller en kompetens som ger utrymme för intellectus innebär en annan syn på professionalitet som just handlar att värdera det situationsbaserade. Det här knyter tillbaka till Schön (1983) och Rittel och Webber (1973) som för fram vikten av en syn på kompetens som handlar om förmågan att hantera den komplexa, instabila och värdeladdade praktiken snarare än tekniskt rationell problemlösning (Schön 1983).

Beskrivningen av Cusanus två förnuftsdelar sätter för mig fingret på centrala frågor för planerings- och dialogfältet, mellan att vilja förutse och planera för framtiden och samtidigt kunna förhålla sig till den komplexitet som det innebär att planera för en oviss framtid. Både ratiot och intellectus behövs. Som jag har visat så finns det dock idag stark tilltro till att förnuftet mest handlar om ratiot. Ratiot behövs också, och är livsnödvändigt för att skapa en gemensam värld som vi kan relatera till varandra i, men om vi bara lägger tilltron där kommer våra läsningar av varandra och världen att stelna.

Ett intellectuslyssnande innebär samtidigt att utsätta sig för viss osäkerhet i att möta situationer utan manualer eller manus för hur vi ska bete oss. Det öppnar upp för att lyssna mot det som överraskar oss, vilket kan öppna upp för mer osäkerhet, något jag kommer fortsätta undersöka. I följande kapitel kommer jag vända mig mot min egen praktik och utforska hur lyssnandet kan förstås som en ratioaktivitet respektive intellectusaktivitet i Botkyrka och Rehearsals.

¹ Det här är en filosofisk inriktning som även mer samtida filosofer, som Gilles Deleuze och Felix Guattari ligger nära. (1980)

² DI står för De docta ignorantia, av Nicolas Cusanus, 1440, ss. 51-169, Jag refererar till den engelska översättning av Jasper Hopkins, On Learned Ignorance, Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 1981. I fortsättningen kommer jag att skriva DI för att benämna denna text.

³ DC står för De Coniecturis av Nicholas Cusanus, 1441, ss. 170-209. Jag refererar till den engelska översättning av Jasper Hopkins, On Surmises, Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000. I fortsättningen kommer jag att skriva DC för att benämna denna text.

⁴ Eftersom orden har förflyttats i betydelse sedan Cusanus tid har jag, liksom Bornemark (UP, 2018) behållit originalbegreppen ratio och intellectus och översätter dem inte till svenska. Ratiot har i vår samtid blivit en beskrivning av hela förnuftet, och intellektet något extra.

Om ratiot översätts till "förnuft" på svenska skulle hela betoningen av förnuftets två delar falla. I den engelska översättningen av Cusanus används ibland intelligence och ibland intellect som beskrivning av intellectus. Jag har, i likhet med Bornemark (UP, 2018), valt att genomgående använda intellectus då jag har velat betona och föra fram de sinnliga dimensionerna. Intellectet är inte ett begrepp som är förknippat med något kroppsligt, vilket skulle riskera att reducera intellectus begreppet.

⁶ Det finns olika Cusanustolkningar av relationen mellan ratio och intellectus. Jag delar Bornemark (UP, 2018) och Alvarez-Gomez (2005, 2006) läsning att intellectus kan ses som en förutsättning för att ratio ska kunna etablera sina kategorier. Cusanus nämner på flera ställen att intellectus ger ratio sitt 'vad' och inte endast är en reflektion utav kategorierna (DC, 25, DC, 157). Den senare positionen finns hos Eberhard Döring (2005).

⁷ DQ står för De Quaerendo Deum (1445) av Nicholas Cusanus. Jag refererar till den engelska översättning av Jasper Hopkins, On seeking good. Minneapolis: The Artur J. Banning Press, 1994.

⁸ I Normkritisk pedagogik för de högre utbildningen (2014) beskriver Kalonaityté, hur begreppet normkritik vuxit fram i ett pedagogiskt och aktivistiskt sammanhang. Centralt i hennes läsning är en kritik mot instrumentell rationalitet, en kritik mot den marknadsanpassning som den högre utbildningen (och andra sfärer) har genomgått de senaste decennierna som premierar ekonomisk nytta och marknadsnytta. Den normkritiska pedagogiken utgår istället från att vi för att vi behöver skapa medvetenhet om samhällseliga maktrelationer och lyfta den samhällsförpliktande dimensionen i kunskapsskapandet samt visa att detta inte kan värderas på marknadens premisser. Centralt är att fördjupa förståelsen för villkoren för jämlikhet och demokrati, och skapa ett medvetet förhållningssätt till olikhet, identitet, makt och normer (Kalonaityté, 2014).

⁹ DA står för Directio speculantis seu de non aliud av Nicholas Cusanus (1461/62). Jag refererar till den engelska översättningen av Jasper Hopkins, Nicholas of Cusa on God as Not-other. Minneapolis: The Artur J. Banning Press, 1999.

Refleksjoner fr
Samtal om framtiden –

KAPIT

**ån yrkespraktik:
en översiktsplanedialog**

TEL 5

PROLOG

Efter fyra år som processledare för medborgardialoger vann jag år 2010 en upphandling som innebar att leda en årslång dialogprocess i Botkyrka kommun, *Samtal om framtiden*, i samband med att kommunen skulle ta fram en ny översiktsplan. Det var mitt ditintills största dialoguppdrag. Materialet i detta kapitel baseras på erfarenheter från denna arbetsprocess. Under året genomförde jag sammanlagt 28 dialogsamtal med 350 invånare. Samtalen var en blandning av fokusgrupper, stormöten och workshops. Jag lade ned mycket arbete på att arbeta uppsökande för att nå personer som vanligtvis inte deltar i kommunens egna forum. Dialogerna genomfördes bland annat på öppna förskolor, i föreningslokaler, skolor, bibliotek och bibliotekens svenskundervisningsgrupper.

I anbudsförfrågan från efterfrågade kommunen "attraktiva former för dialog", "kreativa samtal om framtiden" samt arbetssätt för att "fokusera på utmaningar i norra delarna av kommunen"¹. Det skulle också vara en konsultativ process som skulle ske på ett "nytänkande och innovativt" sätt. De främsta målgrupperna var yngre personer och boende i kommunens norra stadsdelar. Det handlade med andra ord om en process som syftade till att få in idéer och synpunkter från invånare på framtidsfrågor och inte inflytande över konkreta beslut. Dialogarbetet skedde i ett tidigt skede i planprocessen, innan ett samrådsförslag hade tagits fram. Som processledare var jag med och utformade mötesformer, upplägg och frågor tillsammans med de ansvariga tjänstepersonerna i kommunen. Jag ansvarade också för att bjuda in invånare, genomföra dialogerna, sammanfatta processen och presentera materialet i form av en rapport och muntlig presentation. Jag tog in tre andra konsulter som under olika delar av processen hjälpte till med rekrytering av deltagare och att ta anteckningar under möten. I texten refererar jag till dessa som "kollegor". Samtalen utgick från fem inriktningsbeslut som kommunens politiker hade beslutat om, dessa var:

- I Botkyrka ska det finnas plats att växa
- I Botkyrka ska det finnas det utrymme för kreativitet
- I Botkyrka ska man känna sig hemma i storstaden
- I Botkyrka ska man kunna leva klimatsmart
- I Botkyrka ska det vara nära till storstadsnatur².

ETT FÖRSTA PLANERINGSMÖTE

Jag har tagit hissen upp och står nu på plan fyra i det gröna kommunalhuset i Botkyrka och väntar på att bli insläppt. Det är glasdörrar på båda sidorna och jag undrar på vilken sida jag ska stå. Jag ställer mig i mitten och försöker se avslappnad ut samtidigt som jag håller koll åt båda hållen. Efter några minuter kommer tjänsteperson R och möter mig. Leende sträcker han fram handen. Han ger ett städat intryck. Skulle det inte vara för att han hade något pillermarkant i blicken skulle jag säga att han ser ut som min nidsbild av en manlig tjänsteperson. På den korta vägen från hissen till kafferummet blir han stoppad av tre olika personer som vill fråga honom något. Han stannar och ger alla uppmärksamhet och verkar kunna ge snabba, tillfredsställande svar. Han verkar vara en viktig person på arbetsplatsen.

Mötesrummet vi sätter oss i är litet, fönsterlöst och kvavt. Det är andra gången vi träffas, men den första räknar jag knappt för det var i samband med intervjun inför upphandlingen och en formell situation där vi bara fick prata till varandra genom ett fördefinierat frågeformulär. Jag kan ofta tycka att "lärakännasituationer" som den här kan vara ansträngda men R pratar på så jag behöver inte fundera så mycket över vad jag ska säga. Jag försöker istället vara inlyssnande, lugn och samtidigt visa mig intresserad. Det märks att han har många år i kommunen bakom sig, han kan mycket och är säker i sin roll. Han berättar ivrigt om olika planer för kommunen, men lägger samtidigt också hela tiden in små invändningar mot det han själv säger. Han förmedlar att han äger frågorna, luckorna och svaren och att han kan göra vattentäta analyser. Jag är medvetet mer nedtonad än vanligt. Jag valde att ta på mig en grå kavaj från APC, jag gillar den för att den både ser korrekt och personlig ut på samma gång. Inte för uppseendeväckande, samtidigt som att den inte heller är allt för vardaglig. Jag tänker att den signalerar att jag är medveten, men inte på ett ytligt sätt. Jag har också "lagom" mycket smink på mig, lite rött på läpparna men inte alls lika mycket som jag annars har. Jag vill inte framstå som att jag vill synas eller ta för mycket plats, då kan det ju verka som att det här handlar om mig, när hela uppdraget går ut på att jag ska lyssna på andra.

- Berätta var ni ligger i processen och vad ni vill ha ut av dialogen, säger jag.

R tar fram den gamla översiktsplanen och visar hur den nästan bara tar upp mark- och vattenfrågor och är restriktiv i sitt uttryckssätt. Han berättar att den kommande även ska inkludera sociala frågor och vara mer visionär och visa vad kommunen vill. Jag bläddrar i den och tänker att jag är glad att den nya kommer ha ett bredare fokus då den här känns väldigt otillgänglig och stel i sin framtoning.

- Glöm inte att stoppa mig om jag pratar för mycket, säger R efter ett tag. Trots att jag redan tycker att det börjar bli lite väl mycket information har jag svårt att säga till, jag vill inte riskera dålig stämning.

- Viljan att ha dialog kommer från politiken, fortsätter han. Det är också de som har tagit fram de inriktningsbeslut som utgör ramen för dialogen. Samtalet ska därför ha fokus på hur:et, hur vi kan skapa mer hållbarhet, bebyggelse, kreativitet. Att det ska bli så har redan politiken bestämt.

Jag lägger märke till att han får en annan ton i rösten när han pratar om dialogen. När han berättade om kommunens utveckling mer övergripande lät han väldigt engagerad och det märktes att han hade starka känslor för platsen. När han nu beskriver själva ramarna för dialogen låter han snarare mer sakligt beskrivande, som att det bara är något som behöver utföras. Jag tänker på att det skiljer sig från andra uppdrag jag har haft där de tjänstepersoner som jag arbetat med brunnit för dialogarbete och jag har kunnat se hur deras ögon lyst i samtal som rör medborgares medverkan. Kanske bygger R:s saklighet på att arbetet med medborgardialog inte är något nytt i Botkyrka. Botkyrka har sedan många år arbetat med olika former av dialog och samverkansprocesser. Till skillnad från många andra kommuner är det därför mindre försöksverksamhet i arbetet och mer en del av den kontinuerliga verksamheten. Samtidigt är det något i hans ton som inte verkar så nyfiket, det verkar inte som att han tror att dialogen kommer att överraska honom utan att den mer kommer bekräfta det han redan vet.

Efter nästan två timmar börjar mitt huvud bli mosigt och jag känner en lätt svettlukt i rummet. Jag tittar på mitt papper med punkter som jag hade förberett inför mötet. Där står det bland annat: Vad är syftet för er? Hur vill ni vara

delaktiga? Det knackar på dörren. Planerare N kommer in. Jag kan se en stolthet i Rs ögon när han presenterar henne. Vi hälsar lite försiktigt. Vi kommer vara de som arbetar närmast varandra under året. Jag kan inte avgöra vad hennes blick på mig säger. Tycker hon att jag ser ung ut? Att jag ser ut som en konsult? Eller att jag skiljer mig från de "vanliga" konsulterna? Jag hoppas på det sista, bara inte för mycket.

- Har du tänkt mer kring upplägget? frågar R och bollar över till mig. Jag tystnar lite och funderar på om det är en bra idé att jag säger vad jag har tänkt. Det här uppdraget sträcker sig över ett helt och är längre än något av mina tidigare dialoguppdrag. Jag har därför tänkt att det kan göra det möjligt att skapa andra villkor för dialogen. Bland annat har jag tänkt att jag vill hitta något sätt att samarbeta med Botkyrka konsthall. Jag vet dock inte exakt hur och blir i stunden osäker på om det kommer att låta oprofessionellt att lägga fram något som inte är konkret. Min röst blir lite trevande när jag säger:

- Jag har funderat på att hyra en motsvarande bokbuss eller liknande och ha dialogprocessen i den. Då kan den åka till olika ställen i kommunen där invånare befinner sig snarare än att de ska hitta oss. Vi kan också spara material från tidigare dialoger och sätta upp i bussen så att det blir en koppling mellan platserna.

- Ja, det är en idé, svarar R. Jag vet att de som arbetar med på hållbarhetsveckan i kommunen brukar använda en buss. Du kan maila dem om du vill.

Jag har svårt att avgöra om de tycker att det är en bra idé eller om den är för långt från vad de brukar göra. Jag får behov av att ta tillbaka lite av det jag just sagt.

- Jag förstår också om det blir svårt med bussen, fortsätter jag. Vi kan ju också tänka oss att vi gör dialoger i de olika kommundelarna och sedan har ett uppsamlade tillfälle vid slutet av processen. På så sätt kan vi nå ut i kommundelarna samtidigt som vi skapar tillfälle för alla att mötas. Så gjorde jag när vi arbetade med Stockholms stads översiktsplan och så vill jag använda mig av de upparbetade kontaktnät som redan finns här, snarare än att börja om från början.

Jag säger det där sista som en extra försäkran på att jag inte är en konsult som

"de andra". Att jag, till skillnad från min nidsbild av att konsulter bara tar på sig uppdrag för att tjäna pengar, har ett genomtänkt förhållningssätt och en "äkthet" i min intention och tänker på att det redan massor av kunskap inom kommunen.

Reflektion: professionalitet och skilda sätt att definiera det lyckade

I efterhand ser in i hur jag under arbetet med dialogen hade flera motstridiga riktningar samtidigt i mig för vad som var ett "bra och lyckat" resultat. En riktning som fanns i mig kan liknas vid det som Schön (1983) beskriver som en tekniskt rationell syn på kompetens, där jag genom att följa på förhand uppsatta mål skulle leverera en "säker" process. Denna riktning i mig likställde ett gott resultat med att följa de ramar som jag fick presenterat för mig och mitt fokus var på att lyfta fram positiva aspekter och förmedla dialoger som friktionsfria processer.

En annan riktning i mig kan ramas in som en maktkritisk hållning. I likhet med den maktkritiska strömning som finns inom dialogforskning, där deliberativa processer kritiserats som redskap för att driva igenom en nyliberal politik (Allmendinger och Houghton, 2010; Mouffe, 2008; Swyngedouw, 2005, 2010;), hade jag börjat känna mig alltmer kritisk inför min egen praktik. Jag hade deltagit i konst- och aktivistsammanhang där deltagandebaserade processer bland annat kritiserades i relation till new public management-styrning inom offentlig sektor. Det bidrog till att jag började reflektera allt mer över medborgardialogernas roll. I denna process ville jag därför göra annorlunda än vad jag tidigare hade gjort, och möjliggöra och ge utrymme för kritik och problematisering att ta plats i arbetet. Den här riktningen i mig ansåg därför snarare, till skillnad från en tekniskt rationell syn, att det "bra och lyckade" var att fånga upp, synliggöra och även föra fram kritik mot kommunen. Att i likhet med Mouffe (2008) se vikten av att lyfta tydliga konfliktpunkter snarare än att sträva mot konsensus. När jag i efterhand läser Ahmed (2017) känner

jag igen mig i hennes uppmuntran till att skapa queera läckage, läckor i systemet för att bryta mot rådande normer. Genom dialogerna ville jag föra fram berättelser som ifrågasatte rådande planeringsnormer och pekade på att kommuners sätt att tänka kring stadsutveckling var för snävt och tillväxtorienterat. Riktningen höll sig, med andra ord, inte inom den ratioordning som jag hade fått formulerad från kommunen, utan såg snarare att ett lyckat resultat var att formulera andra och nya kategorier att förhålla sig till, som till exempel att prata om välfärd istället för entreprenörskap.

En tredje riktning i mig definierade det bra och lyckade i relation till formerna och metoderna. Genom att gå utanför de vanliga ramarna och pröva andra arbetssätt ville jag åstadkomma mer oförutsägbara situationer, som potentiellt kunde förändra relationerna i rummet, och därmed ge utrymme för andra erfarenheter än vad kommunen var van vid att höra. Den här riktningen i mig ligger närmare nära ett konstruktivistiskt forskningsspår där det politiska ligger i själva ramsättandet och görandet av dialogprocesser (Metzger et al, 2017; Palmås och von Bush, 2016). Ett annat sätt att beskriva det på var att jag genom att ha fokus på att sätta andra villkor för dialogen ville möjliggöra sammanhang för intellectus.

Min processledarroll bestod med andra ord inte av en enhetlig riktning utan av flera olika och motstridiga riktningar som var i ständigt pågående förhandling med varandra. I efterhand ser jag att den här förhandlingen, eller konflikten, mellan de olika riktningarna jag bar på gjorde att jag i samtalet med R ville framstå som att jag skiljde mig från min idé av vad en konsult var samtidigt som jag ville hålla mig inom ramen för en "professionell" konsultroll. Jag ville med andra ord på samma gång befinna mig inom kommunens ratio och gå bortom dem och föra in nya andra *vadheter* till situationen. Jag kan också se att jag hade en nidsbild av att en dialogkonsult var en person som egentligen bara var ute efter att göra kommunen nöjd och

egentligen inte vara intresserad av att lyssna på invånare "på riktigt". Jag ser det i efterhand som en paradox, där jag på samma gång såg att min professionalitet låg i min förmåga att skapa en personlig process genom att inte följa en given mall, samtidigt som jag var rädd för att riskera min professionalitet just genom att göra det för mycket. I min rädsla för att sticka ut för mycket gick jag därför mot att bli den konsult som jag själv ville ta avstånd ifrån. Jag tonade ned mig själv, log, men inte för mycket, jag lyfte inte tveksamheter utan försökte framstå som så "vattentät" som möjligt. Mitt fokus var på att fånga upp deras *vadheter* och ge intrycket av att jag kunde leverera ett säkert resultat.

Jag upplevde också att det från kommunens sida fanns en förväntan på ett konkret förslag, att jag inte kunde sväva ut för mycket, samtidigt som att det gärna fick vara nytänkande. Men det nya skulle vara "lagom nytt", och inte för utsvävande. En förväntan om något konkret och tydligt.

MÖTE PÅ BOTKYRKA KONSTHALL

- Välkommen! säger L, chef för Botkyrka konsthall, och ler ett självklart leende och ger mig en kram.

- Längesedan vi sågs, vi sitter och äter lunch fortfarande, vill du ha något? På bordet står en silverbricka med olika teer och kakor på. Runt bordet sitter tre andra personer som arbetar på konsthallen. Jag sätter mig ned och håller upp te till mig själv. Jag känner mig varm i kroppen, dels för att jag precis har tränat boxning och fortfarande har jackan på, men också för att stämningen känns avslappnad. Medan vi fikar berättar jag om uppdraget och den lösa idé jag har att koppla in konsthallens arbete i processen.

- Jag har haft möten med alla fem områdesutvecklare i kommunen, demokratiutvecklaren, kulturchefen, ungdomssamordnaren, Mångkulturellt centrum och nu ni på konsthallen för att få en bild av vad kommunen redan gör och hur jag kan använda mig av det arbete som pågår, säger jag. Mångkulturellt centrum tyckte till exempel att vi, istället för utspridda dialoger med olika invånare, kun-

de bilda en grupp som träffas återkommande under en längre period och som vi kopplar en studiecirkel till för att möjliggöra mer fördjupade samtal.

Jag märker att jag i det här rummet kan prata mer öppet om mina tveksamheter och motstridiga känslor för medborgardialog. Dels för att de som arbetar här inte är mina uppdragsgivare men också för att jag vet att vi har samma förhållningssätt. Jag frågar om de är intresserade av samarbete i någon form. - Det är precis sådana här samarbeten vi letar efter, säger L. Vår vilja är just att vara en del av samhällsutvecklingsavdelningens arbete, men det går trögt. Hon berättar att det för tillfället bor två konstnärer i deras residence-lägenhet i Fittja som skulle kunna vara intressanta att arbeta med. Vi pratar om olika idéer, bland annat om att konstnärerna skulle kunna bygga upp en tillfällig fysisk struktur som kunde stå mellan konsthallen och biblioteket i vilken dialogerna skulle kunna äga rum.

På pendeltåget på väg hem tänker jag på hur en sådan struktur skulle kunna se ut. Jag föreställer mig en stor trappa i trä och funderar på likheter till Arnsteins dialogstege. Jag funderar på storleken. På vart den skulle kunna stå. Kanske skulle den kunna skapa en känsla av att samtalen och frågorna är något mer långsiktigt och permanent? Att den skulle ta plats i det offentliga och synas även när det inte pågår någon dialog. Kanske skulle det även gå att göra ett samarbete med biblioteket? Fast samtidigt kanske det skulle vara en nackdel att vara bara i Tumba då kommunen är så stor. Kanske går det att ha en buss som hämtar folk?

Reflektion: relationen mellan det utforskande och det förutsägbara
Relationen mellan att skapa en process som skilde sig från det jag var van vid och att följa de ratio som jag hade fått presenterat för mig från kommunen var en genomgående spänning under hela arbetsprocessen. Genom att träffa ett antal olika personer som arbetade i kommunen och diskutera eventuella samarbeten ville jag öppna upp för att prova andra metoder och arbetssätt än vad jag tidigare hade erfarenhet av. I samtalen kom det upp en mängd olika idéer och

förslag. När en av planerarna efter några veckor ringde och ville ha en detaljerad plan på upplägget för att lägga fram för politiken, valde jag ändå bort alla de förslag som var mer utforskande. Jag bestämde mig istället för en form som jag hade tidigare erfarenhet av och med vilken jag visste att jag kunde säkra ett tryggt resultat.

Det som rör den här delen av arbetet har varit svårt att skriva fram. Varför agerade jag som jag gjorde? Varför vågade jag inte hålla fast vid mina ursprungliga idéer? Det var ingen som uttryckligen hade sagt till mig att jag inte fick testa något nytt och utforskande, men ändå sorterade jag bort de idéerna som orealistiska när jag väl skulle presentera ett förslag. Jag upplevde att det fanns en förväntan på att jag skulle komma med något konkret och tydligt, något som gick att kommunicera till politiker och inåt i organisationen. Jag upplevde inte att det fanns utrymme att ta ut svängarna för mycket eller att det fanns utrymme att "misslyckas", i bemärkelsen inte kunna visa upp en smidig process i slutändan.

När jag senare läser Kalonaitytés (2014) beskrivning av hur marknadsanpassningen av den offentliga sektorn gör att kunskaper som inte kan knytas till en omedelbar nytta bortprioriteras känner jag igen mig. Det fanns en öppenhet inför andra former av dialogupplägg, i anbudsförfrågan stod uttryckligen att dialogerna skulle ske genom "attraktiva och kreativa former". Samtidigt fanns det också en förväntan på att dialogen skulle resultera i konkreta svar utifrån de inriktningsbeslut som politiken tagit fram. Det här sätter fingret på en viktig paradox, att det fanns en vilja att öppna för ett nytänkande, ett förändrat förhållningssätt – med andra ord öppna upp för intellectusprocesser – samtidigt som att detta skulle ske inom ett redan fördefinierat ratio.

Hade jag valt att ta in fler samarbeten och experimentella arbetssätt hade det krävt mer tid. Jag hade behövt förhandla ramarna och upp-

lägg med till exempel Mångkulturellt Centrum (MKC) och Botkyrka konsthall. Fler viljer att ta hänsyn till hade också kunnat innebära mer friktion. I en samskapande process hade jag behövt ge ifrån mig delar av kontrollen, och därigenom vetskapen om att på förhand kunna skapa en säker process och ett "tryggt" resultat. Trots att jag var kritisk till att många av de dialogprocesser jag genomfört gav ett förutsägbart material, upplevde jag därför ändå att det var säkrare att välja ett för mig känt och beprövat upplägg för dialogen där jag till stor del redan på förhand visste vad dialogen skulle generera för resultat jämfört med om jag hade valt en utforskande (och därigenom också osäker och oförutsägbar) process – en process som öppnade upp för intellectus.

VILKA ÄR INVÅNARNA?

Jag sitter med anbudet³ i min hand. Jag läser: "[...] arbetet med ny översiktsplan ger en utmärkt grund för ett kreativt samtal om framtiden. Det är inte minst viktigt att dagens unga involveras i arbetet. Dialogen ska ske för hela Botkyrka om det är möjligt, men det finns också ett särskilt uppdrag att fokusera på utmaningar i kommunens norra stadsdelar, "Botkyrkastaden". Jag tar fram datorn och börjar skriva ned de grupper som jag tänker att invånarna ska kategoriseras utifrån. Jag tänker tillbaka på samtalet med tjänsteperson R., hur vi redan då kort bollat huruvida det var bra eller inte att ha områdesspecifika möten och att vi hade enats om att det ändå fanns en poäng med att ha det eftersom det fanns specifika utmaningar för varje område. Att dela in ungdomar i en särskild grupp var något jag var van vid sedan tidigare. Jag tror aldrig jag har arrangerat en dialog där ungdomar och vuxna har varit tillsammans i en fokusgrupp. Motiveringen har varit att det blir svårare för unga att uttrycka sig om det är vuxna i rummet.

Reflektion: kategoriserandet

Invånarna som bjöds in till dialogerna kategoriserades i grupper som "ungdomar", "norra Botkyrka", "södra Botkyrka", "ej organiserade", "ej vana dialogdeltagare" och "vana dialogdeltagare"⁴. I slutrapporten

finns även statistik på hur många av deltagarna som var kvinnor⁵. Jag slås i efterhand av hur lite tid jag lade på att reflektera över vad olika kategoriseringar kunde medföra och inte. Det som då var ett rutinbeslut för mig, kan jag nu se som något som hade stor påverkan för vad som kunde formeras i processen. Metzger et al (2016) för fram att just skapandet av invånarkategorier är ett sätt att formera vissa intressen på bekostnad av andra. Genom att lyfta just de här kategorierna förde vi fram vissa vadheter samtidigt som vi osynliggjorde andra. När jag nu tänker tillbaka undrar jag över varför jag såg det som självklart att ungdomar skulle vara en egen kategori, eller varför det var så enkelt att enas om att det var viktigt att dela in invånarna områdesspecifikt.

Kumashiro (2002) pekar på paradoxen med kategoriseringar. Kategorier riskerar att bli ett förstärkande av stereotypa idéer om vad olika grupper ska tycka och vilja, samtidigt behöver vi kategorier för att kunna sortera och skapa mönster. Hur jag än hade gjort skulle det ha inneburit någon form av kategorisering. Jag funderar över vad det hade inneburit om detta "mikrobeslut" hade fått mer plats, om vi hade stannat upp och lagt mer tid på att reflektera över vad olika kategoriseringar kunde medfört och inte. Vad hade det inneburit om jag och tjänstepersonerna kategoriserat deltagarna efter föräldrar, musikintresserade eller politiskt organiserade? Vad hade vi då fått fatt i, och vilka perspektiv hade inte kommit fram? Kanske hade mer reflektion över vad olika kategoriseringar (vad som väljs och vad som sorteras bort) innebär för materialet kunnat uppmärksammat omöjligheten att fånga upp "allt", eller det "sanna" invånarunderlaget, och fört upp att vi genom formerandet av utgångspunkterna för en dialog är medskapare och påverkar vad vi sedan kan fånga upp. Därmed hade vi också synliggjort det politiska i medborgardialogens organisering, hur alla små mikrobeslut påverkar vad som kan formeras (Metzger, 2016; Soneryd, 2007; Wiberg, 2016).

FRÅGORNA FÖR DIALOGEN

Jag sitter tillsammans med min kollega i en soffa i vår arbetslokal i Hornstull och går igenom upplägget för kvällens dialog i Tumba. Jag räknar upp allt vi ska ha med oss: karta över kommunen, klisterpluppar i olika färger, post-it lappar, dator, pennor, kaffe, kakor, frukt, godis, servetter, muggar, pappret med frågorna. Jag tar fram och tittar på upplägget jag håller i handen. Där står det:

Inledning:

Hälsa välkomna. Berätta om vad en ÖP är för något. Hur förhåller den sig till den gamla? Vad är det vi är en del av? Beskriv de fem utgångspunkterna för dialogen. Beskriv hur detta material kommer att användas. Ett 30-årigt perspektiv. Sedan presentationsrunda.

Övning 1. Kartövning.

Deltagarna får klisterpluppar i olika färger som de ska sätta ut på kartan där de tycker att Botkyrkas hjärta, baksida, framsida och centrum ligger (beskriv vad som menas).

Frågor:

Var bor du (symbol)?

Hur rör du dig i kommunen idag (rita med penna)?

Vilka färdmedel använder du? (symbol)?

Hur kan man tänka sig att Botkyrka skulle kunna hänga ihop bättre? (visa)

Använder du grönområden idag – och i sådana fall vilka? (visa) Var tycker du att Botkyrka ska växa? (visa)

Är du intresserad av att köpa din lägenhet?

Var borde man bygga fler arbetsplatser? (symbol)

Övning 2. Vision

Finns det något som är speciellt/unikt med Botkyrka? (ska vara något positivt)

Alla deltagare får skriva ned vad de kommer på post-it-lappar. Vi sät-

ter upp dem på väggen och sammanfattar det som kommit upp.

Övning 3. Grupparbete

Deltagarna delas in i två grupper.

Grupp 1

- Vad skulle behövas för att du skulle använda fler grönområden och oftare?
- Vad skulle få dig att använda mer kollektivtrafik, och vilken typ?
- Vad för bostadsbestånd skulle du vilja att det var i din kommundel i framtiden? (Fler bostadsrätter, hyresrätter, villor, radhus, bokaler?)
- Vilken typ av arbetsplatser borde byggas?
- Är det någon typ av offentlig service som fattas i Botkyrka?

Grupp 2

- Vilka upplevelser skulle du vilja ha i ditt närområde?
- Vad tycker du känns viktigt att bevara av den gamla miljön/kulturmiljön i Botkyrka?
- Finns det tillräckligt med mötesplatser i Botkyrka?
- Har du någon dröm om något du skulle vilja förverkliga. Vad är det?
- Vad skulle behövas för att du ska kunna förverkliga den idén i Botkyrka?
- Vad behövs för att du ska känna stolthet över att bo i Botkyrka?

Avslutning

Deltagarna får som avslutning svara på: Nämn de fem viktigaste punkterna för att vilja bo kvar i området och presentera dem. Vi gör sedan en prioriteringsövning som ska sluta i att de gemensamt kommer fram till de fem viktigaste punkterna för att vilja stanna.

Reflektion: hur:et

Frågorna för dialogen togs fram tillsammans med de ansvariga tjänstepersonerna i kommunen. Vi hade de fem politiskt formulerade inriktningsbesluten att utgå ifrån. Det var uttalat från kommunens sida att dialogen skulle handla om *hur:et* – hur vi kan få plats att växa,

utrymme för kreativitet, känna oss hemma i storstaden, leva klimatsmart och ha nära till storstadsnatur. Kalonaityté (2014) skriver att en instrumentell kunskapssyn kännetecknas av att ” [...] fler får tillgång till verktyg för att påverka samhället samtidigt som intellektuellt utrymme för kritisk granskning av samhällets organisering krymper” (Kalonaityté, 2014, s. 49) och att politiska beslutsprocesser som ligger bakom målformuleringar osynliggörs. Upplägget för dialogen kan just ses som en del i detta. Deltagarna uppmuntrades inte till att diskutera bakgrunden till själva inriktningsbesluten, varför Botkyrka skulle växa, bli mer kreativt eller mer hemma i storstaden. Dialogen var inriktad på att vara lösningsorienterad och fånga in svar på fördefinierade frågor och att lyfta det ”positiva”, inte på att problematisera utgångspunkterna för kommunens inriktning.

Ramstättandet relaterar till det som Rittel och Webber (1973) beskriver som ”wicked problems” (1973). *Hur* vi definierar problemet, hur problemformuleringen görs, bär själva lösningen inom sig. Formuleras problemet som att det är för lite kreativitet blir lösningen att skapa mer och är inramningen att det finns för få bostadsrätter blir lösningen att bygga fler. En problemformulering är med andra ord aldrig neutral utan bär värderingar inom sig. Själva problemformuleringen har makt i sig. Genom att osynliggöra motiven bakom problemformuleringen riskerar de frågor som presenteras att upplevas som sanningar som har ett svar snarare än ett alternativ av många. Det här innebär att utgångspunkten för många dialoger präglas av förenklingar av frågor som egentligen är både komplexa och bygger på politiska ställningstaganden.

En möjlig förklaring till detta att många kommuner och landsting i sina styrdokument vill att medborgardialoger ska vara fria från partipolitiska diskussioner och inte lyfta partipolitiska meningskiljaktigheter (Lindholm, Costa och Wiberg, 2015). Frågorna som ska vara föremål för dialog ska inte vara för ”heta” eller politiskt laddade. Politiker ska inte heller medverka i egenskap av partiföre-

trädare utan vara "neutrala lyssnare" (ibid.). Detta motiveras ofta av att medborgarna primärt är intresserade av sakfrågor och inte de politiska meningsskiljaktigheterna (SOU: 2016). Detta blir paradoxalt om medborgardialog också ska fungera som forum där den politiska jämlikheten ska stärkas. I så fall är det viktigt att invånare får vetskap om den ideologiska diskussion som ligger till grund för olika beslut.

Chantal Mouffe (2008) menar som jag tidigare beskrivit att en förutsättning för att ett deliberativt samtal ska vara trovärdigt är att just de politiska skillnaderna träder fram. Utifrån det perspektivet hade det är det mer relevant att gemensamt söka efter frågor som kan bli politiskt relevanta, och därmed bli föremål för partipolitik, än att söka svar på fördefinierade problem. Det här återknyter till relationen mellan intellectus och ratiot. Om det ska finnas möjlighet att på ett mer djupgående sätt involvera invånarperspektiv och låta dessa påverka planeringsprocesser behöver ratoramen kunna rubbas. Ger vi inte utrymme för intellectus och icke-vetande blir det svårt att skapa förutsättningar för en dialog, "dialogen" blir snarare ett spel med fixerade positioner.

FIKA PÅ DROP COFFEE

Jag är på väg till Drop Coffee vid Mariatorget för att arbeta. Jag bor bara ett kvarter därifrån och det har det blivit en rutin att gå dit efter att jag har lämnat barnen på förskolan. Bekant T står utanför och röker. Han frågar vad jag ska göra och jag berättar om dialogerna. Hans svar kommer snabbt och i en forcerad, lite hård ton säger han:

- Tror du verkligen att det spelar någon roll att bjuda in dem till en dialog som kommunen ordnar? Det är ju bara ett sätt att disciplinera människor. Bjuda in individer till dialoger för att de ska prata om enskilda intressen istället för det kollektiva. Det finns ingen möjlighet till riktig påverkan för invånare i ett sådant arbete.

Jag känner hur mina kinder blir röda och jag lyckas inte formulera något snabbt bra svar. Jag känner både irritation och obekvämhets av att framstå

som naiv, som om att jag genom att arbeta med de här processerna automatiskt likställs med vara en dialogentusiast som tror att dialoger är lösningen på alla samhällsproblem.

Reflektion: postpolitik och mikropraktiker

Situationen med bekant T återuppväckte en skavning i mig som jag ofta upplevde i relation till mitt arbete. Jag höll till stor del med om den kritik han förde fram och kände att jag i stunden framstod som naiv för att jag arbetade med kommuninitierade dialoger. En annan del i mig blev irriterad på det svart-vita, förenklade förhållningssätt hen stod för, där alla dialoger beskrevs som skendemokratiska, planerare som naiva, politiker manipulativa och invånare automatiskt goda. En läsning som jag tyckte missar den komplexitet som finns och att det inte alltid på förhand är givet vad som kommer att hända.

I efterhand ser jag framför mig STS forskaren John Law och geografiprofessorn Erik Swyngedouw som två poler i mig där Swyngedouw ger mig en kritisk blick i likhet med bekant T och förklarar för mig hur vi är fast i ett nyliberalt system och att kommuninitierat dialogarbete i praktiken är rätt meningslöst. Visst, det kan vara trevligt, men riktig politisk förändring skapas underifrån när gräsrötterna själva tar makten, inte via kommuninbjudet deltagande. Jag hör rösten och håller till stor del med. Jag känner mig själv skeptisk och kritisk till mycket av det dialogarbete jag gjort. Samtidigt skaver det i mig. Det är något i sättet som Swyngedouw uttrycker det på, hans röst i mig som är så absolut. Det ger inga luckor för tveksamheter eller förundran, den är redan säker. Även den är inom ett ratio som ser sig som sant, som ser sig som innehavaren av den enda sanna berättelsen om hur verkligheten ter sig. Jag flyttar mig till Law istället.

I mitt huvud är han som ett legobygge, eller en klätterställning. Han erbjuder mig luckor, visar att det går att tänka på både det här *eller* det här sättet. Law erbjuder mig en mindre determinerad syn att på

makt och ett förhållningssätt där det finns utrymme för det oförutsägbara. För mig uppmuntrar hans förhållningssätt till viljan av att studera praktiken nära och se att det finns luckor och att det är möjligt att göra världar på nya sätt. Law ger mig energi och bjuder in mig till att vara med och pröva. Samtidigt har jag viss försiktighet och tänker att jag inte heller får bli för lättsam i det, det är inte så enkelt som att det bara handlar om att ”göra”, utan att mitt görande kommer hela tiden påverkas av de historiska, sociala och materiel- la situationer jag är en del av. Jag vill inte förminska rasism, sexism eller heteronormativa ideal som finns med att säga att det bara är att göra annorlunda. Samtidigt tänker jag också att om jag väljer att se världen som låst så kommer den att fortsätta vara det.

DIALOGMÖTE I HALLUNDA FOLKETS HUS⁶

Jag står vid den öppna dörren till det rum vi hyrt i Folkets hus i Hallunda. Jag tittar ut för att se om det är någon som är på ingång, sedan går jag in i rummet och flyttar runt lite på den stora kartan som ligger på bordet. Min blick landar på högarna med klisterpluppar i olika färger som min kollega K omsorgsfullt har lagt upp. Jag är inte direkt nervös, men lite spänd inför om de som anmält sig kommer att dyka upp. Jag frågar min kollega om hon har mobilnummer till alla och om hon har påmint dem med sms om tiden och platsen. Det är hon som har sökt upp folk. Hon har lagt ned mycket tid på att kontakta föreningar och dela ut information på lokala mötesplatser. Till det här dialogmötet har det varit extra trögt att få folk att anmäla sig, så hon gått runt i Hallunda centrum och pratat med personer hon mött och bjudit in dem personligen. Jag går till toaletten. Det har blivit en rutin att göra det inför en dialog. Jag ställer mig framför spegeln och tar på mig lila läppstift, tar god tid på mig. När jag kommer tillbaka har tre personer kommit in i rummet. De ser sig lite osäkert om. - Välkomna!, säger jag och ler. Ta av erylterkläderna och slå er ned. Och ta för er av fikat!

Jag vet att just fikat brukar vara ett bra sätt att skapa avslappnad stämning. När klockan är prick fem är alla åtta personer på plats. Jag sätter mig ned vid

bordet. Det är medvetet att jag inte står upp. Om jag också sitter ned, tänker jag, skapar jag en mindre hierarkisk situation. Jag vill förmedla att vi är där på lika villkor, att det inte är jag som ska komma och "lära ut" något till dem, utan att jag är där för att lyssna.

Jag inleder mötet.

- Hej och välkomna till den här träffen där vi ska prata om Botkyrkas nya översiktsplan, säger jag. En översiktsplan är en övergripande plan som visar vad kommunen vill med kommunens mark- och vattenområden, till exempel den framtida bebyggelseutvecklingen. Det är en plan som sträcker sig långt fram i tiden, 20-30 år. Det finns lag på att alla kommuner ska ha en översiktsplan. Botkyrka har redan en men den är inte längre aktuell. Det har hänt mycket inom kommunen, kommunen har vuxit, till exempel arbetar kommunen mycket med hållbar utveckling och det finns inte med i den nuvarande översiktsplanen. Den nya planen ska tydligare visa vad kommunen vill framåt, och inte bara restriktioner. Den ska uttrycka vad kommunen har för visioner – vad Botkyrka ska vara för plats om 20/30? år. Jag har fått i uppdrag att under ett års tid genomföra en bred dialog med invånare som ska ge inspel till arbetet med översiktsplanen. Det samtal vi ska ha idag dokumenteras av min kollega som sitter här bredvid. Materialet från alla dialoger kommer sammanställas och sedan lämnas till politikerna och de tjänstepersoner som arbetar med planeringsfrågor. Mötet kommer att pågå i högst två timmar. Jag lovar att hålla koll på tiden.

- Är det någon som har en fråga innan vi kör igång?

Alla sitter tysta och lyssnar lydigt. Jag fortsätter:

-Okej, innan vi börjar ska ni få presentera er. Det räcker med att ni säger var ni bor och om ni har en plats, vilken som helst i världen, som ni gillar extra mycket.

Precis som det brukar verkar deltagarna bli lite glada i kroppen när de berättar om den plats de tycker om. Jag försöker få dem att berätta varför också, vissa är mer fåordiga än andra, men det räcker ändå för att värma upp rummet och sätta en trevlig stämning.

- Jag får inte glömma att presentera fotografen!, säger jag, samtidigt som jag undrar varför jag alltid gör just det. - Han kommer att ta lite bilder under

samtalet. Om det är någon som inte vill vara med på bild så säg bara till.
Två personer räcker upp handen.

Första övningen går ut på att alla får titta på den karta över kommunen som ligger på bordet och sätta ut klisterpluppar med olika symboler på.

- Jag vill att ni markerar var ni tycker att Botkyrkas hjärta, framsida, baksida och centrum är enligt er. Det finns inte något rätt och fel här, utan det handlar bara om vad ni tycker. Det är ni som är experterna här idag.

Att påpeka att det är deltagarna som är experterna är också något jag alltid brukar göra för att betona att deras tankar är viktiga.

Vi ställer oss alla runt kartan. Tre personer börjar direkt leta ut vart de själva bor någonstans. De börjar visa för varandra och småprata. Jag avbryter dem.

- Ni kan börja sätta ut den gröna pluppen där ni tycker att Botkyrkas framsida ligger.

- Vad menar du egentligen med Botkyrkas framsida? frågar en deltagare.

- Jag menar en plats som ni upplever att kommunen satsar extra mycket på idag, förtydligar jag.

- Tullinge är definitivt Botkyrkas skylfönster, säger en annan. Flera andra nickar instämmande.

- Det är där alla kommunens pengar satsas och där bor politikerna, säger en man med ett något uppgivet tonfall.

- Samtidigt är det inte alls så mycket bättre i Tullinge – där finns det massa problem med droger och annat bland unga men det sker mer under ytan, säger en tredje.

Min kollega som sitter bredvid mig antecknar på datorn. Jag skyndar på lite. Kollar på klockan på telefonen och ser att introövningen har tagit en halvtimme, en kvart längre än vad jag planerat för. Jag går snabbt över till nästa fråga.

- Var skulle ni vilja ha fler arbetsplatser och bostäder?

Deltagarna tvekar lite. Det verkar inte vara någon som har en klar idé om det.

Till slut sätter en av dem en plupp på Lida, två andra gör som henne och de andra sätter lite på måfå ut dem på andra ställen på kartan. Jag delar upp gruppen i två delar. Jag och min kollega leder varsin grupp. Tanken är att även de som har svårt att ta plats i en större grupp ska få en chans att föra fram

sina åsikter. Jag tar fram pappret med diskussionsteman. Första rubriken är "Leva klimatsmart".

- Hur tycker ni att kommunikationerna i kommunen skulle kunna bli bättre, så att ni skulle åka mer kollektivtrafik? frågar jag.

- Genom att skapa en tvärförbindelse mellan norra och södra Botkyrka, säger en deltagare.

- Genom att det inte skulle vara två SL-zoner⁷, säger en annan. Då skulle det vara enklare att åka till Tumba för att handla. Nu blir det billigare för mig att åka till Skärholmen än inom kommunen.

Jag tänker på att SL har med landstinget att göra och att det inte är något som kommunen direkt kan påverka men väljer att inte kommentera det. Jag vet inte om vi har tid att gå in i en sådan diskussion. Jag glider istället över till nästa fråga.

- Vilka upplevelser skulle ni vilja ha i ert närområde så att ni inte skulle ha behov av att åka på semester lika ofta [och därmed minska ert/det ekologiska fotavtryck/et]?

En person räcker upp handen. Hon vill fortsätta prata om kommunikationer och hur det påverkar hennes läkarvård. Hon är angelägen och det märks att det här är viktigt för henne. Jag låter henne prata klart men väljer att inte stanna upp i det då vi har så mycket mer vi ska hinna med. Jag upprepar istället frågan om upplevelser i närområdet igen.

- Möjlighet till bad sommar som vinter, säger en av deltagarna.

- Ett äventyrsbad, säger någon annan.

- Man borde göra något åt Slagsta köpcentrum, och det behövs fler butiker i Hallunda centrum, som till exempel H&M, säger en annan.

De andra instämmer. Jag har hört önskelistorna förut, ett större utbud av affärer, köpcentrum och badplatser har kommit upp i nästan alla dialoger jag har genomfört under mina år som processledare för dialoger. Energin sjunker i rummet. Den känns trött.

- Kakor någon? frågar min kollega. Hon skickar runt ett pappersfat med småkakor på till båda grupperna. Var inte blyga, säger hon och skrattar lite. Deltagarna tar för sig. Jag känner mig lite tung i huvudet och börjar tänka på vad jag ska göra efter mötet. Klockan kommer att vara halv nio när jag kom-

mer hem och jag är redan hungrig. Vad ska jag ska handla för mat till middag? Jag känner mig inte det minsta engagerad, utan mest uttråkad. Skärp dig säger en röst i mig, det är inte okej att känna så. Jag hämtar plastglasen som jag har i en konsumpåse och håller upp juice som jag delar ut. Ett glas har gått sönder vilket gör att juicen rinner ut på kartan istället. En av deltagarna tar upp en servett och vi hjälps åt att torka upp det.

Jag tittar på frågeformuläret, nästa tema är mötesplatser.

- Vad för typ av mötesplatser ser ni behov av? säger jag och försöker öka temperaturen i rummet.

- Jag tycker att det vore bra med mötesplatser där man kunde träffa personer från andra kommundelar. Som är öppna för alla åldrar, säger en.

- Men något sådant skulle de inte satsa på här i vår kommundel, säger en annan av deltagarna. De lägger bara pengar på de rikare delarna i kommunen. Jag väljer att inte heller kommentera det eftersom att jag vet för lite om hur kommunen fördelar sina investeringar. Det är fortfarande många frågor kvar att ställa så det finns inte heller tid att stanna upp för ett djupare samtal om någon av punkterna.

Mellan varje fråga blir det tyst. Inga konflikter mellan olika intressen inom gruppen kommer upp men det blir ofta tyst. Jag funderar på om det kanske är ett uttryck för att de inte håller med varandra? Jag vet inte. Jag försöker ställa följdfrågor men får inte fram så mycket mer och går istället vidare till nästa fråga. Det finns en känsla av lydlighet i rummet. Jag ställer duktigt mina i förväg formulerade frågor och deltagarna svarar artigt, men ingen av oss verkar egentligen riktigt vilja vara där.

Reflektion: fjärrstyrning

När jag tänker tillbaka på det här dialogmötet upplevde jag det som ett genomtänkt dialogmöte. Jag och mina kollegor hade arbetat mycket med uppsökande verksamhet för att få med andra deltagare än de som ofta lyfts fram som medborgardialogers främsta deltagare – vita medelklassmän med föreningsvana (Cars 2015; Tahvilzadeh 2015). Vi hade nått ut till personer som kommunen identifierat som svåra att nå, så som unga och personer i norra Botkyrka. Vi hade valt

att ha en mindre grupp på åtta personer för att möjliggöra för djupare samtal. I dialogen kombinerade vi samtal i helgrupp och halvgrupp med individuella övningar. Vi bjöd på fika för att skapa avslappnad stämning och för att hålla energin uppe. Samtidigt hade jag under stora delar av mötet en känsla av trötthet, en välbekant känsla jag upplevt också under tidigare dialogtillfällen, en trötthet som är kopplad till en känsla av allt, hela dialogsituationen, var lite på låtsas. Jag bockade de olika temana jag hade nedskrivna på mitt papper och deltagarna svarade lydigt. Jag förhöll mig till min roll som ett tekniskt instrument och utan att släppa fram egna känslor. Genom ett sådant förhållningssätt ser jag i efterhand att jag missade att uppmärksamma och fånga upp när det väl hände något i rummet, som när en av deltagarna ville prata mer om den problematik hen upplevde kring att få läkarvård. Istället för att stanna upp vid det som uppenbarligen var angeläget för hen avbröt jag för att följa den förskrivna agendan. Schön (1983) beskriver detta på ett träffande sätt, att praktiker för att passa in i en idé om professionalitet utifrån en teknisk-rationell syn kan bli ouppmärksamma på information som inte passar de förutsägbara kategorierna och hålla fast vid ett upplägg som passar den som ska föra ordet. Han skriver faran med det:

"All such strategies carry a danger of misreading situations, or manipulating them, to serve the practitioner's interest in maintaining his confidence in his standard models and techniques. When people are involved in the situation, the practitioner may preserve his sense of expertise at his clients' expense." (Schön, 1983, s. 45)

När jag tänker tillbaka på dialogsituationen tänker jag också att det fanns en gemensam oklarhet över vad själva syftet var. Vi förhöll oss alla som i en tillrättalagd koreografi där vi spelade våra roller bra men där jag inte tror att någon av oss riktigt såg det meningsfulla i att delta. Ett sätt att se på situationen är att beskriva den som fjärrstyrd (Bornemark, kommande, 2018). Det var som att vi som deltog i

arbetet följde en manual som någon annan hade gett oss och till följd av det tappade kontakten med det situationsspecifika. För att kunna vara i kontakt med icke-vetande i intellectus, och däri lyssna på ett sätt som inte bara bekräftar det jag redan trodde mig skulle höra, behöver situationen få finnas i sin unicitet, i dess minima. När situationen istället, som här (och i många andra av de dialoger jag hållit i), blev generell tappade jag och de andra i rummet kontakten med dess minima och däri också meningsfullheten. Om jag bara är passiv i mitt lyssnande, som vid dialogmötet ovan, skapar det en distans, där jag endast blir en utförare och negligerar mitt subjekt, tappar mig som omdömesgill person och slutar lita på min egen förmåga. Istället för en nyfikenhet inför vilka som fanns i rummet, bemötte jag deltagarna som personer som jag skulle avkräva en viss representativ erfarenhet av. Nu i efterhand, och fristående från ramarna för situationen är det lätt se att jag hade behövt kasta manualen och istället ha frågat mig själv: "vad är deltagarna verkligen intresserade av?" och "vad är jag intresserad av?", och genom det aktivt öppnat upp för att vara i kontakt med mitt eget begär och nyfikenhet i situationen.

DIALOGMÖTE I ALBY⁸

Det är en ovanligt varm vårkväll. Vi är på Subtopia i Alby i ett ljust mötesrum med stora fönster. När alla har kommit räknar jag till femton personer, nästan dubbelt så många som de åtta det var tänkt att vara. Jag misstänker att de inbjudna i sin tur hade bjudit in fler. Vi delar snabbt upp borden i fyra stationer och ber deltagarna fördela sig vid dem. Jag hade varit lite tveksam till att välja Subtopia⁹ som plats för mötet eftersom det är ett av de ställen som invånare har kritiserat för att vara en plats som kommunen byggt utåt – för att locka personer från innerstan (sådana som jag själv).¹⁰ Samtidigt var det en ljus och stor lokal och den bästa vi hittat i området.

Stämningen är till början lite trevande men på samma gång vaken och nyfiken. Jag säger:

- Kul att ni är här! Jag ska strax beskriva upplägget men innan det får ni gärna ta för er av fikat på bordet. Det prasslas med muggar och kakorna går åt fort.

Jag inleder mötet. Jag inser att jag inte kan hålla mig till det planerade upplägget när vi är så många fler än vad jag räknat med. Rätt fort blir stämningen avspänd, det är många som vill säga något och det är en energi i rummet. Jag delar upp gruppen i två mindre grupper, jag och min kollega sätter oss med varsin grupp. Vi har också hjälp av en person som sitter och dokumenterar på sin dator.

-Jag tycker att kommunen lägger pengar på fel saker, säger en deltagare. Varför frågas det om plats för kreativitet när fritidsgårdar stängs? De borde satsa på oss som bor här istället för cirkus och annat som bara lockar folk från innerstaden.

- Jag håller inte med, säger en annan. Jag tycker att upplevelsesatsningen är bra! Botkyrkas röst hörs tack vare cirkus. Det är skitbra att de satsar, det inspirerar jättemånga.

Min grupp är engagerad, deltagarna svarar på varandras kommentarer. Jag dras med i stämningen och går själv in i en roll som deltagare i samtalet. Gruppen är mer oregerlig och inte lika lydig, än många av grupperna vid de tidigare dialogmötena, haft, men inte heller otrevlig. Jag behöver inte ställa så många frågor, samtalet tar sin egen form, men styr ändå lite mot frågor som jag behöver för att få in ett material.

När de två timmarna har gått finns det fortfarande energi i rummet. Det är jag som får avbryta och säga att vi nu har gått över tiden och behöver avrunda. En deltagare räcker upp handen.

- Kommer det att vara något mer dialogmöte kring det här arbetet?

- Ja, det kommer vara flera under hela året i de olika kommundelarna, svarar jag. Det kommer att vara ett till här i Alby om några veckor. Om ni ger mig era mailadresser så kan jag återkomma till er om det. Jag tackar och börjar packa ihop kartorna och ställa i ordning stolar och bord.

En av deltagarna kommer fram till mig.

- Tack så mycket, det här var ett jättebra möte, säger han. En kvinna som står bredvid instämmer.

- Det var första gången jag deltog i ett sådant här forum, säger hon. Jag uppskattade det mycket, det är viktigt att få tänka kring de här frågorna.

Jag fortsätter att ställa i ordning rummet medan deltagarna tar på sig kläder.

Några dröjer sig kvar och det bildas en liten grupp av deltagare som fortsätter småprata. Två av dem byter telefonnummer. Jag känner mig nöjd, nästan lite upprymd. En känsla av att det här mötet var viktigt.

Reflektion: meningsfullheten i rummet

Den känsla som kommer till mig när jag reflekterar kring det här dialogmötet är både upprymdhet och meningsfullhet. Det var möten som detta som påminde mig om varför jag arbetade med dialog, som fick mig att känna att det meningsfulla i det. Det började på en gång när det kom fler personer än planerat till mötet, redan där ruckades koreografin. Jag kom ur mitt vanemässiga sätt att förhålla mig till situationen och blev tvungen att i stunden ändra min plan. Jag kunde ha sagt att de som inte hade anmält inte kunde delta eftersom att hade planerat för ett litet samtal med åtta personer, men jag valde att låta situationen ta form i sig. I och med att det kom fler än planerat uppstod en liten förskjutning som fick stor betydelse. Det gjorde att jag inte bara förhöll mig till situationen utifrån mina fördefinierade villkor, utan öppnade upp för en förhandling mellan oss alla. Det går att beskriva som att vi gemensamt omförhandlade ramarna och därmed hamnade i ett intellectusarbete. Vi möblerade tillsammans om i rummet, fick dela upp den fika som fanns på fler och inte ta för mycket kaffe. Detta bidrog till att jag ruckades ur min instrumentella roll och blev mer närvarande i stunden.

Att det kom fler än vi bjudit in skapade en känsla av angelägenhet – att det här var viktigt. Det satte tonen för samtalet som följde och påverkade mitt lyssnande. Jag kunde inte bara titta på mitt papper och följa dagordningen utan kom här, till skillnad från mötet i Hallunda, i kontakt med det situationsspecifika, med situationens minima. Jag blev mer följsam i min styrning och stoppade inte lika fort upp de samtal som kom upp. Därmed blev rytmen för mötet annorlunda. Snarare än en rytm där jag ställde frågor och deltagarna följsamt svarade blev det ett mer gemensamt skapande, där deltagarna i rummet var nyfikna och ställde frågor både till mig och till varandra. Rörel-

sen i rummet ändrades med andra ord, det var inte bara jag som ställde frågor till dem utan de började även reflektera tillsammans varandra. Jag upplevde i stunden en meningsfullhet och kände inte jag inte behov av att snabbt styra tillbaka samtalet till mina fördefinierade frågor. Det kändes motiverat att ge utrymme och tid till de samtal som utvecklades. Mitt lyssnande var aktivt och jag var lyhörd för rummet, men också passivt. Jag öppnade aktivt upp för att passivt följa med i rörelsen i rummet. Det fanns också en annan energi än i mötet i Hallunda. Kanske berodde det just på att vissa av de som kom den här kvällen kom dit självmant och därmed hade en tydligare medvetenhet om varför de var där. Samtidigt var det inte en känsla av att dessa personer var där för att bara föra fram "sin fråga" på dagordningen, utan det fanns en nyfikenhet och öppenhet inför mötet i sig och de frågor som vi var där för att samtala om.

Mötet i Alby lämnade en tillfredsställande känsla i min kropp, jag var nöjd och kände att vi hade uppnått något. Känslan kom inte av att mötet hade genererat ett förväntat underlag till dialogen, det handlade om annat än punkter med förslag eller synpunkter som gick att sammanfatta på ett papper. Jag upplevde att jag hade bidragit med något till de som deltog, och själv fått vara med om något viktigt.

Med en kritisk blick på situationen kan jag se på det här tillfället som ett medborgardialogsmöte som "bara" var ett samtal där deltagarna inte hade något reellt inflytande. Denna typ av dialogmöten är vad Arnstein (1969) benämner som terapi, ett möte som lugnar för stunden, sätter plåster på sårmen som inte leder någonstans. Det här samtalet kan då tolkas som att jag som vit medelklasskvinna från innerstaden kunde känna mig duktig i mitt lyssnande, att jag lyckades skapa ett rum som var förtroendegivande men inte behövde ta ansvar för de frågor och berättelser som kom upp. Samtidigt fanns det här en meningsfullhet som inte bara går att avfärda. Det var en upplevelse av gemenskap som var stark och viktig och som jag också fick

bekräftad av andra personer som var där. Tre av de personer som deltog i samtalet, som tidigare inte deltagit i något liknande forum, kom till exempel tillbaka vid ytterligare två dialogtillfällen, vilket kan ses som ett tecken på mötena väckte ett engagemang. Flera av de som deltog bytte nummer vilket potentiellt kan leda till att andra former av fortsatt gemensamt arbete eller utbyte tog vid utanför den kommuniterade dialogen. På så sätt kan situationen också tolkas som att den bidrog till att stimulera samhällsengagemang, något som för mig varit en drivkraft för att arbeta med dialoger. Trots att det här dialogmötet var det som gav minst formell input till översiktsplanprocessen i relation till de formulerade frågorna var det samtidigt det möte jag upplevde som mest meningsfullt och viktigt.

TULLINGE DIALOGFORUM¹¹

Det är kväll och jag befinner mig i Tullingskolan. Det är en blandning av familjär atmosfär och spändhet i rummet. Många av dem som kommer in i skollokalen hälsar igenkännande på varandra. De tar i hand och småpratar i grupper. Det kommer fler. Jag räknar att det är 39 personer och noterar för mig själv skillnaden mot Fittja dialogforum dit det bara kom sex personer. Att det kommit många ikväll är bra tänker jag, desto fler som deltagit i dialogen, desto mer lyckad brukar framförallt politiker tycka att den framstår. Egentligen föredrar jag möten med färre deltagare, det brukar vara lättare att få till djupare samtal då, men det här dialogforumet får bli ett sätt att få upp antalet deltagare. I Tullinge pågår just nu ett försök till kommunandelning, där Tullingepartiet vill att Tullinge blir en egen kommun. Denna process gör att det lokala engagemanget är extra påtagligt. De som är drivande i att Tullinge ska bli en egen kommun anser att den kommunalskatt Tullingeborna betalar i för stor utsträckning går till investeringar och utgifter i de norra delarna av Botkyrka. När jag träffade områdesutvecklaren i Tullinge tidigare i veckan förvarnade han mig om att det här kan bli ett konfliktfyllt möte med många kritiska röster.

Två personer kommer fram till mig och hälsar, de är båda forskare och ska vara med under mötet. Tillsammans med en tredje kollega genomför de ett

flerårigt forskningsprojekt där de tittar på kommunens hela dialogverksamhet. Deras närvaro gör mig lite nervös. Trots sina milda leenden skapar de en vag känsla i mig att jag ska bli bedömd och tittat på utifrån att jag är en "dialog-konsult". Jag vill inte bli betraktad som det och är därför mer självmedveten än vanligt när jag ställer mig upp för att berätta om kvällens upplägg.

- Hej och välkomna, inleder jag, presenterar mig själv och förklarar varför jag är där. Efter att ha gett en kort beskrivning av vad en översiktsplan går jag vidare till att förklara upplägget för kvällen.

- Ni har ju redan placerat er vid olika bord. Framför er har ni ett papper med frågor på. Varje bord har var sitt tema. Vid varje bord finns också en politiker som kommer att fungera som diskussionsledare. Ni får gemensamt utse någon som tar anteckningar. Vi gör två pass på 25 minuter vardera. Alla får därmed möjlighet att diskutera två teman var. Huvudtemana för diskussionen är de fem inriktningsbeslut som kommunen tagit fram för den nya översiktsplanen, dem säger att i Botkyrka ska det finnas plats att växa, ska det finnas det utrymme för kreativitet, ska man känna sig hemma i storstaden, ska det gå att leva klimatsmart och att det ska vara nära till storstadsnatur.

- Vadå hemma i storstaden?

Jag tittar på mannen som ropade ut kommentaren. Han sitter längst bak i rummet på en bänk, bredbent med korslagda armar. Bredvid honom sitter två män till i samma position.

- Ja, vem säger att vi vill vara hemma i storstaden? Vi vill inte vara storstad. Vi vill vara Tullinge, fortsätter han.

- Ja, men det är politikerna i kommunen som har tagit fram detta, säger jag. Det är ett av de inriktningsbeslut de har för översiktsplanen.

- Men om vi inte håller med, fortsätter han. Vad ska vi göra då? Vad är det här för dialog egentligen? Vad är syftet?

- Syftet är att ta in synpunkter från er som sedan förs vidare till de som arbetar med översiktsplanen i kommunen.

- Men vi vill inte diskutera det här, säger samma man, fortfarande i bredbent position. Vi vill prata om kommunindelningen.

-Men det är inte det vi ska göra idag, vi ska prata om översiktsplanen, säger jag och känner mig både irriterad och osäker. Du behöver inte vara med om

du inte vill. Min röst blir hård och snäsig.

- Det tänker jag inte heller, jag kommer sitta kvar precis här hela kvällen. Mannen slutar kommentera och jag går tillbaka till att beskriva upplägget. Jag känner mig lite dum, på något sätt avslöjad och samtidigt arg. Typisk "gubbe" i både kroppsspråk och stil och han förstör dessutom för de andra på mötet, tänker jag. Han säger inget mer under hela kvällen men sitter kvar tillsammans med sina allierade längst bak i rummet. På vägen hem får jag sällskap på pendeltåget av de två forskarna. Jag har en känsla i kroppen av att situationen som uppstod med mannen var ett misslyckande, att jag borde ha kunnat hindra att någon förde fram kritik, och att därför hela kvällen blivit fel. Jag känner därför ett extra starkt behov av att visa mig smart och kompetent i samtalet med forskarna, som jag vill kompensera för att det uppstått en situation som jag inte hanterade fläckfritt.

Reflektion: att lyssna bortom det jag vill höra

I efterhand kan jag se något som jag inte såg då. Dialogforumet i Tullinge var första gången under dialogprocessen någon ifrågasatte villkoren och premisserna för dialogen, första gången någon inte förhöll sig till de ramar jag och kommunen satt upp, till det ratio som fanns utan ifrågasätter dem och väcker frågan varför diskussionen ska föras på just dessa premisser. Det här går att se som det som Mouffe (2008) efterfrågar när hon lyfter vikten av agonism, att vi behöver tillåta konflikter att få utspela sig inom ramen för de befintliga demokratiska arenorna, snarare än att vi ska söka och sträva efter konsensus. Det går också att se på situationen som att han använde sig av intellectus för att föra upp en reflektion över ratiots spelregler. Men när kritiken kom från någon jag inte sympatiserade med hade jag svårt, att i stunden, se det som något eftersträvansvärt. Mannen var aktiv inom Tullingepartiet som hade som sin huvudfråga att villaområdet Tullinge skulle bli en egen kommun. Motivet var framförallt att de tyckte att för stor del av kommunens skatteintäkter gick till områdena i norra Botkyrka, ett argument jag inte höll med om. I stunden blev jag irriterad och tyckte att han förstörde mötet.

Fortfarande, när jag ser tillbaka på situationen, delar jag inte hans uppfattning i sakfrågan men jag kan också se att hans ifrågasättande av mötets ramar var viktiga. Om kommunen bjuder in till en dialog för att lyssna på vad invånarna tycker, är det då jag och kommunen som ska bestämma vilka frågor som är legitima att diskutera och inte? Dreher (2009) betonar att ett politiskt lyssnande innebär att tillfälligt ge ifrån sig kontroll och säkerhet, eftersom att det i förväg inte går att räkna ut eller bestämma vad som ska komma fram. Jag var inte beredd att avstå från kontrollen, och såg det snarare som ett misslyckande när situationen gick utanför det förväntade.

Jag kan också i efterhand se hur forskarnas närvaro påverkade mitt agerande. Jag blev i stunden mer självmedveten men även mer "konsult" än annars då jag visste att det var utifrån den konsultrollen som de studerade mig. Jag slås av att det delvis påverkade hur jag hanterade situationen och att jag hade ännu mer behov av att stänga ned något oförutsägbart vilket visar på hur villkorat och relationellt lyssnandet är. Om jag jämför den här situationen med dialogmötet i Alby var det oväntade i det mötet förknippat med något bekräftande, med ett positivt engagemang och energi som gjorde det lätt för mig att bejaka den. I Alby var det inte heller någon som kritiserade eller ifrågasatte ramarna för samtalet, vi höll oss hela tiden inom dem även om de emellanåt tänjdes ut eller böjdes på ett organiskt sätt. I Tullinge fick det som fördes fram att känna mig obekvämt och osäker och jag reagerade med att vilja "stänga ned" situationen. Jag känner mig träffad av Dreher (2009) beskrivning av att ett politiskt lyssnande är utmanande eftersom att det öppnar upp för möjligheter, men också för konflikt, dissonans och övertalning. Jag tänker att det var just det obekväma, dissonansen i rummet som fick mig att vilja avfärda situationen så snabbt som möjligt.

Det här knyter tillbaka till vad medborgardialoger ska fylla för funktion, vad själva syftet med dem är. Om syftet är att få in svar på

fördefinierade frågor blir allt som är utanför det inslag av "störande moment", som lätt sorteras bort. Om syftet istället är öppna upp för och ta in olika (och ibland oförenliga) ståndpunkter handlar dialoger lika mycket om, som jag diskuterat tidigare i relation till "wicked problems" (1973), att formulera frågor som att hitta svar. Det blir då precis här, i skavningarna, i det som lite obekvämt och sällan förutsägbart som potentialen finns. Det är också här som möjligheten till det jag ramar in som ett politiskt lyssnande finns. Tvärt emot att stänga av lyssnandet blir det istället viktigt att stanna upp i det, inte för att låta en kritisk röst ta över ett helt möte eller agenda, men för att erkänna att det i frågasättandet eller kritiken många gånger finns en reell och brännande fråga.

Det fanns flera sätt att hantera situationen under dialogforumet i Tullinge annorlunda. Ett alternativ av många hade varit att låta honom och hans vänner sitta ned i en egen grupp och skriva ned sina tankar. Eller så hade jag inte behövt ge plats till dem på själva mötet men tagit emot invändningen och protokollfört det som något viktigt att föra vidare till kommunstyrelsen eller annat organ. Situationen hade då kanske kunnat leda vidare till intressanta frågor. Finns det andra sätt att prata om den här frågan? Kanske behövs det fler samtal mellan folk i olika kommundelar snarare än att dela upp dem mellan olika kommundelar? Jag tänker framförallt på vikten av att adressera själva kärnan i frågan och dess bakomliggande orsaker. Genom att bara avfärda den och sortera bort det som något icke önskvärt, på det sätt jag gjorde, riskerar kritiken att istället växa sig större och utvecklas till en pamflettdiskussion. Jag slås också av att det på detta möte, till skillnad från de flesta andra jag höll i, fanns politiker på plats. Hur kom det sig att jag upplevde att det var jag som skulle "hantera" situationen, istället för att ge plats för politikerna i rummet att möta dessa frågor och diskutera dem?

Något annat som slår mig är också hur sällsynt det är att någon pro-

testerar mot ramarna eller upplägget för dialogmöten. Under alla de över hundra dialogmöten jag hållit i var det här ett av väldigt få tillfällen som det inträffat. Det krävs en hel del, både av personen och av förutsättningarna, för att våga ifrågasätta eller protestera mot en i förväg presenterad ratioordning. Jag tänker på att mannen som protesterade under mötet i Tullinge tillhörde en resursstark grupp, han var man, svensk, vit och boende i ett medelklassområde. Han var också del av ett organiserat nätverk och många av dem, som delade hans åsikter, var där tillsammans med honom.

SORTERING

Det är tisdag morgon. Jag sitter på Drop Coffee med min dator uppfälld framför mig på bordet. Jag har i vanlig ordning för tunna kläder på mig och behöver röra fingrarna snabbt på tangentbordet så att de inte ska bli för kalla. Det luktar dyra kaffebönor i hela lokalen. På ena sidan om mitt bord sitter ett par som har ett intimt samtal, på min andra sida ser jag en person som precis som jag ofta kommer hit för att jobba. Vi nickar igenkännande till varandra. Det känns motigt att öppna dokumentet från dialogerna, rörigt bara att tänka på dem. Det är så många olika dokument, anteckningar från 28 dialogmöten, som ska sammanfattas till en rapport. Jag har redan gjort en första sortering där jag har skrivit rent anteckningarna från varje möte och sammanfattat vad jag ansåg viktigast.

Jag börjar med att titta på dokumentationen från samtalen i Fittja och försöker medan jag läser anteckningarna att komma tillbaka till stämningen på mötet. Jag fastnar vid ett citat: "Jag vill ha in mer av den svenska kulturen i Botkyrka. Så att jag kan fira mer svensk kultur. Vi vill inte ha en variant av svensk midsommar. Ni tar för mycket hänsyn till oss invandrare". Lite längre ned står det: "Vi vill få hit nya personer till norra Botkyrka. Det borde finnas ekologiskt boende som lockar andra typer av människor". Jag känner igen citaten. Ganska många gånger har det kommit upp varianter av detta, både i Botkyrka och på andra platser där jag har genomfört dialoger. Men vad betyder det egentligen? Vad står det för? Jag känner mig obekväm i kroppen. Att vilja ha mer svenskhet och "andra" människor. Vad är svenskhet? Och vad

menas med att vilja ha "andra" människor i sin stadsdel? Kan jag ens ta upp det här med kommunen? Det kan ju bli tolkat hur som helst och användas i fel sammanhang och spela gentrifieringsförespråkare i händerna. Det kanske är lika bra att strunta i dem, hoppa över just dessa citat, det finns ändå så mycket annat att ta upp och skriva om. Samtidigt så är det just det här som fastnar i mig. Det skaver i mig och jag vet inte hur jag ska ta i det. Om jag ens ska det? Kanske borde jag istället lyfta fram det? För det är ju ett uttryck för något. Andra frågor väcks i mig. Varför stannade vi inte kvar i det när det kom upp under mötet? Var det för att det redan då kändes för känsligt och svårt att prata om utan att riskera att hamna helt fel? Och vem är jag som ska tolka det här när jag egentligen har för lite information om vad de som sade det faktiskt menar med det? Jag skriver ned en mening men tänker att jag nog sorterar bort den senare.

Tittar på anteckningarna från de andra mötena i Fittja. Jag letar efter gemensamma drag. Finns det något som är specifikt just för Fittja? Vissa saker känns lättare att lyfta fram som viktigare än andra, till och med när det går utanför ramarna för dialogfrågorna. Jag skriver om lägenheternas dåliga standard och att vissa boende upplever att de inte vågar besöka Mångkulturellt Centrum, trots att det ska vara en öppen plats för alla. Jag känner hur min kropp piggnar till när jag skriver om det, det slår an något som känns viktigt att förmedla till politikerna. Jag skriver också om kreativitet, som är ett av temana. I samtalen har det sagts många olika saker, bland annat vikten av arbetstillfällen och bra utbildning. På frågan om vad som skulle göra Botkyrka mer kreativt sa en deltagare att det först och främst var viktigt med fungerande skolor, arbetstillfällen och andra basfunktioner. Ingen annan har uttryckt det så specifikt, men jag tycker mig ändå kunna minnas att fler har pratat om det mer indirekt. Jag tänker också att det blir en bra motvikt till den rådande andan där allt ska lösas genom att invånare ska bli "kreativa" utifrån en entreprenörslogik. Jag låter det bli en av huvudpunkterna.

Jag går över till att lyfta gemensamma punkter för de norra respektive södra delarna– och sedan vad som är gemensamt för hela kommunen. Många är

lika., Önskan om att få fler mötesplatser, mer shopping, badhus och bättre kommunikationer kommer upp bland svaren i alla kommunelar. Det tar emot att skriva om att det i alla kommunelar finns en efterfrågan på fler klädkedjor och större köpcentrum. Jag skriver ned det ändå. Jag ser också att det på alla platser efterfrågas icke-kommersiella mötesplatser och tänker att det får väga upp, att jag ska betona det extra mycket. Det går att utläsa en spänning mellan de norra och de södra kommundelarna där deltagare boende i de södra kommundelarna upplever att de norra kommundelarna får mer ekonomiskt stöd än de södra och tvärtom. I norra Botkyrka kommer det också upp mer som handlar om ekonomisk oro, utbildnings- och arbetstillfällen och områdets rykte.

Jag tittar igenom materialet en gång till för att hitta mer specifika saker att lyfta fram. Mitt huvud börjar bli tungt och jag är trött. Jag får en olustig känsla i kroppen av att det här arbetet är lite meningslöst. Min uppmärksamhet går till musiken som spelas i bakgrunden istället. Låten som spelas påminner mig om ett ställe som hette G-klubben som jag brukade vara på när jag var yngre. Jag tänker på människor som jag brukade träffa där, och på en tröja som jag gillade att ha på mig, vilket leder vidare till tankar på en tröja som jag nyligen sett. Kanske hinner jag köpa den idag? Tvingar mig tillbaka till texten. Att sammanfatta dokumentet känns lite på låtsas, som om det inte finns något som står på spel. Det som kommer upp här är också i stort sett samma saker som har kommit upp när jag arbetat i Stockholm, Sundsvall, Huddinge och på andra platser. Tröttheten i kroppen består både av en känsla av meningslöshet och en form av oro för att jag inte kommer att kunna leverera något tillräckligt intressant. Är det kanske jag som är oförmögen att höja blicken och se det meningsfulla i materialet?

Reflektion: bort- och framskrivning

I många policydokument framställs dialoger som en metod som ska kunna bidra till att lösa utmaningar med segregation och politisk ojämlikhet. Jag sökte mig till att arbeta med medborgardialoger för att jag tänkte att det kunde bidra till förändring, men inte av struktu-

rella samhällsproblem. Jag såg dialoger som ett viktigt förhållningssätt till hur vi planerar. Snarare än den enskilda dialogens påverkan och möjlighet till förändring såg jag det som ett förhållningssätt till kunskapande. De boende bär på viktiga erfarenheter kring platsen och dialogerna kunde, som jag såg det, ge viktig input till planeringsprocesser som utgick från andra värden än ekonomiska nyttoperspektiv, och därigenom fungera som en motvikt till att planera städer utifrån "trickle down"-teorier (Muktha-Landgren, 2009).

Trots mina förhoppningar om att dialogerna skulle föra in andra perspektiv var en återkommande känsla hos mig när jag satt med sorteringen av materialet att mycket av det jag hade framför mig var självklarheter. Materialet sa i stort sett det som var förväntat och sådant som jag visste att tjänstepersonerna hade kunskap om sedan tidigare. Materialet vägde inte heller åt en särskild riktning. Jag fanns möjlighet att plocka ut poänger som gick att rikta åt olika håll. Det kunde sägas peka mot en mer tillväxtorienterad politik med fokus på köpcentrum, shopping och gentrifiering likaväl som mot det motsatta, som en önskan om icke-kommersiella lokaler, delande av resurser eller billigt boende. Vadheterna som fanns i materialet gick att kategorisera och sammanfatta på väldigt många olika sätt och det gick, med andra ord, att "plocka russen ur kakan" och användas på olika sätt beroende på syfte. Hur mycket jag än försökte sammanfatta och skriva ned det som hände i dialogsituationerna var det en omöjlighet att lyssna till och få med allt.

Det är tydligt hur den egen etik och mina värderingar påverkade vad som gavs röst och vad som sorterades bort. I stunden förhöll jag mig dock mer till och såg på materialet som ett pussel där jag kunde lägga ihop bitarna en till helhet, att det var möjligt att ge en "heltäckande" bild över vad Botkyrkaborna tyckte. Med ett förhållningssätt till att livet överflödar oss hade mitt fokus varit annorlunda. Jag hade till exempel kunnat leta efter så många olika röster som möjligt, eller

lyfta fram konfliktpunkterna som jag nämner i exemplet ovan, eller betona det motstridiga.

Det här knyter an till Kumashiros (2002) uppmaning att använda berättelser för att reflektera över vårt egna sätt att läsa och lyssna snarare än att låta vissa personer utkrävas på en representativ berättelse om en viss grupps erfarenheter. Som jag tidigare beskrivit innebär en läsning, som enligt honom syftar till att komma bort från förtryck, att ställa fler frågor till den text som läses. Vad det är för stereotypa idéer om grupper som dessa berättelser bekräftar eller utmanar? Vad är det vi ger plats för och vad är det därmed som inte hörs? Vad i materialet förväntade vi oss höra som bekräftar vår bild? (Kumashiro, 2002) Ett sådant förhållningssätt uppmanar istället till en läsning som vänder blicken mot den som lyssnar, och innebär att en behöver syna de egna värderingarna. Översatt till ett medborgardialogsmaterial skulle en sådan läsning kunna innebära en förskjutning från att tänka att dokumentationen syftar till att ge en representativ bild av vad Botkyrkaborna tyckte, till att användas som underlag för att (gemensamt med representanter från kommunen) reflektera över olika läsningar av dessa berättelser, för att ställa nya frågor. Snarare än att leta efter en kunskap som är allmängiltig blir det intressanta istället att hitta och lyfta spänningar mellan olika ståndpunkter.

Det skulle uppmuntra de som samlar in, tolkar och sorterar materialet att stanna upp i skavningarna, i det som känns obekvämt, och se att de innehåller något viktigt. Det kan också beskrivas som en förflyttning från *ratio* till *intellectus*, där det intressanta blir att stanna upp i reflektionen kring vad det vi läser betyder. Det skulle ha fått mig att ställa frågor om varför jag tyckte det var jobbigt att läsa uttalanden om varför boende vill ha mer köpcentrum eller "svenskhet". Lärandesituationen med ett sådant förhållningssätt handlar lika mycket om, som Wimark (2013) skriver, att se fler perspektiv inom sig själv som att låta "andra" perspektiv ta uttryck. Det här sätter lju-

set på att det inte bara är den externa dialogen, själva insamlandet av material från invånarna, som är viktig i relation till vad som kan höras, utan lika mycket den interna dialogen med dem som lyssnar. Det knyter också tillbaka till vad syften med dialoger är. Är det att visa upp en fläckfri och okomplicerad process som bekräftar kommunen i sitt arbete, eller är det att väcka och lyfta känsliga och komplexa frågor som invånarna bär på till kommunledning och tjänstepersoner?

AVSLUTNINGSWORKSHOP BOTKYRKA KONSTHALL¹⁵

Det är december strax innan Lucia. Jag står vid entrédörren till Botkyrka konsthall och hälsar de inbjudna deltagarna välkomna. De går in och sätter sig på stolarna som är utställda i rader. Platserna fylls. Ordföranden i samhällsbyggnadsnämnden kommer in. Jag hälsar lite extra på honom. Strax efter kommer kommunens planeringschef och en från kulturförvaltningen. Deltagare från tidigare dialogmöten kommer också. "Vilka fina byxor du har", säger en äldre kvinna och pekar på mina svarta sammetsbyxor. Situationen känns lite pirrig men mest på ett bra sätt. Jag går förbi planerare S som drar mig åt sidan.

- Det känns så tryggt och bra det här, säger hon. Jag har inte upplevt att jag behöver hålla koll på någonting utan vet att det här kommer bli lyckat. Jag blir glad av att hon säger så, uppenbarligen har jag lyckats skapa ett förtroende för mig och för mitt arbete.

Till kvällens workshop har jag tagit in fem processledare, de flesta av dem konstnärer, som arbetar med frågor om stad och hållbarhet i sin konst och som är vana att leda workshops. Jag kommer själv inte hålla i någon grupp utan ska hålla koll på helheten. Jag har gett de olika processledarna information om deras tema men de har fått fria händer att göra ett upplägg.

- Hej och välkomna, säger jag. Vi har nu, under snart ett års tid, inom ramen för framtagandet av en ny översiktsplan för kommunen genomfört medborgardialoger i alla kommundelar. Ikväll är ett tillfälle att fördjupa oss i de frågor som har kommit fram och som vi har diskuterat.

Jag upplever att det finns en förväntan i luften från alla som är i rummet, inklusive mig själv. Det är ganska tyst. Folk sitter lydigt på sina stolar. Konsthallen skapar också en atmosfär som är lite mer högtidlig än om vi skulle vara i till exempel Folkets Hus Hallunda. Jag känner mig lite speciell och stolt, stolt över att jag har lett den här processen i snart ett år och att det har gått så bra (i bemärkelsen att dialogerna är genomförd och, att inga stora problem eller konfliktpunkter har uppstått). Jag har ingett förtroende hos kommunen och många invånare, som deltagit i tidigare dialogmöten, har kommit tillbaka vilket kan tyda på att de sett det som meningsfullt. Deltagarna är redan uppdelade i grupper. Jag har gjort en indelning på förhand med en blandning av politiker, tjänstepersoner och invånare för att det ska bli blandat i varje grupp. Jag har med särskild omsorg valt gruppen för planeringschefen, projektledaren och politikern från samhällsplaneringsnämnden då det är extra viktigt för mig att de upplever kvällen som lyckad. Jag har därför också satt dem i de grupper som leds av de två konstnärer som jag är mest trygg med kan bidra med både nya tankesätt och fördjupning. När grupperna går iväg åt olika håll har jag plötsligt inget att göra. Jag smyger runt, ställer mig en bit ifrån en grupp och lyssnar men märker att jag mest är i vägen. Det blir konstigt att vara med lite grann och komma in mitt i en diskussion. De två grupper som jag definierat som viktigast sitter i varsitt stängt mötesrum så jag kan inte höra vad de säger. Rummen har dock glasväggar så jag kikar in lite. Stämningen ser tung ut i det ena rummet. Planeringschefen och politikern sitter bredvid varandra med korslagda armar och ser inte alls så uppmärksamma eller energiska ut som jag hade förväntat mig, eller i alla fall hoppats, utan snarare trötta och lite kritiska. Jag blir obekväm i kroppen och känner en svag panik. Det här var ju tillfället när jag skulle "visa upp" allt inför kommunen. Det var ju nu som jag skulle visa hur bra det blev och vilken tur det var att de valde mig. Men så ser det snarare ut som att de är missnöjda. Min energi sjunker och jag vill helst bara gå därifrån, gå hem. När det är dags att samla ihop oss igen undviker jag att närma mig dem. Jag ser att de pratar lite med varandra i låg ton när de kommer ut ur rummet och att stämningen i båda grupperna fortfarande är låg. Jag börjar tänka på att det kanske var helt fel att ta in konstnärerna. Jag vet att de är mycket skickliga på att komplicera saker men att de är vana att arbeta i myck-

et längre processer. De andra tre grupperna verkar dock nöjda och glada vilket även syns när de presenterar resultaten från sina samtal för oss andra.

När presentationerna är klara och jag har avslutat mötet vill jag helst gå iväg direkt men tvingar mig själv till att gå fram till projektledaren. Hon bekräftar det jag trodde, att hon och de andra inte tyckte att diskussionerna i deras grupper blev särskilt bra, att det blev för otydligt och saknades en struktur. Jag avläser viss besvikelse i hennes röst och kroppsspråk. När alla deltagare har gått pratar jag med en av de konstnärer som höll i en av de grupperna. Hon säger att hon känner igen situationen, att hon tidigare varit med i, och även själv arrangerat, liknande upplägg med större workshops där det funnits outtalade men höga förväntningar på vad som situationen skulle leda till. Pratar man inte om dessa förhoppningar ordentligt i förväg finns en risk att det leder till just besvikelse.

Reflektion: konst som underhållning

I efterhand slås jag av att hela mitt fokus i den här situationen var att göra planerarna och politikerna, det vill säga uppdragsgivarna, nöjda. Trots att mitt syfte med att bjuda in konstnärer var att föra fram andra frågor och synsätt tappade jag i stunden bort de riktningar i mig som ville föra in kritiska perspektiv eller fördjupa och komplicera processen. Jag blev mer upptagen av att skapa ett lyckat event än på att det skulle ske något oförutsägbart i rummet. Jag ville "hetta till" situationen och skapa en känsla av något händer (eller snarare bilden av att något händer). Även om jag var medveten om, och även hade kritiserat andra för att ta in konstnärer som kosmetika eller spektakel, var det i den här situationen jag som just tog in konstnärer som processledare för att åstadkomma något roligt och kreativt på snabb tid. Jag tappade i det bort det som jag själv annars brukade lyfta fram, att ett fördjupningsarbete tar tid och nödvändigtvis inte handlar om, eller kan ha som utgångspunkt, att göra folk kortsiktigt nöjda.

När jag tittar igenom anteckningarna i efterhand från de två grup-

perna slås jag av att det material som kom in var betydelsefullt. Det var i båda grupperna samtal kring själva kategorierna, som rörde sig i intellectus domän. Ett av förslagen i workshopen var att själva rubriken som var utgångspunkten för samtalet och ett av inriktningsbesluten "nära till storstadsnatur" behövde vidgas, att människan och staden inte är skild från naturen, utan är del av ett större och mer komplicerat naturbegrepp.

Från konstnärernas dokumentation av gruppsamtalet:

Det som delvis framkom i samtalet var kanske trots allt den förväntade lättheten i att definiera olika typer av naturmark/skog men svårigheten i att förstå begreppet storstadsnatur – att det kan innefatta allt – även hus-siluetter i solnedgång...? "Nära till storstadsnatur" glider väldigt lätt över till att bli "Storstadsnära natur". Alltså har detta begrepp med en fysisk gräns eller ett avstånd att göra, eller är det en kvalitet som kan vara mer fristående och uppstå oavsett hur nära det är till en stad? Eller är det helt enkelt en naturupplevelse som kopplas till "hur mycket" stad det samtidigt finns på en plats? Kan det kanske också handla om att staden i detta fall medvetet tillhandahåller och aktivt fortsätter att utveckla ekosystemtjänster/funktioner?

Konstnärernas slutsats var att begreppet "nära till storstadsnatur" snarare behövde diskuteras och tydligare förstås än samtalas med invånare om i medborgardialoger. Workshopen öppnade upp för en komplexitet och fördjupning av de begrepp som vi pratade genom, det blev med andra ord en reflektion kring de ratiot vi förhöll oss till. Missnöjdheten från uppdragsgivarna kan också tänkas vara just på grund av detta, att det inte gav några snabba svar utan snarare rörde till och komplicerade frågorna. Samtidigt var syftet med workshopen att fördjupa diskussionen och väcka andra perspektiv.

Det här kopplar tillbaka till det jag tidigare beskrivit om svårigheten att öppna upp för sammanhang för intellectus, när det samtidigt finns en förväntan på att samtalen ska resultera i konkreta "använd-

bara” svar inom en på förhand definierad ram. Ofta efterfrågas innovativa och kreativa processer som samtidigt ska ge snabb och ”säker” utdelning. Den här logiken ligger nära idén om att medborgardialoger på samma gång ska bidra till öka effektivitet och stärka demokrati vilket jag tidigare pekat på ofta är svårförenliga mål.

SLUTRAPPORTEN

Jag sitter hemma vid köksbordet med en PowerPoint framför mig. I morgon ska jag presentera dialogens resultat för kommunstyrelseberedningen¹⁶. En tjänsteperson från kommunen ringer.

- Glöm inte att lägga in några extra bilder, det brukar uppskattas så. Vi undrar också om du kan höra med fotografen om vi kan få bilderna till vår bildbank. Vi skulle vilja kunna använda dem i andra sammanhang också. Jag tar fram bilderna som fotografen skickat. Många glada ansikten. Personer som ser engagerade ut, ler, skrattar. De ger ett aktivt intryck, som att de är ivriga och ”på”. Det var en kollegas förslag att börja ta in en professionell fotograf för dialogerna. Jag tyckte först att det var onödigt men insåg sedan hur mycket det tillförde. Det är oftast just bilderna som många uppdragsgivare kommenterar i efterhand. Det känns tryggt att lägga in dem i presentationen, det gör att det jag säger kommer att få mer gehör när det inte bara är mina ord, utan jag har bildbevis på att det som ägde rum var lyckat.

Reflektion: de glada bilderna

Bilderna blev som ett ytterligare bevis på en lyckad process. Det är först i efterhand som jag började titta på dem och reflektera över hur alla de foton vi valde ut bidrog till att skapa en bild av att dialogerna var harmoniska sammankomster. Det fanns få bilder på när deltagarna såg trötta, sura och uttråkade ut, eller där det var lite mer rörigt. Det som fick ta plats var snarare det tillrättalagda, det som överensstämde med idén att dialogerna var ett rum för konsensus. De var fint ljussatta och välkomponerade. Vi tog också in en formgivare som gjorde rapporten, Tillsammans skapade det trygghet i att jag kunde leverera. Det var tydligt hur väl det fungerade. I flera

tidigare dialoguppdrag i olika kommuner har jag fått beröm just för de fina bilderna, det är som att de bekräftar för uppdragsgivarna att de har gjort något bra och lyckat. Bilderna blev därför ett sätt att skapa en upplevelse, hos uppdragsgivarna (och mig själv), av professionalitet och legitimitet. Att lägga pengar på själva slutprodukten (rapporten, Powerpoint och bilder) var ett sätt att ge en bild av en lyckad och fläckfri process, som fungerade väldigt bra för mottagarna och därför också för mig själv. Jag slås nu av hur tryggheten till stor del låg just i *bilden* av en lyckad process, mer än i min egen känsla av meningsfullheten i processen.

Medborgardialoger kan utifrån det här perspektivet ses som ett sätt att marknadsföra kommuner som "demokratiska", att visa upp att de har invånarna med sig. Det blir ett kvitto på att kommuner tänker rätt och att de arbetar för sina invånare och därmed ett sätt att "hålla ryggen fri". Bilderna blir ett avgörande bevis på att det stämmer, de förmedlar budskapet nästan starkare än orden. Det här kan kopplas till det Bornemark (UP 2018) beskriver som ett mätsamhälle, där granskning blir viktigare än tilliten. Att som kommun kunna visa upp fina bilder och statistik över hur många som deltog utåt blir viktigare i bedömningen av kvaliteten än meningsfullheten i själva dialogsituationen. Det mellanmänniska mötet reduceras till statistik och avcheckade frågor på en lista för att skapa framgångshistorier. Som jag tidigare nämnt riskerar det här att sortera bort det som inte passar in i dessa framgångsberättelser som tillfälliga fel, som snabbt ska omtolkas och skrivas om i förenklade, mer positiva termer, snarare än att det är just dessa som är viktiga att stanna upp och reflektera över.

PRESENTATION FÖR KOMMUNSTYRELSEBEREDNINGEN

Jag är på väg till kommunalhuset för att presentera slutrapporten för kommunstyrelseberedningen. Funderar på om jag gjort fel val av skjorta, en grå

och glansig, som jag visserligen tycker är snygg men som lätt får svettfläckar på sig. Jag har presenterat en gång tidigare på KS-beredningen så sammanhanget är bekant, jag kommer att känna till de flesta i rummet. Jag känner mig ändå nervös, inte så mycket för själva presentationen i sig, utan för en artikel jag har skrivit.

Parallellt med dialoguppgifterna har jag det senaste året varit med i flera sammanhang där jag pratat om problem med och kritiserat medborgardialog. Till följd av det blev jag tillfrågad av tidskriften Arena om jag ville skriva en text som lyfte kritiska perspektiv kring medborgardialog. I artikeln förde jag bland annat fram liknande argument som de jag brukade lyfta i dialogkritiska sammanhang, bland annat att många dialoger kan ses som skendemokratiska processer som inte innebär någon påverkan.

Artikeln i tidskriften Arena var första gången jag formulerat den kritik jag tidigare framfört i flera panelsamtal och presentationer i text. Jag tror att det var det som gjorde mig nervös, vad skulle hända om den kom i händerna på någon i kommunen? Den oron växte när en journalist från Södra Sidan, den lokala nyhetstidningen som delas ut i Botkyrka, ringde några dagar tidigare. Hen hade läst min text och tyckte att den var viktig och de hade fått okej från Arena att publicera delar av den i samband med en annan artikel om medborgarstyre. Den andra artikeln, som min text skulle delauppslag med, var ännu mer kritisk till dialog och förespråkade självstyre. Jag visste inte vad jag skulle säga, det kändes konstigt att säga nej, det var en text som jag skrivit och som jag stod för. Samtidigt förstod jag att om den publiceras i Södra Sidan fanns det stor risk att tjänstepersoner eller politiker i kommunen läser den. Jag sa att de kunde publicera texten, men det var med en klump av oro i magen. När jag fick se tidningen i tryck blev min oro bekräftad, de hade valt ut delar från min artikel som gjorde att den framstod som mer hårdvriden än vad jag hade menat. Jag diskuterade det med en kollega som inte tyckte det var någon fara. Självtänkte jag att nu kan jag bli ifrågasatt. Gentemot kommunen hade jag försökt framstå som så opolitisk som möjligt, som någon som är bra på att lyssna, mediera och inte har starka egna åsikter. Om det kommer fram att

jag, tvärtom, visst har det, kanske jag kan bli anklagad för att ha haft politiska intressen i hela processen? Då kommer de kanske inte längre tro att det jag för fram är en "riktig" bild av vad invånare tycker.

Jag möter upp planerare S utanför mötesrummet. Har hon läst artikeln? Jag har svårt att avgöra det, hon nämner inget om det. Mötesrummet är mindre nu än förra gången vilket gör att jag får en närmare relation till de som sitter där. I vanliga fall brukar vi vara i ett stort rum med högt i tak och ett jättelikt bord som skapar en distans och ger mig en känsla av litenhet, att jag är där för att avrapportera något och att det inte är upplagt för att någon ska komma med några längre kommentarer. Det större rummet tillåter också att fler kan "zooma ut" eller in i sina läsplattor och mobiltelefoner, vilket jag har sett ske vid flera tillfällen. Just idag hade jag föredragit detta. Det mindre rummet kräver en annan närvaro av alla. Jag inleder min presentation men blir snart avbruten av en politiker från Vänsterpartiet.

- Jag läste en artikel av dig där du skrev att många dialogprocesser är skendemokratiska processer. Tycker du att även den här är det?

Jag har en sekund på mig att hämta mig. Precis det här fick ju inte ske, att jag i stunden går från att vara en "neutral" processledare till att bli politisk med ett eget tyckande. Jag svarar snabbt:

- Nej, den här processen ser jag tvärtom som väldigt välgrundad. Dels finns det ju sedan länge i kommunen ett upparbetat arbete med dialoger och dels startade den här dialogen i ett tidigt skede, vilket ger större utrymme för påverkan. Dessutom har den hållit på under ett helt år, vilket är ovanligt länge. Jag återgår till min presentation, inga fler frågor om artikeln kommer upp.

Reflektion: separationen mellan olika roller

När jag tänker tillbaka på den här situationen slås jag av hur jag hade en bild av att neutralitet och professionalitet satt ihop. För att vara trovärdig som processledare behövde jag framstå som en "neutral" länk, en person utan några egna politiska intressen eller egen agenda, som förde information från invånare till planerare och politiker. Situationen blev därför en krock då det blev så up-

penbart att mina värderingar inte gick att separera från mina dialoguppdrag. Gentemot kommunen spelade jag positiv och troende på dialog medan jag i aktivistiska sammanhang levererade kritik, och jag såg dessa som oförenliga. När de, som i detta fall, korsades blev jag rädd för inte längre uppfattas som en professionell dialogledare. På liknande sätt upplevde jag att det i de kritiska sammanhang jag befann mig i var svårt att berätta om en kommuns välgenomtänkta arbete eller att jag ibland upplevde att de dialoger jag genomförde faktiskt var meningsfulla.

På ett sätt kan strävan mot att framhålla det positiva förstås som rollen som inhyrd konsult. Mitt jobb var att "lösa" och genomföra dialogen, en betald specialkompetens som skulle fylla en specifik funktion. Men det här gjorde också att jag kände att det inte fanns utrymme för tvivel eller tveksamheter i processen och innebar att jag upplevde att jag behövde smyga med min kritik. I efterhand tänker jag därför att det behöver finnas utrymme att föra fram tvivel och kritiskt reflektera över ramverket för att möjliggöra för det politiska. Jag funderar över vad det hade inneburit om jag inte hade separerat dessa olika riktningar i mig. En del av mina åsikter kom nog fram ändå, via sättet jag lade upp processen på och mitt allmänna förhållningssätt, även om jag försökte anpassa mitt språk och inställning och främst prata om fördelarna. Även då jag ibland lyfte problem var jag genast där med en lösning (Problem: nå marginaliserade grupper, lösning: arbeta uppsökande).

Hade jag inte upplevt behovet av att separera hade jag kanske dels gett utlopp för tvivel under processens gång men också stannat upp i situationen på KS-beredningen när jag fick frågan. Jag hade kanske sagt att dialogprocessen hade många bra aspekter, men att det även fanns en del som jag tyckte var problematiskt och fört fram kritiken kring vilka frågor som ställdes, svårigheten med att se relevansen och att jag tyckte att materialet blev förutsägbart. Kanske hade det

kunnat leda till ett samtal om det som var brännande. Jag tänker att många i rummet liksom jag nog hade liknande tvivel men att vi alla spelade våra "roller". Det här blir en annan form av fjärrstyrning där alla reduceras till stereotyper: jag spelar konsulten som kommer med de fina bilderna och PowerPoint-presentationen och politiker-na de som ska ta emot och lyssna och säga att det är viktigt att få höra vad invånarna säger, men där vi alla egentligen satt med mer komplexa tankar och känslor inför processen och materialet.

Dialogprocessen och resultatet mottogs positivt av kommunen. Jag kände mig glad över att ha lyckats genomföra en lång dialogprocess med många inblandade på ett uppskattat sätt, men upplevde samtidigt en ihållande skavning. Tvivlen fick mig att söka mig till forskning för att få möjlighet att reflektera över mina erfarenheter, men också, som jag i nästa kapitel kommer att beskriva, även pröva att genomföra en dialogprocess där jag utforskar vad dialoger med utgångspunkt i ett lyssnande på andra premisser, i intellectus, kan innebära.

¹ Anbudsunderlag "Upphandling av processledare och medborgardialog för översiktsplanering" 2010:174, Botkyrka kommun. Anbud 2010-12-02.

² Tjänsteskrivelse. Ny översiktsplan för Botkyrka (KS/2008:210)

³ Anbudsunderlag "Upphandling av processledare och medborgardialog för översiktsplanering" 2010:174, Botkyrka kommun. Anbud 2010-12-02.

³ Personer som sedan tidigare fanns i kommunens nätverk, bland annat föreningar och tidigare dialogdelta-gare.

⁴ *Samtal om framtiden*. Botkyrka kommun, 2012.

⁶ Info om dialogträffen. Vi siktade på att ha fokusgrupper med runt åtta invånare. De hade fått föränmäla sig. Vi hade informerat om dialogmötet genom att besöka olika föreningar, dela ut infolappar på bibliotek, caféer,

i centrum, skrivit på kommunens hemsida, annonserat i lokaltidningen och satt upp affischer. Jag höll i samtalet tillsammans med en kollega som tog anteckningar. Ingen tjänsteperson från kommunen var med.

⁷ Dialogen genomfördes 2011-2012 då enhetstaxa ännu inte var införd. Det kostade tre "klipp" att resa med buss mellan norra och södra Botkyrka, men endast två "klipp" med tunnelbanan från norra Botkyrka till t ex Skärholmen eller Liljeholmen, vilket påverkade invånarnas resmönster och val av skolor etc.

⁸ Info om dialogträffen: Information om dialogen hade gått ut på samma sätt som i ovan beskrivna dialogträff i Hallunda. Till detta samtal kom dock fler än de nio som anmält sig, totalt 15 personer. Jag höll i samtalet tillsammans två kollegor som tog anteckningar. Ingen tjänsteperson från kommunen var med.

⁹ Subtopia är del av Botkyrka kommuns satsning på kultur och kreativa näringar. Platsen fungerar som ett kluster för olika organisationer som är verksamma inom kultursektorn. Subtopia driver och stödjer också projekt inom kultur och entreprenörskap samt producerar diverse kulturevenemang.

¹¹ Info: Dialogforum är kommunens egna forum. I varje kommundel genomförs cirka sex möten per år kring olika aktuella teman. Dialogträffarna annonseras i lokaltidningen, på kommunens webbsida och genom kommunens upparbetade nätverk av föreningar med flera. På forumet deltar, förutom invånare, lokala politiker (en från varje parti), områdesutvecklare och tjänstepersoner. Denna kväll var temat för dialogforumet den nya översiktsplanen. Jag hade gjort upplägget för kvällen tillsammans med områdesutvecklaren.

¹⁵ Info: När alla dialogerna var genomförda bjöds de som deltagit i processen (och lämnat mailadresser) in till att vara med på en avslutningsworkshop på Botkyr-

ka konsthall i december 2011. I workshopen medverkade även tjänstepersoner och politiker som deltagare.

¹⁶ Kommunstyrelseberedningen är ett beredningsorgan som består av politiker från den sittande majoriteten i kommunen.

¹⁷ Bland annat på Arkdes, Framtidens kultur och Stads-teatern i Skärholmen, Baltic Art Center, Konsthall C.

REHEARSALS – åtta akte

KAPIT

r om lyssnandets politik

TEL 6

INBJUDNINGSBREVET¹

Hej x!

Vi skulle vilja bjuda in dig till att utforska lyssnandet som en etisk och politiskt förhållningssätt tillsammans med oss inom ramen för Rehearsals – åtta akter om lyssnandets politik. Under åtta månader, mellan oktober 2013- och april 2014 kommer vi att genomföra åtta akter på Tensta Konsthall där vi prövar olika former av politiska samtal där lyssnandet är i centrum. Vi kallar det för akter men det skulle lika gärna kunna kallas deltagande föreställningar eller workshops. Vi kommer att vara en grupp på 30 personer med olika erfarenheter gällande ålder, professioner och lokal kännedom, alla med ett gemensamt intresse för att undersöka sätt att föra politiska samtal på.

Projektet ingår i en större utställning på Tensta konsthall, "Tensta Museum" där konstnärer, forskare och praktiker deltar. Bakgrunden till vårt projekt är att vi båda utifrån lång erfarenhet att delta i och genomföra olika former av samtal (bland annat medborgardialoger) har tänkt mycket kring vilka erfarenheter som tar plats i rummet. Inom västerländsk filosofi, politik och kultur har den individuella rösten ända sedan den franska revolutionen setts som ett av demokratins grundvillkor (Bickford, 1996). Filosofen Hannah Arendt (1998) har bland annat betonat att förmågan att tala fritt och möjligheten att bli hörd gör oss till människor och politiska subjekt. Lyssnandet å sin sida har enligt mediahistorikern Kate Lacey (2013) varit fast i en kulturell hierarki som betonar det visuella över det auditiva där lyssnandet har setts som något passivt, i motsats till den talande eller skrivande akten. Kulturteoretikern Gayatri Spivak (2002) är en av flera som kritiskt har frågat på vems villkor det är vi egentligen hörs. Hon argumenterar för att om de med privilegium och makt vill förstå de subalternas behov de först bli medvetna om deras egna villkor och avlära sig sin kunskap. Spivak säger att vi behöver lära oss att avlära. Med utgångspunkt i dessa tankar skulle det kunna ses som en radikal handling att betona lyssnandet istället för sägandet. Det genererar också frågan om vi i lyssnandet skulle kunna skapa nya former av gemenskaper?

Med lyssnande menar vi inte bara att lyssna på vad som sägs i ord, utan även

rörelser, stämningar, kroppsspråk och tystnader. Med andra ord handlar lyssnandet om att försöka frånga sina egna inlärd villkor och att öppna upp för andra möjligheter och metoder. Att lyssna, se, uppleva, känna, men inte döma, tolka, analysera utifrån givna utgångspunkter och utan ambition att nödvändigtvis behöva förstå. Vi är inte ute efter att skapa en bästa metod för dialog. Vi är medvetna om att alla rum är villkorade och att när vi förändrar villkor i ett rum kommer nya ramar sättas. Snarare är vi intresserade av vad som händer när vi interagerar med varandra med andra ramar.

Vi hoppas att du vill och kan delta. Varje akt kommer pågå under tre och en halv timme. Du behöver inte förbereda dig inför träffarna men det är viktigt att du kan närvara då vi är måna om att skapa en grupp som följer hela projektet då vi ser akterna som sammanhängande snarare än separata event.

Sofia & Petra²

VILLKOR OCH TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

De skavningar som jag upplevde i min medborgardialogspraktik ledde till att jag sökte mig till forskningsarbete. Kort efter att jag börjat doktorera blev jag tillfrågad av Tensta konsthall om jag ville delta i en gruppställning – Tensta Museum – som skulle öppna hösten 2013. Tillsammans med konstnären Petra Bauer³, som också hade blivit inbjuden, bestämde vi oss för att göra en serie akter där vi utforskade lyssnandets politiska dimensioner. De senaste åren hade jag och Petra haft ett pågående samtal om våra olika praktiker, mina skavningar kring att arbeta med medborgardialoger och en gemensam kritik av de många seminarier i konst- och aktivistsammanhang vi både deltagit i och även själva arrangerat. Trots ambitionen att ge plats åt olika erfarenheter och kroppar upplevde vi båda att dessa sammanhang, i många fall hade förutsägbara koreografier där det var de mest värtaliga som dominerade. Vi upplevde också att det var ett fokus på teoretiska anföranden kring bestämda åsikter och mindre utrymme för att engagera sig i ett provande av tankar eller att stanna upp i känslor och prata om kroppsliga erfarenheter. När vi började formulera utgångspunkterna för Rehearsals var det därför med ett intresse för att undersöka vad ett lyssnande som möjliggör för icke-vetandet och det politiska kan innebära i praktiken. Som tidigare nämnts betonar bland annat Bickford (1996) och Lacey (2004) att ett politiskt lyssnande innebär att vi utsätter oss för att bli överraskade av det vi hör. För att möjliggöra politiska skeenden kan vi inte redan i förväg ha bestämt oss för vad som är det viktiga att höra, vi måste öppna upp för ett visst mått av oförutsägbarhet.

Om jag utifrån mina erfarenheter av medborgardialoger såg ett undandragande av intellectus, och en alltför stor betoning på ratiot handlade Rehearsals om att skapa samtal som möjliggjorde att utforska intellectus. Rehearsals kan ur detta perspektiv beskrivas som ett metaprojekt, som ett lyssnandeprojekt om lyssnandets politiska dimensioner, något jag kommer att återkomma till.

Rehearsals syftade med andra ord inte till att samla in frågor, hitta en gemensam programförklaring eller att förändra en specifik fråga utan snarare, genom att ge utrymme för intellectus, öppna upp för en reflektion över och ett provande av vad ett politiskt lyssnande skulle kunna innebära i praktiken. Min roll i denna process var inte att i förhand bestämma vad som var det viktiga utan snarare att öppna upp för det oväntade, även inom mig själv. Till skillnad från dialogarbetet i Botkyrka var en utgångspunkt i Rehearsals att jag behövde närvara med min kropp och värderingar, något som jag under arbetet insåg var en svårare roll att ta än jag i förhand trodde.

Den kärngrupp på 30 personer som deltog i Rehearsals hade olika erfarenheter, åldrar, pratade olika språk och kom från olika länder men delade alla ett intresse för att utforska ett politiskt samtal. Som beskrivits i metoddelen var tio personer i gruppen från Tensta Hjulsta kvinnocenter (KITH). Under akterna talades fyra olika språk. Akterna genomfördes en gång i månaden i ett av Tensta konsthalls rum.

Som beskrivs i metoddelen var vi bland annat inspirerade av Ahmed (2006) som poängterar att det är genom att inte riktigt bebo normerna som vi skapar kunskap om dem. Det är först då som vi kan se vad vi tar för givet och kan ändra dem. Genom att skapa dialogsammanskomster som både materiellt och socialt skilde sig från de former vi var vana vid ville vi skapa sammanhang där interaktionen mellan deltagarna försköts på olika sätt och därigenom öppna för interaktion som möjliggjorde andra rörelser, subjekspositioner och relationer⁴. Det handlade med andra ord inte om att några skulle bli bättre på att "ge röst" till andra utan i likhet med vad den normkritiska pedagogiken betonar, skapa sammanhang där allas deltagande försköts och därmed möjliggjorde för en reflektion kring det egna förhållningssättet (Kalonaityté, 2014). Ahmed (2006) för fram att det inte räcker med att "ge" folk talarutrymme för att möjliggöra för fler erfarenheter att ta plats utan att

det även krävs kroppsliga omorienteringar, något som vi såg som centralt i akterna.

För att öppna upp för oförutsägbarhet och möjliggöra en förskjutning i hur vi relaterade till varandra byggde vi upp ett fysiskt rum inne på konsthallen som skulle vara "lagom obekant". Det skulle varken var privat eller offentligt utan något mittemellan, en semioffentlig plats. Det skulle ha inslag av ett seminarierum, ett medborgardialogsrum och hemmamiljö men samtidigt inte likna något helt. Tanken var att det skulle kännas bekant men på ett obekant sätt, så att ingen kunde bete sig helt som den brukar.

Utformningen av rummet togs fram i två workshops tillsammans med en arkitekt och tio personer från Tensta Hjulsta Kvinnocenter (KITH). Organiseringen av rummet utgick från ett av KITH:s undervisningsrum, hur de ville att ett rum för lärande skulle se ut där olika personers behov togs i beaktning. Dessa idéer inspirerade sedan rummets utformning. Som jag nämnt tidigare gick alla möbler till KITH efter akternas slut. I den första idén som arkitekten tog fram skulle det finnas sittplatser som var anpassade efter alla deltagares kroppar. Vår första plan var att även ha en workshop med resten av Rehearsalsgruppen där deltagarna fick pröva olika sittställningar och beskriva hur de föredrog att sitta för att möjliggöra ett aktivt lyssnande, om de ville ha egna stolar eller sitta tillsammans med andra. Detta var dock inget som KITH var intresserad av att ta med tillbaka till centret, och efter förhandling med budget ströks detta moment och det blev istället vita hopfällbara plåstolar. Fördelen med dessa var att de var lätta att flytta på, ta bort och ställa fram efter behov. I efterhand kan jag dock se att det delvis blev en viss motsättning mellan att skapa ett imaginärt och experimenterande rum och samtidigt ha möbler som KITH kunde ha användning av i framtiden.

Varje akt hade sin specifika rumsliga konstellation. I sitt utgångsläge

bestod rummet av en stor matta, en stor bokhylla, tre golvlampor, sex stycken bord med löstagbara skivor och stolar. Mattan var ett sätt att skapa inramning av rummet och en upplevelse av hemlik miljö. Den var också mjuk, och fungerade som underlag vid vissa akter då vi låg på golvet. Vid mattkanten stod också 30 par vita frottétofflor. Kvinnocenter sydde även lampskärmar, en väggbonad där ordet Rehearsals broderats och kuddfodral till stolarna. Allt gick att flytta på. Under vissa akter fanns det inga möbler alls, i andra bara stolar och ytterligare andra även bord.

Utöver de rumsliga förskjutningarna arbetade vi också med förskjutningar genom att ha olika aktledare för varje tillfälle. Dessa fick utforma akten inom ramen för det yttre ramverk som jag och Petra hade satt. De inbjudna aktledarna var personer vars praktik på olika sätt relaterade till dialog, lyssnande och politiska samtal.

Samtidigt som mycket skilde sig mellan akterna hade vi också moment som återkom vid varje tillfälle för att skapa viss förutsägbarhet. Deltagarna tog till exempel alltid på sig vita frottétofflor som fanns i rummet. Vi hälsade på varandra utan att beskriva vårt yrke i början av varje akt, vi bjöd alltid på mat och fika och vi skickade några dagar innan alltid ut ett mail med information om nästkommande akt. Vid varje tillfälle träffades vi också under tre och en halv timme. Just tofflorna var en detalj som jag i efterhand såg blev viktigt. Genom att alla deltagare tog av sig skorna skapades en intimitet i rummet. Det är skillnad att gå i ett rum med sina vanliga skor än att ha på sig vita frottétofflor. Det blev en annan närhet till golvet och ett annat sätt att röra sig på. Det gick inte att vara lika snabb i ett par vita mjuka tofflor som ett par skor och inte heller att känna sig på väg därifrån. Tofflorna skapade därför på samma gång en nakenhet och en inboddhet. Det bidrog också till känslan av att inte vara en konsthallsbesökare.

AKTERNA

Nedan beskrivs kort de olika temana och uppläggen på akterna:

Akt 1. Dansfest

Rehearsals inleddes med en dansfest som organiserades tillsammans med Sarah Degerhammar och Tanja Tuurala. Degerhammar är en feministisk performanceartist och aktivist. Tuurala arbetar som koreograf, dansare och lärare. Under akten genomfördes bland annat danser bestående av deltagarnas gemensamma rörelser.

Akt 2. Vad hör vi?

Den andra akten organiserades tillsammans med Ultra Red, en internationell grupp som arbetar i gränslandet mellan ljudkonst och politik. Genom pedagogiska metoder för lyssnandet vill de väcka frågor om sociala relationer och politisk kamp. Under de senaste 20 åren har gruppen arbetat i olika lokala grupperingar kring frågor om boende, utbildning, antirasism och migration. Under akten genomförde vi en ljudpromenad där vi i grupp under tystnad spelade in ljud och sedan reflekterade över dess betydelse och politiska kopplingar.

Akt 3: Makt, kropp, rum

Den tredje akten organiserades tillsammans med Carina Listerborn, professor i stadsbyggnad på Malmö högskola and Ragnhild Claesson, doktorand på Malmö högskola. Listerborns forskning adresserar relationen mellan makt, kropp och rum i relation till social hållbarhet. Claessons forskning lyfter fram intersektionella perspektiv på kulturmiljöfrågor i stadsutvecklingsprocesser i Malmö. I akten delade vi personliga erfarenheter kring boende och livsvillkor.

Akt 4: Rörelsernas språk

Koreografen och dansaren Stina Nyberg ledde den fjärde akten. Relationen mellan ljud, musik och rörelser är ett återkommande tema i hennes arbete. I akten relaterade vi till varandra genom rörelser och

dans, med kroppsliga vardagsrörelser som ingång.

Akt 5: Spatial experiences

Den femte akten leddes av konstnären och skådespelaren Ellen Nyman. I den här akten utgick vi från våra olika erfarenheter av fysiska, geografiska och mentala rum, och synliggjorde vad för kunskaper dessa skapat. Fokus var på olika erfarenheter av migration, språk och klass.

Akt 6: Vardagsgemenskaper

Den sjätte akten organiserades av Tensta-Hjulsta Kvinnocenter (KITH). Under akten lagade vi mat tillsammans och tog upp frågor som deltagarna hade med sig.

Akt 7: Jordiska utfärder

Den här akten leddes av ljudkonstnären Hong-Kai Wang, vars arbete involverar frågor om vi kan skapa hem bortom fysiska rum genom våra minnen. Akten syftade till att minnas gemensamt genom att lyssna till varandras minnen kring död och livet efter detta.

Akt 8: Käslornas politik

Sista akten leddes av mig och Petra Bauer. Fokus var på våra vardagsrutiner och hur vi kunde förstå dem i relation till varandra. Alla deltagare ombads skriva ned vad de gjorde och kände, timme för timme under en specifik dag. Under akten läste vi upp detta för varandra.

Även om akterna leddes av olika personer var jag och Petra med och formade upplägget. Graden av delaktighet varierade dock. I vissa av akterna hade ledaren/ledarna i förväg ett arbetssätt medan vi inför andra akter utvecklade hela upplägget tillsammans med dem. Ultra Red, som ledde akt två, hade till exempel redan en utvecklad metod för hur de arbetade med att uppmärksamma lyssnandets politiska dimensioner. Inför den akten bidrog Petra och jag mest med inspel vad gäller de specifika förutsättningarna på platsen och i gruppen. Ultra Red träffade KITH innan och valde tillsammans med dem ut platser att besöka under ljudpromenaden. Inför akt fyra med koreografen Stina Nyberg var vi betydligt mer delaktiga i utformandet av hela akten. Vi träffades ett flertal gånger och arbetade tillsammans fram ett upplägg för akten. Det fanns också en rörelse mellan akterna, där de utvecklades i relation till varandra. I akt fem som genomfördes i dialog med Ellen Nyman, betonade jag och Petra vikten av att lyfta politiska skillnader mer tydligt i rummet då vi upplevde att det blivit för "snällt" och konsensusinriktat. På samma sätt utformades akt 4 delvis i relation till akten innan, som vi upplevt blivit för mycket samtal och för lite fokus på lyssnandet till kroppen. Akterna utvecklades därmed i dialog till varandra utifrån vad jag och Petra fångade upp i rummet, och av de kommentarer vi fick av deltagarna mellan träffarna. På det sättet styrdes akterna organiskt av oss, där det skedde justeringar hela tiden i den riktning som vi såg som önskvärd.

Samtidigt som vi i akterna ville öppna upp för oförutsägbara skeenden och andra interaktioner än vad vi var vana vid från tidigare dialoger handlade det med andra ord inte om att skapa ett "öppet" eller villkorslöst rum. Petras och mitt ramverk påverkade i högsta grad att vissa aspekter sorterades bort. Jag ser det snarare som att vi satte ett tydligt ramverk som vi ville skapa förskjutningar *inom*. Vi hade dock samtidigt en ambition att släppa kontrollen om vår idé av vad det "lyckade" i detta sammanhang skulle vara, och snarare förhålla oss nyfiket undersökande till vad som skedde. Detta var dock något som

jag i efterhand ser var svårt att göra, och något jag kommer att diskutera mer ingående längre fram.

Genom att bjuda in personer som höll i akterna kunde jag och Petra delta och vara mer närvarande än om vi själva skulle leda övningarna. Det här var också ett sätt att skapa en situation där vi kom bort från sändare - mottagarerollerna som jag var van vid från medborgardialogssammanhang. Genom att själv vara deltagare, istället för att hela tiden vara processledare och kunde jag inte lika lätt förhålla mig till situationen som en "neutral" insamlare eller betraktare utan jag deltog med min kropp och mina värderingar och blev därigenom tydligare medskapare jämfört med tidigare situationer.

Detta kapitel är inte en sammanfattning av Rehearsals som projekt då jag inte ser det som möjligt att göra. Det är inte heller en utvärdering av projektet. Ambitionen är snarare att utifrån mina erfarenheter använda det som ett sätt att reflektera över vad en politiskt lyssnande praktik kan innebära.

AKT 2: DEL 1. ATT BEKANTA SIG MED VARANDRA⁵

Klockan närmar sig tio och jag känner mig lite stressad över att allt inte är helt färdigt. Jag ogillar att behöva göra saker i sista stund. Petra märker min irritation och ber mig släppa den. Jag lyssnar och tar mig ur tillståndet. Känner mig lite nervös istället. Vilka kommer? Vilka kommer inte? Kommer jag att kunna släppa på önskan att det ska bli lyckat? Vad är egentligen lyckat i det här sammanhanget? Ett stort rött tungt draperi skiljer rummet från den övriga konsthallen. Två personer kommer in. Jag ger dem en kram och säger hej. Jag känner deras kalla kinder mot mig, ber dem lägga av sig jackan och säger att de kan ta av sig skorna och ta fika. Fler personer kommer in. Jag och Petra hjälps åt att hälsa. Vi är nogga med att ge varje person uppmärksamhet och visa att vi är glada att just de är här. Rummet består idag endast av, förutom mattan, en stor ring av stolar. Samtidigt som deltagarna tar kaffe och frukt delar jag ut lappar med olika frågor. På dem står det till exempel: Brukar du ha politiska möten hemma? Hälsar du på dina grannar? Tittar du på Idol på fredagar? Har du långt till affären? Brukar du ligga i sängen och lyssna på musik? Har din hyra höjts på sista tiden? Jag säger till deltagarna att gå runt i rummet och ställa frågorna till varandra. Svaren behöver bara vara ja eller nej. Jag har först inte tid att ställa några frågor själv eftersom jag har fullt upp med att hälsa på alla som kommer. Klockan kvart över tio är alla trettio deltagarna på plats. De har fått av sig ytterkläderna och tagit på sig vita tofflor. Folk cirkulerar i rummet. De håller sig inte bara till dem som de känner sedan tidigare. Till slut får jag tid att ställa en fråga till en kvinna. Jag frågar om hennes favoritrum. Det blir ett intressant samtal, jag gillar att frågorna är fixerade. Det gör det lätt att dela erfarenheter fastän många inte känner varandra. En grupp har satt sig lite avsides. De deltar inte i frågandet. Funderar över om jag ska gå fram och säga något men beslutar mig för att låta bli. Olika rytmer behöver tillåtas.

Petra ber deltagarna sätta sig på stolarna som står på mattan. Det finns inget emellan oss, inga bord eller stolar vilket skapar en viss skyddslöshet. Det går inte att gömma sig bakom en bänk eller sätta sig längst bak i rummet. Vi tar fram våra papper där det står ordagrant vad vi ska säga och ger det till dem

som är ombedda att översätta. Då allt ska översättas kan vi bara prata i korta meningar i taget. Det gör att ingen kan göra några långa eller snabba utläggningar och ta plats genom språket utan att alla behöver sakta ned. Konstruktionen tillåter helt enkelt inte att ta för mycket plats genom orden. Jag upplever att det skapar en ökad vördnad och varsamhet i rummet. Genom att tempot är lägre blir allt som sägs mer omhändertaget, det stannar kvar längre och får därmed också större tyngd än om det hade sagts snabbt, vilket inger en känsla av att det som sägs är viktigt.

När vi är färdiga ber Chris, Sabrina och Elliot från Ultra Red alla att ska säga sina namn. Vi har innan kommit överens med dem om att vi inte ska presentera oss vid yrke. De berättar med lugna tydliga röster om sin praktik, om hur de består av ett nätverk av personer bosatta i olika länder, att de har arbetat på många platser i olika konstellationer och hur de ser lyssnande som en politisk metod för att bygga upp gemenskaper och möjliggöra social och politisk förändring. Genom att bli mer medvetna om hur vi lyssnar menar de att vi kan ge utrymme för fler perspektiv och erfarenheter att ta plats. Deras metoder är anpassade för att arbetas med under längre tid så idag är en ovanlig situation. De tre som är med idag har heller aldrig tidigare jobbat i denna konstellation tillsammans. Sabrina beskriver upplägget för akten:

- Tillsammans med Kvinnocenter har vi valt ut fyra platser i Tensta som vi snart kommer att gå ut och besöka. Det kommer att ske i form av en ljudpromenad där vi går i tre grupper. Deltagarna ska vara tysta under hela promenaden och ha fokus på lyssnandet. Enda undantaget är om det skulle uppstå en hotfull situation. Alla deltagare ska också vara uppmärksamma på de andra i gruppen och anpassa sitt tempo efter andras förmåga. På var och en av de fyra platserna kommer grupperna att stanna under en minut och spela in ljud från den platsen. Efter det kommer vi att gå tillbaka till Konsthallen och prata om vad vi hört.

Hennes ord översätts av en av deltagarna till turkiska, av en annan till arabiska och sist till svenska av mig. Trots att vi alla hållit oss kort under inledningsdelen tar det lång tid med alla pauser för översättning. Det blir väntan.

Upprepningar. Tystnad. Jag märker att jag är ovan vid den långsamma rytmen. Jag börjar titta runt på deltagarna, vissa ser sammanbitna ut. Kanske lite uttråkade? Tar det för lång tid? Upplever deltagarna att långsamheten ger utrymme för reflektion eller är det mest frustrerande?

Reflektion: den förändrade rytmen

Första akten. Det fanns en förväntan i rummet. En försiktighet och ett inkännande som blev mindre och mindre påtaglig ju fler akter vi genomförde. Då allt som sade i Rehearsalsrummet översattes till olika språk tog saker tid. Det blev pauser och tystnader som gjorde det svårt att vara spontan och säga vad som helst utan vi behövde vänta in varandra. Det fanns också olika förutsättningar för att genomföra övningarna i akterna. Vissa orkade inte sitta eller stå så länge, andra behövde vila. Då akterna samtidigt byggde på ett gemensamt görande behövde vi alla anpassa rytmen och det blev en långsamhet som fick dominera. I det långsamma tempot framkom aspekter som jag inte var van vid. Jag fångade upp fler stämningar och nyanser både i mig själv och hos de andra i gruppen. Det blev mer mångfacetterat och komplext.

I efterhand slås jag av hur rytmen blev en vadhet som i denna situation och även i Rehearsals i stort trädde fram. Den hade även i tidigare dialogsituationer funnits där, men då den då oftast varit i synk med min egen, hade den inte varit något som jag uppmärksammat. När jag tidigare processlett medborgardialoger var det jag som kunde styra över den, jag som kunde skynda på och sakta ned och anpassa rytmen till vad jag var bekväm med. När jag läser Tiqqun (2013) slås jag av hur en kan tänka rytm i relation till en kapitalistisk logik och hur en långsam rytm kan ses gå emot det produktivitetsfokus som annars råder. Jag slås av hur jag ofta i medborgardialoger just valt en snabb rytm för att skapa en känsla av att något händer, att signalera att vi just befinner oss i ett produktivt görande, som när jag i Botkyrka snabbt styrde bort från frågor som inte passade mina förväntade teman. I efterhand tänker jag att det snabbare tempot i

medborgardialoger också gav mindre utrymme att reflektera, känna efter och eventuellt föra fram kritik och därför blev ett sätt att skapa upplevelsen av att sammanhanget var lyckat och trevligt. Det här pekar också mot den makt som finns i att få vara den som sätter rytmen för andra, hur det påverkar vad som sedan kan formeras i ett sammanhang. Rytmen är på det sättet också en del av ett ramverk, i likhet med frågorna, tekniken och rummets utformning i en dialogsituation.

Jag kan dock se att när saker blev långsamma började jag blicka på de andra i rummet, försöka fånga upp vad de tänkte och tyckte i situationen. Jag riktade min uppmärksamhet mot att bedöma situationen, om den kändes lyckad eller inte, trots att jag och Petra hade pratat om att vi skulle försöka ta oss bortom detta. Ambitionen var att vi skulle se alla akterna som något gemensamt och inte som separata händelser. I detta skulle vi också kunna vila i rörelsen, vila i att vi gör det här tillsammans under ett halvår och att vi inte behövde utvärdera efter varje gång. Vår tanke var att det just skulle ge utrymme för en nyfikenhet och uppmärksamhet inför det som skedde i rummet och mindre tänka på vad exakt det gav i stunden eller om det var bra eller dåligt. Samtidigt slås jag av hur det är lättare att tala om detta än att praktisera det.

AKT 2: DEL 2. VAD HÖR VI?

Det är dags för ljudpromenaden att börja. Vi har innan delat in deltagarna i tre grupper med tio personer i varje. Det är dock inte helt klart hur grupperingen ska gå till och det uppstår lite förvirring. Vissa försvinner på toaletten. Vet de vilken grupp de tillhör? Missar vi några? Klarar de att hitta sin grupp själva? Det finns ingen "ledare" i grupperna, ingen som är utsedd att hålla i ordningen. Jag försöker först börja styra upp men bestämmer mig sedan för att släppa kontrollen och går på toaletten istället. När jag kommer tillbaka verkar allt strukturerat och den första gruppen har redan börjat gå iväg. Grupperna ska gå med fem minuters mellanrum för att inte gå in i varandra, jag hoppar in i den sista.

Jag märker att jag tycker det är både befriande och lite obekvämt att gå i tystnad med folk jag inte känner så väl. Det är skönt att slippa tänka på vad jag ska prata om, men genom att inte ha fokus på samtalet uppstår också en ovana som ger känslan av mellanrum, ett mellanrum i tystnaden. Beror mellanrummet på att vi inte känner varandra eller på att vi inte får prata? Vi stannar på den första platsen, som är en mataffär nära centrum. Vi står stilla och spelar in ljud i en minut. Jag hör kyldiskar som brummar och någon som lägger upp varor på en hylla. Jag kan inte låta bli att snegla på de andra, flera tittar tillbaka på mig. Efter ett tag börjar gruppen dela sig. Jag hamnar långt bak, i armkrok med en kvinna som har svårt att gå. Trots instruktionerna att hålla ihop börjar några gå snabbare. Vi går från grupp till individer, men ändå inte då jag hela tiden är medveten om de andras närvaro och rytm. Jag slås av hur synen styr mycket av vad vi tillåter oss att höra, vad vi riktar vårt lyssnande mot. Mina synintryck är mycket starkare än ljudbilden. Jag ser mycket. Miljöer, människor, byggnader, blickar, kläder, hundar, asfalt.

Vi får många blickar på oss. Det är som om vi signalerar något konstigt genom att gå i grupp alldeles tysta. Som om den gemensamma tystnaden blir hotfull trots att vi inte gör något annat än just inte pratar. Mitt fokus vandrar till gruppen. Hur mår de? Har de tråkigt? Fryser de? Det är svårt att avgöra när alla är tysta. Jag märker att jag behöver kämpa emot viljan att lätta upp stämningen och göra det trevligt, den roll som jag är så van vid att ta när jag arrangerat medborgardialoger. Det är obekvämt för att det inte känns som "vanligt", jag kan inte bete mig som jag brukar i denna roll. Det är samtidigt bra för det tvingar mig att agera annorlunda än vad jag vanligtvis gör. Det tvingar mig att lämna plats för något annat. Jag tänker att det krävs just det, att vi bygger upp vissa hinder och strukturer för att lämna plats för något annat., men hur en samtidigt känner sig begränsad av de strukturerna för en inte kan vara "sig själv". Men vad är det där andra? Jag upplever en frustration över att inte kunna greppa vad det "andra" är. Att jag, när jag försöker släppa mitt vanliga förhållningssätt, blir otålig och vill fylla det med något annat. Jag vill ha direkt tillfredsställelse, jag vill få känslan av jag förstår vad det är jag lämnar utrymme för.

Gruppen går tillsammans igen. Jag blir medveten om min kropp. Jag är utanför och innanför gruppen. De inre ljuden, tankar, hjärtslag, och mina steg. Håret som susar. Vi rör oss lugnt och rytmiskt, lite raskt, målmedvetet och jag börjar uppmärksamma gruppens rörelse och inre ljud. Vi går om varandra, bredvid varandra, bakom varandra och byter plats. Det kommer en kall vind och jag börjar frysa. Jag tittar på klockan. Vi har nu varit på alla fyra platser. Borde det inte vara dags att gå tillbaka snart? Vi går tillbaka in till Tensta centrum som en kropp. När vi närmar oss konsthallen sprids grupp-kroppen ut i enskilda individkroppar. Jag går in snabbt, inser att det inte är någon som har tagit ansvar för att lunchen är klar. Känner behovet av få till den där trevliga stämningen, det välbekanta. Några från Kvinnocenter hjälper till att servera då det är de som har lagat mat. Det blir piroger, sallad, kakor, kaffe.

Reflektion: obekvämheter och viljan att återgå till det vanliga

Den trötthet eller blasékänsla som jag tidigare upplevt i medborgardialogssituationer var i den här situationen istället utbytt mot en känsla av obekvämheter inför icke-vetandet, inför att jag hade iscensatt en situation med 30 personer involverade utan att riktigt veta vad som skulle ske. På ett plan visste jag det. Petra och jag hade satt rigida ramar. Vi hade gjort ordning rummet, skapat struktur för hur och när vi skulle ses, bestämt vilka som skulle hålla i akterna, men inte vad som skulle ske i dem. Det går att se det som att vi hade skapat ett fast ramverk att skapa förskjutningar inom.

I de medborgardialoger jag hade arbetat med har det funnits ett lugn (som också var just det jag var kritisk emot) i att jag på förhand visste vad som är mest centralt att rikta uppmärksamheten emot. Om jag blir osäker kunde jag i de situationerna bara titta på mitt papper och återgå till planen. Jag kunde förhålla mig till processen utifrån en techneroll och förhålla mig till mitt lyssnande innanför ett ratio. I det här rummet fanns inget sådant dokument. Det skulle inte bli någon rapport som skulle lämnas till politiker eller planerare. Det var inte ett riktat lyssnande där något särskilt skulle besvaras utan

handlade om att skapa en situation, ett rum där frågor kunde träda fram, där vi gemensamt skulle formulera vad som är viktigt. I detta kunde jag heller inte på förhand trygga vad vi skulle höra.

Hierarkin för mitt, och även de andra i gruppens, lyssnande förändrades. Ljud som annars var bakgrundssorl fick nu en mer framträdande plats. Jag uppmärksammade saker som jag vanligtvis inte lade märke till, som ljudet av lekande barn, helikoptrar, affärens kyldisk, gruppens rytm och magens kurrande. Jag förnam även sådant som jag inte hittade språk för eller hade någon kategori för att förmedla.

Samtidigt som att öppna upp för oförutsägbara skeenden och icke-vetande just var utgångspunkten för Rehearsals blev jag i stunden bitvis förvirrad kring vad jag skulle lyssna emot. Vad var viktigt? Jag ville både släppa mitt "vanliga" sätt att lyssna på, samtidigt som jag direkt ville ersätta det med något annat. Det fanns en otålighet i mig som direkt ville få bekräftelse inför vad det här "andra" var för något.

I de texter jag läst, lät det enkelt och lekfullt, Law (2004) för till exempel fram hur en förutsättning för att upptäcka nytt är att vi gör oss av med våra metodologiska vanor men att vi först "[...] need to unmake our desire and expectation for security" (Law, 2004, s.9). I det praktiska utförandet var det dock svårare att hantera då det handlade om att möta det obekanta i mig själv lika mycket som i den yttre situationen. Jag blev under ett tag främmande inför mig själv, och däri otrygg. Vem blir jag nu när jag inte kan agera som jag brukar?

Kumashiro (2002) skriver att obekvämheter är central för att få syn på vanemässiga mönster och kunna bryta normer. Att det genom att stanna upp i vilsenhet och obekvämheter finns potential för förändring, men att det kräver att vi står ut med den. Samtidigt tänker jag också att det måste finnas olika typer av obekvämheter och att all obekvämheter inte nödvändigtvis är "bra". Det kan finnas känslor som

är viktiga att inte lära sig stå ut med. Men i det här fallet, när själva projektet gick ut på att utforska ett närmande av situationer på andra sätt än vad vi var vana vid fanns det en poäng med att hålla kvar osäkerheten. Jag kan se att jag och Petra hade ägnat många timmar till att prata om strukturen för projektet, deltagarna, aktledarna, rummet, vikten av att hitta mer kroppsliga sätt att närma sig om en situation men väldigt lite om hur vi själva skulle kunna känna inför det. Vi hade pratat om vikten av oförutsägbarhet och att skapa förskjutningar för alla, även oss, på ett abstrakt plan, men jag var inte förberedd på själva känslan av att stå kvar i det, att stanna kvar i skavningarna.

I efterhand slås jag av att jag i situationen pendlade mellan att förhålla mig nyfiket sökande och otåligt vilja ha "svar" på vad det är som jag skulle höra. I ivern att hitta något nytt att fylla situationen med blev mitt lyssnande nästan *för* aktivt, på ett jagat sätt vilket ledde till att jag delvis tappade bort sensibiliteteten i situationen. Det finns något intressant här. Samtidigt som Bickford (1996) och Lacey (2004) betonar just lyssnandets aktiva dimensioner för att föra upp dess politiska roll får situationen mig att se att ett alltför aktivt lyssnande kan få en motsatt verkan. Snarare än att jag ger utrymme för intellectus och fångar upp fler eller andra vadheter i situationen, kan det leda till att jag släpper närheten och tappar kontakten med situationen. Ur detta perspektiv kan ett lyssnande som syftar till att möjliggöra för det politiska lika mycket som att bejaka lyssnandets aktiva dimensioner även innebära att vara lyhörd för passivitet. Det kan ses som att utöva en passiv sensibilitet, där jag gör mig mottaglig för att närma mig något som jag ännu inte vet vad det är och också är beredd på att jag kanske inte upptäcker något.

AKT 2: DEL 3. VEM LYSSNAR PÅ VEM?

Vi sätter oss ned i grupperna med ett stort papper framför oss. Vi börjar gemensamt kartlägga vad vi hört och gör en mental karta över vart vi hörde vilka ljud. En från Ultra Red sitter med i varje grupp. H börjar

– Jag hörde ljudet av arbetslöshet. Vi översätter mellan svenska engelska och arabiska. Pennan vandrar vidare.

– Jag hörde ljudet av lekande barn, säger L.

När det är en halvtimme kvar reser sig plötsligt fyra personer från KITH. De behöver gå. En ska på ett läkarbesök, en annan behöver gå hem. En lite orolig stämning i rummet skapas, den gemensamma koncentrationen bryts. Jag tänker att det är kvinnocentrums rytm, att det där är vanligt att deltagarna mitt under en lektion behöver gå iväg. Hur ska jag förhålla mig till det? Jag vill ju gilla olika rytmer. Det är ju det jag tycker om så mycket med Kvinnocentret. Att det finns en annan rytm, ett annat tempo och att det tillåter andra saker att ske. Att det är okej att komma och gå. Men nu när jag inte var förberedd på det känns det jobbigt. Funkar det att göra så även i det här rummet? Jag bestämmer mig för att inte göra någon stor grej av det. Att jag istället för att försöka kompensera, ska låta situationen vara. Att jag kan tänka på det strukturellt istället. Vilka det är i det här rummet som har möjlighet att bestämma över sin tid och kunna vara lediga när det passar. Vi fortsätter skriva. Vi skriver vilka platser som mest dominerades av kvinno- eller mansröster. Var vi hörde barn. Vad det vi hörde hade för politiska betydelser.

Efter en stund samlas vi i helgrupp framför våra uppsatta ljudkartläggningspapper. Vi pratar om ljudpromenaden. Många beskriver hur det visuella tog över, att de såg mycket mer än vad det hörde. Och samtidigt att tystnaden tillsammans hade varit speciell, de hade framkallat känslor, minnen och tankar. Egentligen var det inte så många som hade uppmärksammat yttre ljud så mycket. Vi översätter vilket återigen gör att det inte går att tala i långa meningar. Det blir ingen teoretisk diskussion eller utläggningar om vad det var vi gjorde utan mer kommentarer av upplevelser. Jag uppmärksammar tempoförskjutningen igen. Personer som jag vet annars brukar prata mycket är tystare. Samtidigt som jag upplever att de genom det ger plats åt andra funderar jag också vad deras tystnad beror på. Är de tysta för att de inte har något att säga eller för att de tror att de är där för att lyssna till "de andra" i gruppen? I sådant fall har de ju missuppfattat själva utgångspunkten. Syftet är ju att skapa ett ömsesidigt lyssnande, att vi alla ska tänka kring hur vi lyssnar –

inte att det är några som ska bli bättre på att lyssna på andra.

Klockan 13.30 bryter jag för att hålla tiden, detta trots att vi inte hunnit med allt vi skulle göra. Planen var att vi också skulle ha pratat om alternativa platser att lyssna på för att få höra andra saker. Samtidigt som jag tror det hade varit bra att göra det ser jag det som viktigare att hålla tidsramarna då alla har olika möjlighet att tänja på sin tid. Ultra Red skickar istället med en fråga. Mötte det du hörde under ljudpromenaden dina förväntningar? Om inte – vad var olikt eller oväntat? Innan jag och Petra avslutar påminner vi deltagarna om att de som vill gärna får skriva något i sina loggböcker. När alla har gått tar Petra en bild på rummet. Sen städar hon och jag tillsammans. Vi plockar undan matrester, dammsuger. Ställer tillbaka möblerna i sitt utgångsläge. Jag lägger loggböckerna på en hög.

Reflektion: att lyssna bortom etablerade ration

Inom många teoribildningar, bland annat den normkritiska pedagogiken (Kalonaityté 2014) pekas på paradoxen mellan att både vilja ta sig bortom förenklade kategoriseringar av varandra, samtidigt som vi behöver dem för att inte bortse från skillnader som existerar i form av klass, kön, sexualitet och etnicitet. Detta var också en utgångspunkt i Rehearsals. Vi ville både uppmärksamma och föra fram de assymetrier som fanns gällande makt, hälsa, ekonomi, utbildning etcetera, samtidigt som vi ville möjliggöra ett relaterande till varandra utifrån andra grunder. Cusanus *non-aliud*-begrepp kan användas här för att komma bortom skillnad som dikotomi där saker istället kan finnas som *både* och. I detta sammanhang kan det handla om att både kunna erkänna att det fanns stora skillnader mellan oss i Rehearsals och låta dessa få finnas och vara viktiga, samtidigt som vi också kunde se andra möjliga sätt att läsa varandra på och därmed också oss själva. Det handlar med andra ord inte så mycket om att ta bort, utan snarare att lägga till ochäven i själva görandet, genom att spendera tid tillsammans, göra nya erfarenheter, skapa andra vadheter att mötas kring. Jag slås också i efterhand av att det var lättare att komma bort från

vårt vanemässiga sätt att lyssna till varandra på när vi gick bortom orden. Under många av övningarna när vi kroppsligt ruckades ur vår vana, upplevde jag att vi just relaterade till varandra på ett mindre inordnat sätt, och att vi efter en tid även skapade nya gemensamma erfarenheter. Men sedan, under de inlagda samtalsstunderna där vi skulle reflektera och prata kring vad vi gjort, övergick vi bitvis snarare till ett ännu starkare bejakande av just de skillnader som var de mest framträdande, något som även gällde mig.

Det var som att vi för en stund öppnade upp oss för ett undersökande av situationen och ett nyfiket lyssnande till varandra men att vi sedan återgick till ett ännu snävare ratio för att skapa trygghet. Jag tänker i efterhand att de mest uppenbara läsningarna av varandra gör oss hemma i situationen och därmed i oss själva. Jag tänker också att det tar tid att öppna upp för att lyssna till varandra bortom vanemässiga läsningar, att det krävs att det byggs upp relationer mellan varandra.

Flera deltagare sa också efteråt att de i samtalssituationerna medvetet intagit en tystare position än vanligt och tänkt på att lyssna mer. Även jag intog delvis en sådan roll. Å ena sidan var detta givet kontexten inte så konstigt. Fokus var på ett uppmärksammande av just lyssnandet. Men det kan också ses som att vi hamnade i ett toleranspedagogiskt förhållningssätt, där vissa såg sin roll som att vara tysta och lyssna till andras erfarenheter för att ge dessa ett erkännande snarare än att problematisera sitt eget lyssnande.

Bickford (1996) poängterar hur lyssnande alltid sker från en plats, är situerat och att det därmed inte går att "utplåna" sin egen riktning. Snarare än att ett gott lyssnande innebär att tysta ned vad som är viktigt för en själv för hon fram hur ett politiskt lyssnande innebär att även bejaka det som är viktigt för en själv. Snarare än att lyssna "bortom" sin riktning handlar det därmed även om att sätta sig i

dialog med den. Men kanske även att "störa" den i likhet med vad Kumashiro (2002) för fram ställa frågor till det jag hör.

AKT 4: DEL 1. BRÖDFÖRSÄLJNING

Rummet är idag helt tomt. När deltagarna kommer in ber vi dem hjälpa oss med olika uppgifter. K får lägga upp fikat, B får ställa fram stolar längs väggen, och T skriva ned dagens hållpunkter på ett stort pappersark och hänga upp det på väggen. Det känns skönt att inte allt är så fixat, det blir en behaglig rörelse i rummet. På pappersarket står det: Gå, vila, organisera, röra på sig. Efter första övningen lägger vi oss på golvet. De som har ont i kroppen får sitta på stolar. Aktledaren släcker ned i rummet. Hon säger att vi alla ska vara tysta och börjar vägleda oss in i en meditationsövning som hon översätter till de fyra språken i rummet. Det tar tid, går långsamt. Jag känner min kropp mot mattan. Det är rätt hårt underlag men också något skönt med att få blunda och ligga utsträckt i ett stort rum bland andra. Jag hör andetag, ledningarnas sus, röster från andra delar av konsthallen och fötter som knäpper. Tystnaden bryts av att två personer som under de tidigare akterna varit ganska tysta viskar något till varandra och sedan börjar skratta högt. S fortsätter att ge instruktioner i lugn röst. Det är första gången någon går emot aktens ramar. Det är något befriande över att deltagarna inte bara lyder men också irriterande att de inte följer vår struktur. Vi går över till nästa övning - organisering. Vi ska i tystnad organisera oss i en linje utifrån olika frågor. Hur länge har du bott i din bostad? Hur mycket brukar du hjälpa dina grannar? Pratar du politik hemma? Det går snabbt och följsamt, alla följer instruktionerna som tänkt. Går det kanske lite för lätt och smidigt? Precis när vi är klara kommer en person in och lämnar en stor säck med bröd mitt i rummet. Det blir förvirrad stämning. Till vem är denna leverans? Har den kommit fel? Till slut ställer sig en deltagare upp och säger att det är hon som har sagt att den kan lämnas här. Hon tänkte att det var ett bra tillfälle att sälja gårdagens bröd till oss som är där, så att Tensta Hjulsta Kvinnocenter kan få lite extrapengar. Jag känner irritation, eller förlust av kontroll och brist på respekt för vårt upplägg. Vem har sagt att det är okej att börja sälja bröd mitt under akten? Vi ställer undan brödsäcken och säger att folk kan köpa efter aktens slut.

Reflektion: när rummet börjar ta sin egen form

I denna situation skedde något som liknande situationen i Tullinge. Här skedde just något oförutsägbart, som jag dock först nu i efterhand kan se hade en radikalitet i sig som jag inte fångade upp i stunden. Det här var den akten som jag hade arbetat närmast med förberedelserna inför. Jag, Petra och aktledaren hade träffats vid ett antal tillfällen, vi hade läst texter, utvecklat tankar och testat olika övningarna för att hitta en rytm. Vi hade varit på KITH, två arbetsdagar på Moderna dansteatern och en dag övat med en grupp Konstfackselever. Till skillnad från de övriga akterna hade jag därför aktens rytm i kroppen redan i förväg, jag visste vad som skulle hända och i vilken ordning.

Samtidigt hade gruppdeltagarna blivit lite mer bekväma med varandra, och det sociala Rehearsalsrummet började också ta sin egen form. Viss del av den inlyssnande, avvaktande stämningen hade försvunnit och deltagarna började gå in med sin egen riktning. Brödsituationen kan ses som just det, att några i rummet börjar ta det i besittning och göra det till något som blev viktigt för dem. I efterhand tänker jag på situationen som något väldigt intressant då det här börjar ske något som är utanför det planerade och kan ses som ett ökat samskapande av rummets agenda. Här börjar deltagarna gå in och ändra på rummets ramar och föra fram vad de såg som viktigt att använda det till.

Här öppnades också upp för ett lyssnande mot det oförutsägbara. I stunden väcktes återigen snarare en irritation i mig över att någon "kuppade" vår agenda. Min direkta tanke var att det inte var dags att blanda in brödförsäljning nu, utan att vi skulle hålla oss till schemat. I efterhand tänker jag att en anledning till att jag inte ville släppa på planen här var att jag var rädd för att det skulle bli oregerligt, att om jag lyssnade in för mycket skulle kontrollen gå förlorad. Samtidigt tänker jag nu att just det kanske varit att öppna upp för "det politis-

ka” i situationen och att det just var den typ av förlust av kontroll som Bickford (1996) för fram att ett politiskt lyssnande innebär. Om vi ska lyssna så behöver vi utsätta oss för att höra det vi inte hade tänkt oss. Det betyder inte nödvändigtvis att det ska ta över helt, men ändå, att ge det viss plats. Detta väcker intressanta frågor om relationen mellan släppandet och hållandet av en dialogsituation.

AKT 4: DEL 2. RÖRELSEERNAS SPRÅK.

Aktledaren ber oss ställa oss i två ringar. Hon visar en koreografi där vi håller varandra i händerna, rör oss runt i rummet och kontinuerligt byter person som håller i. S ger tydliga instruktioner. Vi upprepar samma övningar om och om igen. Trots att vi är många och trots att några går åt motsatt håll än vad hon visar och att alla gör lite olika, skapar vi efter ett tag en gemensam rytm. Den är inte perfekt, den hackar delvis, någon halkar efter, någon blir trött och ställer sig vid sidan men dras in igen. Den lilla pinsamhet jag först känner av övningen, att vara i en konsthall mitt på dagen utan fönster och dansa med varandra, behöver jag snabbt släppa. Det krävs närvaro för att inte bryta rytmen helt. Det i sin tur bygger på att jag släpper kontrollen över att göra rätt och jag istället känner in de andra. Men jag kan inte heller vara helt passivt inkännande för då trampar jag de andra på tårna. Jag släpper tankarna på att vara duktig och är närvarande i stunden. Jag byter person som jag håller i handen. Jag upplever en kollektiv känsla, som att hela rummet är en gemensam kropp.

Reflektion: en aktiv passivitet

I efterhand ser jag att det i den här situationen fanns ett intressant hållande och släppande samtidigt. Vi gick bortom våra individuella sätt att lyssna in situationen, samtidigt som vi inte heller helt tappade bort oss. Det går att se det som att vi lyssnande in varandra både aktivt och passivt samtidigt. För att dansen skulle möjliggöras var vi tvungna att vara närvarande i situationen samtidigt som ingen helt kunde få det på ”sitt” egna sätt. Vi var tvungna att öva tillsammans.

Andrew Hewitt (2005) beskriver koreografi som ett sätt att "öva" samhället på. Att göra koreografi kan därför ses som ett sätt att träna på det form av samhälle vi önskar gå emot. Vi var tvungna att i stunden lära oss koreografin och lyssna in varandra och oss själva i den. Jag kunde inte bara följa min rytm men inte heller strunta i den. Båda lägena skulle omöjliggöra dansen. Istället var jag tvungen att släppa tankarna på att göra "rätt" och istället kroppsligt känna in situationen och de andra. Jag var också tvungen att släppa tanken på att vara duktig eller "lyckas" då det inte fanns något givet svar för vad det var.

Jag slås av att den här osäkra situationen kändes lekfullt osäker snarare än obekväm. Även om den var oviss hade jag inte lika stort behov av att styra bort från den. Jag upplevde att jag var i kontakt med det lite pinsamma hos mig själv utan att ha behovet av att ta tillbaka det till "mitt" sätt och att jag i stunden var lyhörd för rörelsen i rummet. Kanske var det just för att det fanns ett gemensamt hållande av rummet, att vi stod i icke-vetandet tillsammans. Kanske var det för att den här situationen krävde mer kontakt och närvaro i jämförelse med den tysta ljudpromenaden.

En sak som träder fram i efterhand är just att denna akt hade tydliga instruktioner för hur vi skulle göra övningen. Ramen var inte i form av ett svar på vad som var viktigt utan snarare i form av instruktioner för att möjliggöra ett utforskande tillsammans. Det fanns en tydlig uppgift men som inte skulle resultera i en premiär eller ett gemensamt dokument, men i form av instruktioner för ett gemensamt görande eller "rehearsande" bortom orden. Det fanns ett hållande av situationen som gjorde det lättare att stå kvar i ett lyssnande mot icke-vetandet. Ett sätt att tolka detta är att vi inte kan släppa allt för att hitta något nytt utan att vi behöver stå tryggt i något för att omforma något annat, att vi behöver en värld för att kunna omforma den. Men snarare än tydlighet i form av manualer ser jag det just som tydlighet i form av ett *hållande av osäkerhet*.

AKT 5. PRIVILEGE WALK

Vi står alla på en linje. Ellen beskriver hur övningen "privilege walk" går till och att alla som har erfarenhet av det hon strax kommer att säga ska ta ett steg framåt. Första frågan är: Hur många har varit tvungna att flytta på grund av politiska skäl? Ungefär en tredjedel tar ett första steg. Hon fortsätter fråga. Hur många har varit med om krig? Hur många har levt i fattigdom? Efter alla frågor står en hel del av gruppen kvar på första linjen samtidigt som andra har tagit steg vid varenda fråga. Jag var en av dem som står kvar. Jag upplever dock samtidigt ingen förvåning i rummet, snarare bekräftelse på det vi redan vet och att det kanske till och med är lite skönt att vi lyfter det istället för att tassa kring det.

Efter övningen sätter vi oss i mindre grupper. Det är den enda inlagda pratstunden på akten. Trots att jag egentligen också ska sitta i en av grupperna smiter jag bort från den och cirkulerar istället i rummet. Jag tittar runt, många grupper ser ut att ha det bra, kropparna signalerar avspändhet. I en av grupperna ser det dock lite mer stelt ut. Jag går tillräckligt nära för att kunna fånga upp lite av vad de pratar om. Jag hör hur en av dem uttrycker att de inte riktigt förstår meningen med övningarna vi gör och undrar vad de ska lyssna sig bortom? Hade varit bättre att använda tiden till att skriva ett gemensamt manifest, eller att ändra något "på riktigt"?

Jag avlägsnar mig och går och börjar lägga upp bullar på ett pappersfat. Om-sorgsfullt lägger jag upp en bulle i taget, en till varje, och kaffekoppar. Från fikabordet ser jag situationen på distans. Jag får överblick samtidigt som jag inte behöver vara i den, jag behöver inte konfronteras med situationen. Kanske är det bäst om jag också delar ut fikat själv? Jag börjar gå runt i rummet och dela ut bullarna och kaffet.

Reflektion: lyssnande och mål

Som jag tidigare fört fram är vikten av att kunna bli överraskad något som förs fram i litteraturen kring ett politiskt lyssnande (Bickford, 1996; Dreher, 2009). Utifrån min erfarenhet av medborgardialoger

såg jag det också som centralt att komma bort från ett i förväg satt mål för vad som var det viktiga att åstadkomma. När jag hör några deltagare uttrycka kritik mot ramverket upplevde jag därför i stunden att de hade missuppfattat själva poängen. Jag styrde bort från situationen mot något som var välbekant och tryggt, till fikabordet. Risker med om vi skulle haft en rapport, publikation eller manifest som mål för Rehearsals var, som jag såg det, att de skulle få bli för styrande. Det skulle lätt bli de som var mest vana sedan tidigare att skriva eller formulera sig som skulle bli de som tog kommandot och att en sådan process därmed inte skulle öppnat upp för något utforskande av roller, eller lyssnande mot något annat än det redan välkända.

I efterhand stannar dock situationen kvar i mig, och jag ser att det hade varit intressant om jag fångat upp samtalet och låtit det ta plats. Det var viktiga frågor som väcktes. Den frustration som uttrycktes av några av deltagarna kan också ses handla om just vad som menas med ett lyssnande som ska öppna upp för det politiska. Är lyssnandet politiskt först när vi gör något konkret med det vi hör? Eller kan lyssnandet ses som en politisk akt i sig? Utifrån intellectus går det att tänka oss politiska skeenden på två olika sätt. Dels kan det beskrivas som att vi öppnar upp ett befintligt ratio, fångar upp nya vadheter i intellectus och sedan tar tillbaka det till ett (omformat) ratio. Utifrån detta förhållningsätt blir lyssnandet politiskt först när vi agerar konkret på det vi hör. Det andra sättet att se det på det, som var i fokus i Rehearsals, är att vi genom att öppna upp begrepp och förhållningsätt får oss att uppmärksamma våra vanliga sätt att agera, lyssna på, och därmed kan öppna upp för andra förhållningssätt. Själva lyssnandet blir då en politisk akt i sig.

Samtidigt kan det kanske finnas en poäng med att ha ett visst slutmål samtidigt som det inte är det enda viktiga, utan mer fungera som en ursäkt eller anledning till att våga utforska situationen lite mer? Kanske kan det till och med bli enklare att vara närvarande i stunden

om det finns en vetskap om att det i slutändan ska bli till exempel en gemensam publikation? Vetskapen om ett mål eller en slutprodukt skulle kunna ge en mening som gör det enklare att också utforska icke-vetandet mer. Samtidigt, blir risken att vi då blir för styrda mot målet och därmed inte ger plats för intellectus? Centralt i intellectus, är just att möjliggöra för sökande efter problemformuleringar snarare än att direkt gå till lösningen. Går det att tänka sig att ha ett utforskande och mål samtidigt? Kanske ett mål som vi samtidigt uppmanas att rucka på under vägen?

AKT 7. LIVET EFTER DETTA

Vi sitter grupperade runt bord. Det är en annan stämning än vad jag upplevt under tidigare akter. Det är både mer känsla av lite show och ännu mer intimitet i rummet. Aktledaren idag har skrivit en text utifrån buddistisk tradition kringförhållningssätt till döden och livet efter detta. Tre skådespelare har läst upp innehållet för oss alla och vi ska nu i mindre grupper reflektera över texten, och om vi vill, skriva om delar av den utifrån våra egna erfarenheter. Jag och de två personer som jag sitter med struntar i att läsa den och börjar istället direkt prata om våra olika upplevelser av att ha någon nära som har gått bort. Vi har alla olika erfarenheter av detta men det skapas ändå en ömsesidighet i lyssnandet. J berättar om hur hen förlorade sin moster i krig, P om sina sin pappas tidiga bortgång, jag om ett personligt minne. De tre skådespelerskorna går samtidigt runt i grupperna och fångar upp fragment av det vi säger. I slutet av akten spelar de upp bitar från samtalen där våra olika berättelser flätas samman.

Reflektion: ett ömsesidigt lyssnande

I efterhand träder den här akten fram då jag upplevde att vi här stod i en relation till icke-vetandet tillsammans. Vi möttes i ett existentiellt samtal som alla kunde relatera till på olika sätt. Här blev livet efter detta kategorin som vi möttes i, som blev den mest framträdande, samtidigt som andra skillnader inte försvann. Det fanns ett lyssnande som inte handlade om att jag genom att lyssna till någon

annan skulle bekräfta den eller ge dess historia ett erkännande utan en mer öppen nyfikenhet inför varandra. Det fanns ingen förväntan på att vi skulle komma till ett svar utan syftet var snarare ett öppnande av olika frågor. Jag upplevde också att det vi berättade för varandra både blev något nytt, i det att jag inte exakt kunde relatera till samma upplevelse, samtidigt som det också blev något gemensamt, vilket går att se som ett non-aliudsätt att relatera till varandra. Vi kunde alla relatera till förlust av någon som stått oss nära, eller våra tankar kring livet efter detta.

Bickford (1996) beskriver att ett lyssnande som öppnar upp för ett politiskt samtal innebär att vi både går in med vad som är viktigt för mig, samtidigt som jag också för en kort stund "sänker volymen" på min inre röst för att lyssna till en annan, vilket jag kan se att situationen innebar. Jag både gick in med vad som var viktigt för mig, där jag var engagerad i vad som jag ville berätta, samtidigt som jag också gav plats för något annat. Det fanns en tydlig riktning mot att undersöka vilket gjorde det meningsfullt.

I detta slås jag också av tidsaspekten. Det tar tid att möjliggöra ett lyssnande. Det här var näst sista akten, vi hade byggt upp relationer i rummet under ett halvårs tid. Vi hade börjat skapa gemensamma erfarenheter och relationer till varandra vilket gjorde att vi mer öppet kunde dela med oss, och också lyssna till olika erfarenheter. Det skulle ha varit svårt att göra detta i den första akten. Det här får mig att tänka tillbaka på alla de medborgardialoger jag genomfört där en grupp invånare som inte känner varandra sedan tidigare ska utkrävas svar under högst två timmar.

AKT 8. DAGBOKSAKTEN

Sista akten. Stolarna står i en cirkel. Vi har bett alla skriva ned vad de gjorde dagen innan vi sågs, timme för timme. Vi ska nu läsa upp det för varandra. Petra och jag har gjort denna övning flera gånger tidigare, både gemensamt

och var för sig. Jag har alltid tyckt att det funkat väldigt bra. Det har varit något så givande i att dela vardagshändelser och olika rytmer med varandra, ett sätt att få syn på och delandet av olika livsvillkor. Det var också ett sätt att uppmärksamma de vardagliga rutinerna och se att de innehåller politiska aspekter. Genom att göra det i en kollektiv form så brukar det också inge känslan av något gemensamt.

Vi börjar med det tidigaste klockslaget. Den person som vaknade tidigast börjar. H säger att hon vakande 06.00 av att hennes rygg gjorde ont. Vi går runt i gruppen och vi läser klockslag för klockslag. Kl 12 säger en deltagare att hon just anlänt till Oslo. En annan att hen kör bil och en tredje att hen sitter och väntar på att få komma in på vårdcentralen. Klockan 17 säger flera att de lagar mat till sina barn, en berättar hur en grät och en annan att hen fortfarande körde bil.

Rytmen är dock hackigare än vad jag är van vid från tidigare situationer. Några har missförstått, de börjar läsa upp flera timmar samtidigt, andra har inte skrivit timme för timme som vi bett om. Det frustrerar mig då jag vet hur övningen har upplevts tidigare, då har det varit en behaglig rytm där en och en läser vad de gjorde vid samma tidpunkt.

Ska jag säga till Petra att stanna upp och ge tydligare instruktioner? Eller är det kanske just det här som jag inte ska göra? Det kanske är just i det här som jag nu ska vara kvar i. Låta det få vara en annan rytm och låta det ta form på sitt sätt?

Reflektion: hållandet av osäkerhet

Den här akten gav en kroppslig insikt. Jag upplevde att den inte blev som jag tänkt mig, men jag stannade ändå kvar i kontakt med situationen. Jag styrde inte bort men släppte inte heller närvaron. Jag släppte i stunden mitt behov av att det skulle bli lyckat utifrån min idé av vad det var och följde med i det som skedde. Genom att göra det upplevde jag mig också mer avslappnad inför att fånga upp det

oväntade. Det här kan ses i relation till ljudpromenaden där mitt lyssnande blev *för* aktivt och jagat, och jag därmed hade svår att höra något nytt.

I den här situationen släppte jag behovet av att det skulle bli på mitt sätt utan att släppa intresset för vad som skedde. Jag zoomade inte ut, som i tidigare exempel när jag hörde något som inte passade min etablerade bild, men jag stannade inte heller upp och sa att vi skulle göra det på "mitt" sätt. Snarare än att tilltron lades till min i förväg tänkta idé lade jag den i tilltron till själva situationen. Situationen liknande på flera sätt dialogmötet i Alby i Botkyrka när jag släppte på min i förväg satta plan och därmed öppnade upp för en ökad dialog mellan deltagarna i rummet. Kanske går det att se det som att en tilltro till att det som kommer upp i processen är det centrala vilket också öppnar upp för större utrymme för att fånga upp meningsmotsättningar? Paradoxalt här blir tilltron, det som annars kanske kan ses som något "naivt" eller opolitiskt, det som möjliggör för oss att bli överraskade och det som möjliggör för ett samtal bortom fixerade positioner och därmed öppnar upp för intellectus. Det här får mig återigen att tänka att en förutsättning för att skapa ett politiskt lyssnande kanske just är relationen mellan lyssnandets passivitet och aktivitet.

DIALOG OCH LYSSNANDE

Rehearsals var en dialog om dialogen. Det kan på så sätt beskrivas som ett metaprojekt. Vi träffades för att reflektera över hur vi för politiska samtal och lyssnandets roll i det. I efterhand kan jag både se värdet över att få befinna sig där och det bitvis svåra med det. Det går att beskriva det som att vi öppnade upp vadheten "lyssnande" i intellectus och utforskade olika förhållningssätt till vad det kan vara. För att möjliggöra detta krävs att sammanhanget får vara sökande och att det inte är fördefinierat vad processen ska leda till. Det finns ett värde i att stå i ett gemensamt icke-vetande och öppna upp existerande kategorier för

att sen, i ett nästa steg, fånga upp nya vadheter och ta ned det till ett (omformat) ratio. Rörelsen tillbaka till ratiot innebär oundvikligen en maktkamp om vad som ska bli de centrala politiska frågorna.

På den metanivå som vi befann oss på i Rehearsals fanns inte den kampen på samma sätt, då det som sagt här snarare handlar om ett uppöppnande och synliggörande av befintliga vanor och kategorier, ett undersökande vad ett politiskt lyssnande kan innebära. Samtidigt kan det också, om vi står för länge i intellectus ytterkanter, bli tomt på mening. Det kan vara svårt att befinna sig på denna metanivå för länge. Det kan leda till förvirring kring vad som är betydelsefullt. I efterhand kan jag se att det är just den spänningen som fanns med under hela arbetet, mellan att befinna sig i ett nyfiket sökande i icke-vetandet och en längtan efter att det "viktiga" redan kunde få vara definierat.

¹ Delar av detta brev har varit publicerat i ett bokkapitel som jag och Petra Bauer skrivit. *Feminist Futures of spatial practices* (2017).

² Brevet skickades ut i lite olika former till olika deltagare.

³ Som beskrivits i metoddelen: även om många av de tankar jag för fram i denna del kommer från mitt och Petra Bauers gemensamma arbete och samtal så är denna text skriven utifrån min bild av projektet och nödvändigtvis inget som Petra står för.

⁴ Som jag beskrivit i metoddelen var Rehearsals inte villkors eller kravlöst. Även i denna process fanns förväntningar för mig i form av det på något sätt föda in till mitt doktorandarbete. Villkoren var dock annorlunda än från de medborgardialogsprocesser jag arbetat med, något jag reflekterar över i metoddelen i kapitel 3.

⁵ En variant av de tre första gestaltningarna i detta kapitel finns även med i ett bokkapitel som jag har skrivit i Wiberg, Sofia och Bauer, Petra (2017) *Rehearsals – eight acts on the politics of listening*. I Schalk, Meike, Kris-

tiansson, Thérèse och Mazé, Ramia (red.), *Feminist Futures of Spatial Practice: Materialism, Activism, Dialogues, Pedagogies, Projections*. (s.199–214). Baunach: AADR (Spurbuchverlag). antologin *Feminist Futures of Spatial Practices* (2017).

Figur 4.

Figur 5.

Figur 6.

Figur 7.

Slutdiskussion: Ly

KAPIT

sshandets praktik

TEL 7

Jag började den här avhandlingen med att beskriva hur jag upplevt skavningar i min yrkesroll som processledare för medborgardialoger. Med utgångspunkt i dessa skavande känslor har jag reflekterat över min yrkespraktik, över mitt lyssnande i organiserandet och ledandet av dialogprocesse. Sökljuset har varit riktat mot att stanna upp i komplexa och svåra situationer för att förstå mer om dessa och att genom detta få tillgång till en bredare repertoar av erfarenheter och perspektiv. Jag har också reflekterat över lyssnandets roll i dialogsituationer genom projektet Rehearsals där jag tillsammans med en grupp på 30 personer utforskade former för politiska lyssnandepraktiker. Utifrån de här två processerna har det bredare syftet med avhandlingen varit att undersöka förhållningssätt till dialoger som möjliggör för en relation till icke-vetandet och därigenom för det politiska att framträda.

Inledningsvis beskrev jag hur medborgardialog är en växande praktik inom planeringsfältet vilket bland annat motiveras som ett sätt att göra planeringen mer demokratisk, öppna upp för fler erfarenheter att få utrymme och stärka politisk jämlikhet (SOU 2016:5). Jag har också beskrivit hur forumen för medborgardialog tenderar att ha ett fokus på formalism. Det finns en stark tendens att värdera hur stort antal deltagare och åsikter som fångades upp, att visa upp fina bilder och rapporter och att föra fram framgångsberättelser snarare än att stanna upp samhällsplaneringens komplexa och svårlösta frågor. Det är också ett större fokus på att skapa plattformar för att *samla in* invånarröster snarare än att reflektera över hur vanor och rutiner påverkar vad som kan höras, hur lyssnandet till dessa röster går till.

Ambitionen har varit att utforska medborgardialog som en existerande demokrati- och planeringspraktik. Jag har varken velat föra fram medborgardialog som lösningen på demokratiproblem, men inte heller avfärda praktiken helt. Snarare har jag intresserat mig för den som ett existerande och växande arbetssätt inom bland annat

planeringsfältet. Det kommer alltid finnas fallgropar, komplexiteter och problem, och jag ser inte möjligheten till att komma med ett slutgiltigt svar för hur de "bör" göras, däremot har jag velat bidra med önskvärda riktningar där lyssnandets roll sätts i centrum.

ATT VÄRDERA SKAVNINGAR

I reflektionerna kring den dialogprocess jag ledde i Botkyrka, *Samtal om framtiden* visar jag på hur de bredare ramarna för dialogen och min egen roll som dialogledare på olika sätt påverkade framskrivningen av processen. Till stor del styrde jag i arbetet bort från det komplexa och svåra, mot att söka efter gemensamma nämnare i samtalen. Mitt lyssnande var främst inriktat mot konsensus snarare än att leta efter olikheter eller föra fram konfliktpunkter. Det visade sig till exempel i Tullinge när några av deltagarna ifrågasatte inriktningsbesluten och jag direkt "stängde ned" mitt lyssnande. Det visade sig också när dialogdeltagarna i Hallunda ville prata om en politiskt viktig fråga för dem – om sjukvård – men att jag styrde jag bort från det för att istället prata om de frågor jag hade med mig i förväg. Detta gällde även i efterhand, i sorteringsprocessen där jag inte uppehöll mig vid det som var komplext och mångtydigt.

Trots att jag hade många ambivalenta känslor inför dialogernas funktion och min roll i arbetet försökte jag i min dialogledarroll framstå som en "neutral" medlare mellan kommunen och invånarna. Jag förhöll mig främst till min roll som "tekniskt rationell" (Schön, 1983) där förmågan att leverera ett "tryggt" resultat blev viktigare än att öppna upp för ett utforskande och lyssnande till vad som skedde i rummet eller att stanna upp i och ge uttryck för tvivel och tveksamheter kring processen. Jag upplevde också att det från kommunens sida fanns en förväntan på att jag i slutändan skulle leverera något som gärna fick vara nytt, men det nya skulle vara "lagom nytt", och inte för utsvävande, eller utanför de fördefinierade ramarna. I efterhand slogs jag av hur tryggheten till stor

del låg i bilden av en lyckad process snarare än meningsfullheten i den.

Istället för att ta de skavande känslor som uppstod i arbetet på allvar förhöll jag mig till dem som om de var ett tecken på oprofessionalitet. Ett exempel på det är när jag vid presentationen av slutrapporten på KS-beredningen i Botkyrka fick frågan om eventuell kritik av dialogprocessen och istället för att använda tillfället för att prata om det, direkt avfärdade min kritik. Jag har också fört fram hur vi alla spelade våra roller, och att det säkerligen även hos tjänstepersonerna och politikerna fanns en mer komplex inställning till medborgardialogen än vad som gavs uttryck för.

MEDBORGARDIALOGENS POLITISKA ORGANISERING

En insikt i arbetet är att många av de beslut som i en medborgardialog är mikrobeflut, som kategorisering av invånare, frågor för dialog och sortering av materialet, påverkar vad som kan ta plats i det slutgiltiga dialogmaterialet. Detta pekar på att vi inte endast kan värdera medborgardialoger utifrån dess resultat (om det blev som invånarna tyckte eller inte). Snarare påverkar hela organiserandet och ledandet av processen vad som i slutändan kan formeras i den. Invånare (och dialogledare) bär ofta på olika ambivalenta åsikter. Beroende på *hur* processerna konstrueras kan olika aspekter träda fram och lyssnas till, något som jag även fört fram betonas inom STS och det konstruktivistiska spåret inom medborgardialogsforskning (Chilvers, 2009; Metzger et al, 2016, 2017). Organiserandet av en dialogprocess kan därför ses som politisk och performativ och som medskapare av de åsikter och subjektiviteter som kan *formeras* i processen. Snarare än att olika dialogformer fångar upp allmänhetens syn kan de därför som teknologier för att skapa allmänheter under kontrollerade former, något som även Soneryd och Szerszynski (2015) för fram.

I reflekterandet över mitt eget görande blev detta tydligt. De olika

mikroval som gjordes i processen var påverkat av den sociala och materiella kontexten, världssyner och värderingar. Något som jag ser som centralt att föra fram i relation till detta är att rollen som organisatör och dialogledare alltid har politiska dimensioner, då en i denna roll deltar i framskrivandet av skeenden där verkligheter skapas, både i dialogrummet och i relation till hur materialet sedan förs vidare i planerings- och beslutsprocesser, något även bland annat Metzger (2013) för fram.

Samtidigt ges dessa mikrobeflut sällan så mycket uppmärksamhet utan blir snarare en del av ett rutinmässigt görande. Som jag beskriver i Botkyrka kom vissa aspekter av ramsättandet inte ens upp till ordentlig diskussion, som till exempel kategoriseringen av invånare, trots att detta påverkade vilka åsikter som sedan kunde formuleras. En lärdom utifrån detta är vikten av att i arbetet med medborgardialoger ge förhandlingen av ramverket tid och ställa frågor kring vilket lyssnande olika ramverk kan möjliggöra.

Är det fokus på att samla in åsikter om det gemensamma eller uppmuntras olikheter, ambivalenser och motstridigheter, även inom samma person? Bjuds invånare in för att föra fram individuella preferenser eller betraktas de som del av ett större kollektiv? Ges utrymme att rucka på agendan eller är alla frågor redan satta? Hur är det fysiska rummet arrangerat och vem bestämmer över detta? För vilka kroppar är det anpassat? Vem sätter rytmen? **Genom att förhålla sig till själva dialogmetoderna som politiska och performativa kan vi också få nycklar till hur vi kan organisera dessa för att ge ökad möjlighet för mer oförutsägbara skeden och därmed för andra vadheter att ta form.**

Samtidigt finns det också yttre villkor som inte går att påverka som enskild person. Att styrning av offentlig sektor är präglad av New Public Management-logik ser jag till exempel påverkade villkoren för processen. Till exempel var min upplevelse att mätbara resultat

i form av antal deltagare och antal dialoger, hur det såg ut utåt, var viktigare, snarare än att själva dialogen var meningsfull för de deltagare som var där i dialogsituationerna.

RATIOT OCH INTELLECTUS

I avhandlingen har jag använt mig av filosofen Nicholas Cusanus beskrivning av hur vi har två olika förnuftsdelar, *ratio* och *intellectus*, som samspelar i skapandet av kunskap. Med hjälp av dessa begrepp har jag fördjupat den problematik (och möjlighet) som jag upplever finns i den kunskapssyn som omgärdar medborgardialoger. Medan *ratio* försöker förhålla sig till livet som varande ett pussel, att vi genom att mäta och räkna kan nå exakta svar, förhåller sig den andra förnuftsdelen, *intellectus*, till livet som att det överflödar oss och att det runt allt vi omger oss av finns dimensioner av icke-vetande. *Ratio* står för det kalkylerande och det räknande, nära det som Schön (1983) benämner som en tekniskt rationell syn på kunskap. Det sistnämnda förhållningssättet till kunskap menar jag dominerar medborgardialogspraktiken och även var framträdande mitt eget förhållningssätt i arbetet i Botkyrka. Genom att fråga invånare vad de tycker ska vi komma närmare svaren på olika frågor. Cusanus menar dock att för att vi ska kunna komma fram till *vad* vi ska söka svar på, *vad* som är viktigt, behöver vi även den andra förnuftsdelen, *intellectus*. Det är här vi står i kontakt med vår riktning och värderingar, och därmed kan formulera vad som är viktigt och kan se att livet kan formeras på olika sätt.

ATT LYSSNA MOT ICKE-VETANDET

Skavningarna i Botkyrka och intresset för att möjliggöra samtal som öppnar upp för andra kroppar och erfarenheter och frågor ledde till genomförandet av Rehearsals. Projektet var inte ett försök till att hitta ett nytt svar för hur vi bör göra medborgardialoger utan genom utforskande av helt andra villkor för samtal möjliggöra för *intellectus* och en relation till icke-vetandet där vi i förväg inte har bestämt

oss för vad som är det viktiga att lyssna mot. I Rehearsals var utgångspunkten att organiseringen av det materiella, påverkar vad som kan ta form i dialogen och att kunskap formeras relationellt i processerna. Genom att ändra organiseringen, hur vi möts och samtalar, såg vi därmed att vi också kunde öppna upp för andra skeenden, något som bland annat betonas inom STS och normkritisk pedagogik (Law, 2004; Kalonaityté, 2014). Med inspiration av bland annat Ahmeds (2008) betoning på vikten av kroppsliga omorienteringar för att möjliggöra för andra erfarenheter att ta plats skapade vi ett dialogrum där vi ruckade på de vanemässiga sätten för hur vi interagerar med varandra.

I arbetet slogs jag både av svårigheterna och möjligheterna med att öppna upp för ett lyssnande mot icke-vetandet. Ruckningen av mitt vanemässiga sätt att inta en dialogsituation och lyssna på ändrade hierarkin för vad som hördes. Sådant som jag tidigare sorterat bort som bakgrundsbrus blev plötsligt framträdande vadheter. Ett exempel på det är hur rytmen i akterna blev framträdande och hur jag kunde se att den påverkade sammanhanget. Jag fångade också upp ett bredare register av stämningar och känslor och närmade mig en mer komplex läsning av situationen än vad jag gjort i tidigare dialogsammanhang. I detta arbete tog jag in ambivalenser även inom mig själv. Jag upplevde under flera av övningarna, då vi relaterade till varandra bortom ord, att det fanns ett sensibelt närmande av varandra och en situation som skapade en kollektivitet, ett ömsesidigt lyssnande bortom förenklade läsningar.

Något som jag överraskades av var att ett uppmärksammande av lyssnandet satte ljus på det politiska i vanorna. Det blev plötsligt mer tydligt hur jag brukade göra saker i tidigare dialogsammanhang. Till exempel synliggjordes hur jag brukade välja en snabb rytm för att skapa känslan av produktivitet, hur jag använde trevlighet och fika som ett sätt att komma bort från osäkerhet, och att jag återkomman-

de styrde bort från det obekväma. Ruckandet av vanorna är därför inte bara ett sätt att hitta nya former för hur vi bör göra utan lika mycket ett sätt att bli mer medvetna om våra "vanliga" praktiker. En del av reflektionerna över mitt agerande i Botkyrka väcktes därmed genom görandet av Rehearsals.

Värdet av osäkerhet

När den yttre situationen i Rehearsals blev ovan och inte kunde läsas på ett vanemässigt sätt blev det bitvis obekvämt. Ett lyssnande mot icke-vetandet öppnade upp för kreativitet och omskapande men också för osäkerhet. Det blev tydligt hur den skavande känslan skapade en dragning till att återgå till hur jag, och även de andra deltagarna, "brukar" göra, till att lyssna in varandra utifrån ett etablerade ratio, till det som bekräftade vår vanemässiga bild. Samtidigt som de kroppsliga förskjutningarna i Rehearsals ändrade villkoren för vad som kunde höras stängde jag i likhet med Botkyrka även i Rehearsals bitvis av mitt lyssnande mot det oförutsägbara. En insikt från arbetet är att osäkerhet är centralt stanna upp i och utforska. Genom att inte direkt styra bort från sådana känslor kan vi få tillgång till en bredare repertoar, något som även bland annat Kumashiro (2002) betonar och som jag kommer att utveckla mer längre ned. En lärdom är dock det behövs både ett fysiskt ruckande av vårt vanemässiga sätt att relatera till varandra och ett sammanhang, men också något mer som får oss att våga stå kvar i osäkerheten och utforska den för att möjliggöra intellectus.

Ytterligare en viktig lärdom från Rehearsals är att det tar tid och krävs ett arbete i övande tillsammans för att klara av att lyssna bortom etablerade läsningar av varandra. Det var först i slutet av processen, efter ett halvår, som jag upplevde att jag, och även de andra deltagarna, kunde stå kvar i obekäntheten längre. Mot slutet av processen kunde jag förhålla mig mer nyfiket inför det som skedde i rummet trots att det inte blev som jag hade tänkt mig. Det här kan

knytas tillbaka till medborgardialoger, som oftast bygger på att en grupp personer ses under högst två timmar. Om vi vill skapa forum där vi ska möjliggöra ett annat lyssnande till varandra ser jag att det behövs finnas tid och kontinuitet. Det här pekar mot vikten av mer långsiktiga dialogplattformar där det finns möjlighet till att bygga upp relationer över tid snarare än projektbaserade dialoginsatser.

MEDBORGARDIALOG SOM LYSSNANDE DEMOKRATIPRAKTIK

Som jag inledningsvis beskrivit har lyssnandet historiskt sett fått mindre uppmärksamhet än rösten som något aktivt och snarare förknippats med något passivt (Lacey, 2014). I avhandlingen har jag velat föra fram lyssnandet som något aktivt och politiskt och därmed centralt att lägga vikt vid om vi vill fånga upp andra vadheter och utveckla förhållningssätt till dialog och beslutsprocesser där vi kan ge plats för en bredare repertoar, både inom och mellan varandra. Samtidigt som mitt fokus har varit på lyssnandet ser jag det inte som separerat från talet. Att lyssna och tala är en intersubjektiv process (Bickford, 1996). Då lyssnandet oftare förknippas med något vi ”bara gör”, har betoningen i avhandlingen dock varit på dess bredare roll och funktion i relation till vad som kan framträda som viktigt, där även lyssnandet till kropp, känslor och stämningar inkluderats.

Inledningsvis beskrev jag hur samhällsplanering handlar om att relatera till svåra komplexa framtidsfrågor som inte har några givna svar. Det handlar om hur framtida generationer ska leva tillsammans, om hållbarhet och demokrati. Det handlar om vilken framtid vi vill ha vilket handlar om värderingar och omdöme. Medborgardialoger kan i relation till detta ses som en demokratipraktik för att möjliggöra fler att vara med och forma samhället.

Om vi ser medborgardialoger i ett sådant ljus menar jag på att det behöver finnas en möjlighet att relatera till intellectus och icke-vetandet i dessa processer. Den önskvärda riktning jag ser för med-

borgardialoger är att fokus, istället för att ligga på ett insamlande av fördefinierade frågor, kan bli forum där processledare, invånare, tjänstepersoner och politiker möts och engagerar sig kring svåra och brännande frågor, där det inte finns givna svar. Istället för att en lyckad dialog värderas utifrån att allt blev "som planerat" eller utifrån att det blev ett "lyckat event" ser jag vikten av att skapa sammanhang där det kan uppstå nya frågor och oförutsägbara skeenden. En förutsättning för detta är att invånare inte reduceras till brukare eller konsumenter utan får finnas i sin komplexitet. På liknande sätt ser jag också att processledare, tjänstepersoner och politiker inte heller får reduceras till stereotyper utan också får utrymme att uttrycka tveksamheter och att *inte* veta snarare än att behöva leverera färdiga svar. Kopplat till detta är politikernas roll i medborgardialoger. Många gånger deltar inte företrädare för politiska partier alls, och om de gör det är en vanlig hållning att de ska som delta som "neutrala" lyssnare för att inte skapa polariserade partidebatter (Costa, Lindholm, Wiberg, 2014). Istället för att se att de enda rollerna partipolitiken kan ha i dessa forum är att antingen vara passiva lyssnare eller att bedriva plakatpolitik ser jag det som intressant att fråga sig om möjligheten för politiker att delta med en öppen hållning och nyfikenhet inför icke-vetandet. Det här ser jag också som en av vår tids stora utmaningar, att ha förmågan att stå kvar i att *inte* veta, kring att mötas för att öppna upp frågor, i ett gemensamt sökande och undersökande snarare än att direkt gå till lösningen.

Att öppna upp för det politiska

Som jag poängterat finns det dock generellt i samhället en mindre utvecklad relation till intellectus och icke-vetande. Det förknippas med något extra, något vi kan ägna oss åt när vi har fixat allt annat, något jag har velat problematisera. Det finns en tilltro till att förnuftet handlar mest om ratiot, till förmågan att beräkna, mäta och förutse. Ratiot behövs och är livsnödvändigt för att skapa ramar och en gemensam värld att relatera till, men om vi reducerar för-

nuftet till att vara enbart detta kan våra läsningar av varandra och världen stelna. I avhandlingen har jag poängterat att en relation till icke-vetandet ger möjlighet för *det politiska* (Arendt, 1958, Rancière, 1995, Mouffe, 2008). Snarare än sakfrågepolitik ramas det politiska i avhandlingen in som möjligheten att mötas i det som beskrivits ovan, kring att öppna upp frågor och begrepp, till att förhålla oss till att våra sätt att kategorisera världen alltid innebär förenklingar, och därmed också är möjliga att omkategorisera och omskapa. Som jag beskrivit tidigare kommer intellectus före varje rationellt koncept. Det är med andra ord i intellectus som våra värderingar och riktning formas som vi sedan skapar våra kategorier ur. Att ge plats för intellectus innebär därför att gemensamt engagera sig i en diskussion kring *vilka* vadheter som ska bli de viktiga. Det här innebär att engagera sig i vårt begär, i vad som vi tror är viktigt och riktigt samtidigt som vi ser att det inte finns några absoluta svar.

När intellectus sedan det går ned i rörelsen, mot ratiot, blir det oundvikligen en kamp om vilka vadheter som ska bli de centrala. Då går det inte längre att lyssna till komplexitet och mångfald på samma sätt utan några vadheter får företräde framför andra. Det är också en viktig aspekt av det politiska. De lyssnande som jag intresserat mig för att utforska i denna avhandling är dock något som kan ta plats innan maktkampen om hur ratiot ska utformas. Båda behövs, men jag upplever att vi har för lite sammanhang där det finns en nyfikenhet inför det vi inte vet, inför att lyssna till varandra utifrån tanken att jag aldrig helt kan förstå en annan men ändå vill försöka.

Jag är medveten om att det finns andra syften till att vilja ha medborgardialog än att skapa intellectussamtal, som att informera boende eller att konsultera, det vill säga att just prata inom fördefinierade ramar. Sådana samtal kan också fylla en funktion men om medborgardialoger ska öppna upp för det politiska, menar jag att det behöver finnas en möjlighet till att relatera till intellectus och icke-vetan-

det. Snarare än att hitta fler exakta mätmetoder för att bli bättre på att förutse framtider eller fånga in medborgaråsikter ser jag därför vikten av att utveckla av former för intellectuslyssnande.

LYSSNANDET SOM AKTIVITET OCH PASSIVITET

Fokus i detta arbete har varit på rollen som processledare för dialoger. Att vara dialogledare innebär som jag beskrivit oundvikligen viss makt i att påverka vad som blir viktigt i en dialogsituation. Snarare än att försöka sträva mot neutralitet är en reflektion från arbetet att det är viktigt som dialogledare att erkänna påverkan i sin roll och därmed aktivt uppmärksamma och reflektera över den. I reflektionerna kring min praktik är en central aspekt som trätt fram att ett intellectuslyssnande både har aktiva och passiva dimensioner.

Lyssnande som aktivitet

Genom Cusanus har jag beskrivit hur ett lyssnande aldrig kan fånga upp allt i en situation, att livet överflödar oss och att lyssna därför innebär ett sorterande där vissa saker ges röst medan andra får bli brus. Lyssnandet kan på detta sätt alltid ses ha en aktiv och politisk dimension. Det går att kategorisera världen på oändligt många olika sätt och våra kategorier är aldrig uttömmande. Genom att förhålla sig till att livet överflödar oss och att lyssnandet alltid innebär ett sorterande kan vi bli lite bättre på att uppmärksamma vad vi ger röst till och inte i en situation. Detta kan beskrivas som en aktiv dimension av lyssnandet, att jag aktivt flyttar uppmärksamheten i den mån det är möjligt till de villkor och ramar en dialogsituation har, till sammanhangets villkor, mitt lyssnade och sorterande.

I likhet med Bickford (1996) ser jag inte ett aktivt politiskt lyssnande nödvändigtvis som något snällt eller "caring", vilket det lätt förknippas med. Det innebär som jag ser det även att utmana sin etablerade blick, att stanna upp i den egna lyssnandeprocessen och inte bara placera in det jag hör i de etablerade kategorierna utan att förhålla

sig mer nyfiket inför de situationer en är i och medvetet "rucka" på mitt lyssnande. Ett politiskt lyssnande innebär därför också risken att bli påverkad, vilket handlar om att avsäga sig viss kontroll över vad som kommer att ske (Bickford, 1996).

Samtidigt är en förutsättning för att lyssna till någon annan att jag även går in med vad som är viktigt för mig. Att vara en god lyssnare innebär med andra ord inte att förneka sin egen vilja eller röst utan snarare att även aktivt lyssna till sin egen riktning.

En paradox är dock att om jag dock blir *för* aktiv, eller styrd mot "mitt" sätt att lyssna på kan jag sluta höra något annat än det som bekräftar det jag redan visste. Ett exempel på när mitt lyssnande blev *för* aktivt var ljudpromenaden i Rehearsals. Jag var inställd på att höra något nytt men i det blev mitt lyssnande bitvis för "jagat" eller påtvingat. Detta kan även jämföras med en dialog med en annan person. Om jag är för aktiv, för intresserad, kan det nästan leda till motsatt reaktion, att den andra blir lite obekväm och att det därigenom blir svårare att få till ett ömsesidigt samtal. Eller, att det uppstår en relation där den andra upplever sig tvingad att kasta ur sig något bara för att mätta ivrigheten hos den som lyssnar. Det paradoxala blir här att om jag blir för upptagen av att lyssna tänker jag bara på det, och hör därför ingenting.

Lyssnande som passivitet

För att kunna bli överraskade av det vi hör kan vi därför även behöva släppa vad som är viktigt för oss. Det här kan ses som att vi även behöver göra oss *passivt* mottagliga för att höra sådant vi inte redan visste. Samtidig, om lyssnandet blir *för* passivt blir allt potentiellt lika viktigt och därmed också oviktigt. Om allt kan kategoriseras om och omdefinieras – vad i strömmen av intryck blir viktigt? Jag gick in i Rehearsals med idén om att vi behövde öppna upp för oförutsägbarhet för att utforska relationer till icke-vetandet, till ett lyssnande

av andra erfarenheter men överraskades av att *för mycket* oförutsägbarhet kan leda till motsatsen, att lyssnandet stängs av alternativt att lyssnandet formas utifrån min etablerade blick än mer. På samma sätt som att ett alltför mycket fokus på ratiot kan skapa meningslöshet för att allt då är för satt och bestämt, kan vi om vi befinner oss för mycket i intellectus ytterkant också innebära att vi tappar kontakten med vad som är viktigt. Samtidigt som jag har beskrivit att det är i intellectus som vi har kontakt med vår riktning och värderingar, så kan den i sitt yttersta också vara meningsuttömmande. Som jag ser det kan det vara bra att bitvis befinna sig där, att för en stund känna sig vilse, tappa hopp, för att i det sedan kunna hitta något nytt, men det inte för länge. Vi både behöver vara i kontakt med vad som är viktigt för oss, samtidigt som vi inte låter det ta över helt.

Hållandet av osäkerhet

Ett annat sätt att formulera det är att ett lyssnande mot intellectus och icke-vetandet handlar om relationen mellan att öppna upp horisonter av icke-vetande men också att stänga ned och förenkla, mellan att öppna upp för rummets rörelse, och att gå in med sin egen riktning. Jag ser det som en kompetens i form av ett *hållande av osäkerhet*. Hållandet innebär inte att allt släpps fritt, att det inte finns några ramar. En lärdom från Rehearsals är att det krävdes tydliga ramar för att möjliggöra ett utforskande av intellectus. Att hålla en dialog som ska ge utrymme för icke-vetande innebär därför inte att släppa allt för förhandling, vi behöver stå i något för att kunna omforma något annat.

En aktiv passivitet – lyssnandets paktivitet

Relationen mellan att aktivt styra en dialogsituation *mot vad som jag tycker är viktigt*, och passivt låta situationen "ta form" i sig, är en fråga som jag ser som central för att leda dialoger där vi vill ha en relation till icke-vetandet. Snarare än att se lyssnandet som aktivt eller passivt kan en lyssnandepraktik som öppnar upp för icke-vetandet

och det politiska tänkas genom Bornemarks (2016) begrepp *paktivitet*, ett lyssnande där jag *aktivt väljer att utöva en passiv sensibilitet* och där jag låter det jag *passivt mottar omvandlas till en aktivitet* i mig.

Paktivitetsrörelsen kan beskrivas som själva livets rörelse, som går bortom enskilda individer, men som tar form som just den specifika individen, eller den rörelse som individen fortsätter just som sin egen aktivitet, vilja och riktning (Bornemark, 2016). Ett sätt att exemplifiera paktivitetsrörelsen, som Bornemark (ibid.) gör, är genom en förlossning:

Just like pregnancy, giving birth is a paradoxical experience: if I try to take control, every kind of control will disappear. If I try to fight or escape pain, I will become tense and pain will increase. Midwives instead advise mothers in labour to work with the pain, to follow, and to let go of the urge for control. Paradoxically, only through letting go can a certain kind of control take place. Only through actively choosing passivity, can one work with and not against labour pains. Passivity is here not “to do nothing” but to follow what comes from beyond consciousness. I cannot by pure will interrupt what happens, or take a break; neither can I by pure will push ahead. Instead I can only use the breaks that are given, and push when the opportunity is given. I can only be active by an attentive passivity. I would even claim that the opposition between passivity and activity is not in place here; another word is needed, maybe “pactivity” (Bornemark, 2016 b, s. 267-268).

Som citatet visar kan vi inte styra över värken, men vi måste fortsätta dess rörelse. Vi kan också vara mer eller mindre bra på att vara lyhörda inför den, på att delta i formandet av dess riktning. Denna metafor ser jag som intressant att reflektera kring i relation till en dialogledarroll som både låter rummets riktning forma sammanhanget samtidigt som en inte heller bara släpper efter utan även leder i det. Det kan ses handla om att vara öppen för att passivt ta emot an-

dras riktning samtidigt som en inte negerar sin egen. Passiv innebär då att vara öppen för det som kommer, att låta sig överraskas.

Ett paktivt lyssnandet kan därmed ses som ett aktivt bejakande av passivitet, där vi aktivt öppnar upp för att passivt vara lyhörd inför situationens minima. Vi behöver i stunden vara i kontakt med vad som är viktigt för oss, samtidigt som vi inte låter det ta över helt, vi behöver arbeta med rörelsen, varken försöka ta kontroll över situationen men inte heller släppa helt.

Detta förhållningssätt innebär att bitvis koppla bort en reflektion kring varför vi gör vad vi gör och snarare mer kroppsligt och sinnligt vara i situationen. Att snarare än att endast vara fokuserad på att samla in ett material som vi i förväg hade formulerat är lyhörd för vad som kommer upp där och då. Vi gör oss sinnligt närvarande för att fånga upp även det som annars inte ges vikt, som harklingar, tystnader och pauser. Vi vidgar repertoaren, lyssnar mot icke-vetandet, mot det komplexa, ambivalenta och meningsmotsägande. Detta var till exempel något som skedde i Rehearsals under ljudpromenaden. Det går att likna vid en ökad sensibilitet i situationen där vi även lyssnar till det som är bekant men på ett obekant sätt. Ett lyssnande som öppnar upp för det politiska innebär som jag ser det därför att hantera att stå kvar i osäkerhet, att kunna stå i ovissheten i att inte i förväg bestämma sig för vad som är det viktiga. Samtidigt handlar det inte heller om att bara stå där. Snarare kan det ses som en pendling mellan att lyssna till komplexiteten och sedan handla i det, det vill säga att tillfälligt stänga ned, en pendling mellan att öppna upp i intellectus och gå ned i rörelsen till ratiot.

Jag kan se små glimtar av detta paktiva lyssnande i mitt eget arbete. Jag kan se det i dansakten i Rehearsals. I dansen skapades en kollektiv situation där vi utövade en aktiv passivitet. Det blev en situation där jag gjorde mig mottaglig för att passivt vara följsam i situationen. Vi

anpassade vår rytm till varandra samtidigt som vi också alla påverkade den. Under övningen blev det en ömsesidighet där vi varken släppte helt eller fick det till någons enskilda sätt.

Jag kan också se det i Botkyrka när jag höll i dialogen i Alby när dialogen blev bra. Jag höll mig inte till mitt papper med exakta punkter men släppte inte heller rummet helt. Jag hade en lös ram, men bjöd också in deltagarna till att vara med och påverka riktningen i rummet. Då det i den situationen redan från början fanns en känsla i rummet att "det här är viktigt", var det också lättare för mig att lita på situationen, och mig i den. Redan här kan vi på ett sätt säga att vi alla var medskapare, medskapare i att ge situationen tyngd och vikt. Det gjorde att jag kunde vara mer närvarande i det situationsspecifika och hade mindre behov av att styra med mina fördefinierade punkter. Jag vågade vara lyhörd för rörelsen i rummet och hade därmed lättare att ta emot kritik som kom upp. Då mötets ramar förändrades inledningsvis var inte rummet satt, vilket också öppnade upp för att arbeta i det som skedde snarare än att ha en pålagd riktning. Jag hade en viss idé i vilken riktning jag ville, men jag skyndade inte på den. Jag litade på att jag, genom att vara närvarande, kunde förskjuta den lite åt det håll jag ville, samtidigt som jag höll mig öppen för det som skedde i rummet. Jag litade här på mitt omdöme.

Kanske går det att tänka denna lyssnandepraktik som en rytm eller taktkänsla? En finkänslighet inför de situationer som vi befinner oss i, att kunna ha en rytm som både tillåter osäkerhet i form av att till exempel lyssna till känsliga frågor men samtidigt kunna "hålla" rummet som handlar om närvaro. Det kan innebära att vara i kontakt med situationen utan att samtidigt vara helt säker och "äga" det, att ha en förmåga att vidga rummet för att möta det obekanta, stå kvar i det som skaver och sedan handla i detta. Det kan också innebära att kunna hålla i en process utan att i förväg veta exakt vart ett samtal kommer att ta vägen, men inte heller helt släppa ansvar

i det, att våga tycka något i den och samtidigt ställa frågor kring vad rummet behöver.

Samtidigt är det en fin balansgång där dialogledarens rytm eller takt-känsla inte får bli för dominerande i att sätta rytmen för andra. Det är lätt för deltagare att vilja anpassa sin rytm till någon som har en tydlig sådan. Kanske är det därför metareflektionen är viktig. Där vi inte bara lägger in det vi hör i vår vanliga tolkningsapparat utan stannar upp och ställer frågor till det vi hör, vilket återkommer till pendlingen mellan att både gå in i situationen och vara där mer sinnligt men också tillfälligt distansera sig från situationen för att reflektera över den och på så sätt aktivt forma vidare det som "hörts". Detta kan ses som en rörelse in och ut där vi behöver vara i situationen för att kunna fånga upp vad som händer, men också "störa" lyssnandet och ställa frågor till det vi hör. Denna rörelse mellan störandet och handlandet kan ses som centralt i ett lyssnande som bejakar aktivitet och passivitet, ett paktivt lyssnande.

EN SITUATIONSBASERAD PRAKTIK

Genom att reflektera över mitt görande och kännande i min praktik har jag velat bidra till forskning med ett inifrånperspektiv snarare än forskning om praktik. Jag har velat bidra med forskning som beskriver det mångfacetterade och komplexa i det vardagliga görandet, situationer som många gånger går en förbi, ses som rutinbeslut och därför inte uppmärksammas som viktiga. Genom att stanna upp i dessa har jag velat föra fram hur just dessa små mikrosituationer innehåller politiskt viktiga frågor och dilemman som är viktiga att föra upp till ytan och reflektera över.

Jag har också genom det velat bidra till att utveckla andra sätt att se på professionalitet som betonar det fronetiska, snarare än en tekniskt rationell syn (Schön, 1983). Istället för att tyngdpunkten i det professionella ska ligga i förmågan att leverera ett förutsägbart mate-

rial ser jag vikten av att värdera en situationsbaserad praktik, där det finns en kontakt med situationens minima. Det här innebär en ökad tillit till personers egen bedömningsförmåga, att kunna bedöma och handla i komplexa situationer, vilket skiljer sig från en technesyn, där handlingen kan kopplas bort från den som utför den.

Det här innebär också som jag nämnt att förhålla sig till att rollen som processledare/konsult/tjänsteperson aldrig är neutral. Snarar än att sträva mot det ser jag att potentialen för att vi ska bli handlingskloka och kunna ta mer välgrundade beslut finns i att ta tvivel och tveksamheter, känslor och skavningar på allvar – i förmågan att utforska obekväma känslor. Genom att våga stanna upp i dem kan vi bredda repertoaren i en situation och i förlängningen fatta mer genomtänkta beslut. Det här kan liknas med en fronetisk handlingskloket. Centralt i detta är att vi för att bli omdömesgilla personer behöver vara i kontakt med vad som är viktigt för oss. Vi kan inte reduceras till att vara tekniska insamlare utan behöver finnas där med våra kroppar och känslor. Det är här som jag ser att det finns en möjlighet för att öppna upp för andra möten.

Jag ser denna bedömningsförmåga som något som kan tränas upp genom organisatoriskt reflektionsarbete, genom att ge tid till att just stanna upp i skavande situationer och reflektera över våra praktiker, men också genom att "störa" våra läsningar. Jag ser det som ett kontinuerligt reflexivt arbete där vi behöver testa och prova och sedan reflektera över det i efterhand. Genom att i avhandlingen ha reflekterat över mitt agerande och min roll har jag velat bidra till att utveckla förhållningssätt för en sådan reflexiv forskning- och yrkespraktik. Detta ser jag också som intressant för framtida forskning, där det till exempel skulle gå att utveckla kollektiva former för forskning inifrån yrkespraktiker.

Jag vill återigen påpeka på att jag inte ser att ansvaret ligger på enskilda processledare/tjänstepersoner, som genom att bli mer reflexiva

ska lösa de problem jag har berört i avhandlingen, många av dessa handlar om frågor på organisatorisk och strukturell nivå. Det kan till exempel vara svårt för enskilda processledare eller tjänstepersoner att värdera att stå kvar i skavningar och ge plats för ett intellectuslyssnande om det samtidigt finns en förväntan på att leverera "användbara" och konkreta förslag. Att reflektera över praktiker kan på det sättet lika mycket vara ett sätt att få syn på strukturer som begränsar enskilda personers handlande och visa på den bakbundenhet som det kan innebära. Samtidigt ser jag också att det finns ett visst handlingsutrymme att påverka och förskjuta arbetssätt.

SLUTORD - MÖJLIGHET TILL ATT FÅ VARA INTELLECTUSVARELSER

Medborgardialoger är långt ifrån det enda forumet i en planeringsprocess där det sker ett lyssnande. Lyssnandet sker på flera olika nivåer och även med andra aktörer, som byggherrar, arkitekter och politiker. Även om mitt fokus har varit riktat mot lyssnandet i medborgardialoger i planeringsprocesser ser jag därför att det som förs fram här även kan vara relevant för vidare beslutsprocesser inom planering. Det är en fråga som är potentiellt relevant för andra sammanhang också.

När jag pratar om vikten av en ökad intellectuskompetens är det därför inte endast inom ramen för planeringsprocesser som jag menar att denna typ av samtal bör föras. Från min horisont är det en avgörande fråga för den framtida demokratin hur vi som samhällsvarelser kan få utrymme att öppna upp för mer intellectus och icke-vetande. Jag ser det inte bara som en fråga för medborgardialoger utan för den bredare samhällsutvecklingen. Hur kan vi skapa förutsättningar för att mötas bortom en reduktion av varandra som representanter för ett visst intresse utifrån en kund- eller brukarlogik och istället som intellectusvarelser tillhörande flera kollektiv? Hur kan vi skapa sammanhang där vi står inför livets existentiella frågor tillsammans? Där vi snarare än att utgå från att förståelsen av de grundläggande begrepp vi använder oss av, som demokrati, tillit,

attraktivitet, gemenskap är givna eller självklara ser att vi ständigt behöver öppna upp dem tillsammans för diskussion och reflektion, återskapar och återerövrar dem. Annars riskerar begreppen att bli tomma. Snarare än att se intellectus arbete som något "extra", något som vi ger tid till om det finns tid över vill jag lyfta detta arbete som lika centralt som ratiots arbete och den plats där vi också kan mötas som politiska varelser. Som jag ser det innebär det här att vi också behöver fortsätta utforska sätt att närma oss varandra och världen på, att undersöka mer sinnliga och kroppsliga praktiker.

För att utforska detta räcker det inte med att vi använder våra existerande kategorier. Vi behöver också utforska andra sätt att vara på bortom orden. Jag tänker mig att detta är grunden för att möjliggöra ett existentiellt undersökande av varandra och möjliga framtider. Att det är just praktiker där vi vågar mötas i en relation till icke-vetandet som potentialer för att förändra samhället finns. Det är här vi kan närma oss frön till nya sätt att förhålla oss, läsa situationer och skapa värld på. Det är här som vi kan komma i kontakt med de ontologiska frågorna, frågor om verklighetens natur och tillsammans kan utveckla förhållningsätt till existentiella frågor. Att expandera idén om vad som är ett "jag" och "vi". Utifrån det här perspektivet handlar det politiska snarare om personers sätt att relatera till varandra i det vardagliga än om att göra revolution – eller med den feministiska filosofen Rosi Braidottis (2011) ord "[...]activate new technologies of the self (2011, s. 34). Politisk förändring handlar därför både om en inre och en mellanmänsklig process. Att bejaka konflikter inom oss själva liksom konflikter mellan människor. Förändringspotentialen finns lika mycket i en reflexivitet kring vad vi själva tar för givet vilket också innebär ett självkritiskt förhållningssätt där vi även reflekterar kring grunden för vårt eget meningsskapande. Det kräver också att vi ställer oss frågan vilken framtid vi vill vara med och bidra till.

Slutmetodreflektion: forskni

KAPIT

ng som en intellectuspraktik

TEL 8

Jag sitter framför datorn i vid skrivbordet i mitt sovrum. Bredvid mig finns en skål med frukt och kaffe. Jag ska börja skriva men det tar emot. Jag går och hämtar mera kaffe. På vägen tar jag upp en strumpa som något av barnen har lämnat i hallen. Jag går tillbaka till datorn, tar upp dokumentet igen och känner viss obekvämhets i kroppen när jag läser igenom vad jag har skrivit. Det känns så banalt. Jag är ju ingen författare och så har jag gett mig på att gestalta olika situationer. Skriver lite ändå men slutar snart. Jag vill säga något mer, något viktigare men hittar inte formuleringarna. Jag tar istället på mig gym-paskorna, hörlurarna och sätter på musik på min telefon. Jag springer i lagom tempo ned mot Årstaviken. Stegen känns först lätta, sen tyngre, för att sen hitta en ganska bekväm rytm. Det är okej att stanna kvar i den idag säger jag till mig själv, jag behöver inte pusha mig att springa fortare. I den här bekväma rytmen är det som om min hjärna hittar till ett annat tillstånd. Den börjar formulera ord och meningar av sig själv. De kommer följsamt och självklart. Det är som om jag plötsligt vet precis vad jag vill säga, och i vilken ton. Kritiken är för en stund borta, men det blir inte heller förenklingar, meningarna som kommer upp i mitt huvud är mjuka och slingriga, de tar sig fram och tillbaka, gör twister och lyfter fram motsägelsefullheter. När jag kommer hem går jag direkt in till datorn och försöker få ned det. Samtidigt som en stor del av det jag tänkte var borta fick det mig ändå att ta mig vidare, in i ett annat tillstånd.

Det här avhandlingsarbetet kan på många sätt beskrivas som ett intellectusarbete. En stor del av arbetet har just handlat om att lyssna genom intellectus - öppna upp begrepp, reflektera över dem och störa min invanda läsning. Jag har sedan tagit dessa ned till ratiot för att avgränsa och definiera vad det är jag vill säga, för att efter ett tag återkomma till begreppen igen och då öppna upp dem på nytt. Jag skulle också kunna beskriva hela forskningsresan som en övning i lyssnandets paktivitet. Det har handlat om att lyssna, både till min egen riktning men också till många andra, röra om och störa i mina egna reflektioner och bitvis hamna vilse. Ibland har riktningen känts påtaglig, som ett starkt fokus, ibland som något mer dovt dimmigt, men den har ändå funnits där. Jag har också haft kravet att säga

något koherent som kan betyda något för andra, vilket har inneburit ett samspel mellan intellectus och ratiot. Det mesta av det som jag i kapitlet innan har reflekterat över i relation till processledarrollen går därför även att föra över på forskningsrollen. Forskare och dialogledare behöver ha liknande förmågor.

RELIABILITET OCH VALIDITET

Reliabilitet och validitet är två begrepp som förknippas med trovärdighet i ett vetenskapligt arbete. Reliabilitet har att göra med om hur vi mäter, och möjligheten till upprepning, att göra samma studie och kunna komma fram till samma resultat. Validitet brukar beskrivas som förmågan att mäta det en avser att mäta. Med Cusanus termer går detta att förstås som ett ratioarbete. Att vi inom ett fördefinierat ratio kan få det att gå ihop genom att sätta upp regler, ramar och metoder för att mäta det vi bestämt oss för att mäta, och sedan kunna utvärdera det, skapa ett fungerande och koherent ratio vilket är viktigt i många sammanhang.

Mitt intresse i den här avhandlingen, som jag ovan skriver, har dock varit ett intellectusarbete, ett arbete där jag försökt undersöka intellectus förmåga till att lyssna. När en gör vetenskap från det hållet går det inte att använda samma förhållningssätt. Utifrån intellectus kan vi se att det aldrig går att få ihop. Hur vi än försöker sortera och placera, beskriva och förklara kan det alltid omorganiseras på ett annat sätt och då få en annan betydelse. Ett intellectusarbetet handlar samtidigt också om att göra andra förhållningssätt synliga, att föra fram nya vadheter, men inte om att skapa ett fullständigt och koherent ratio.

Begreppet reliabilitet kan utifrån ett autoetnografiskt arbete enligt Bochner, et al (2011) snarare förstås som att det handlar om berättarens trovärdighet. Är det möjligt att berättaren har varit med om det beskrivna? Tror berättaren att detta har hänt hen eller har drivkraften

till att skriva en "bra berättelse" tagit över? För mig har reliabilitet också handlat om att beskriva och reflektera så öppet som möjligt kring olika val och därigenom visa hur jag har gått tillväga i forskningsprocessen. Validitet kan enligt Bochner et al (2011) på liknande sätt förstås utifrån frågan om arbetet erbjuder läsaren att få se världen från berättarens perspektiv (ibid).

FORSKNING SOM PRAKTIK

I det inledande metodkapitlet skriver jag att forskning är en praktik. Den utförs alltid i en specifik kontext som påverkar vad som kan ta form. Det här har för mig inneburit att bland annat reflektera över min egen blick. Karin Ehrenberger (2017) skriver i sin avhandling "Tillblivelser – en trasslig berättelse om design som normkritisk praktik" att hon bor i flera olika kroppar: en forskarkropp, designerkropp och kvinnokropp. I likhet med Ehrenberger ser jag att jag också bebor många olika kroppar samtidigt, som en forskarkropp, kvinnokropp, föräldrakropp. Jag är vit, medelklass och bor i innerstaden. Jag har fått tvillingar, jag definieras ofta just utifrån min kvinnokropp, jag har vuxit upp med politiskt aktiva föräldrar som arbetade med samhällsarbete. De här är några av de saker som har varit med och format hur den här avhandlingen skrivits fram på sätt som sällan är tydliga för mig själv.

Att bli till som forskare handlar delvis om att bli formad via den institutionella miljö en är i och de normer och värderingar som finns där kring vad som till exempel anses vara god forskning, vetenskapliga förhållningssätt och samarbete (Ehn & Lövgren, 2004). Detta är inget som en kan lära sig genom att läsa böcker utan något en får med sig genom att se hur andra betar sig i ens forskningsmiljö: på möten, i kafferummet, i handledning, på seminarier, på julfester etcetera. Då detta inte är något som uttalas eller står i någon doktorandhandbok utan snarare "sitter i väggarna" kan det ta tid att få syn på vad dessa normer består utav. Under våren 2015 var jag gästforskare under ett

halvår på Stockholms center för offentlig forskning (Score)¹. Genom att befinna mig i en annan forskningsmiljö, se hur arbetsrutiner och arbetssätt såg ut där, blev jag varse om en del av de normer som min vanliga avdelning på KTH bestod utav som till exempel hur många olika sätt det finns att bedriva forskning på, hur samarbeten ser ut, hur arbetsbelastning hanteras, vilka frågor som anses relevanta och vad som premieras som god forskning.

På liknande sätt så har mina tre olika handledare gett mig olika förhållningssätt till forskning. De har genom sina praktiker och sina sätt att handleda mig på, uppmärksammat mig på olika aspekter som viktiga, visat mig olika drivkrafter för forskning och sätt till hantverket. Det har på så sätt öppnat upp olika intellectusrum. Jag ser det som att de har fört in mig på olika stigar som jag inte riktigt vetat vart de ska leda men att jag haft förtroende för att de kommer att ta mig någonstans som är av värde. De har gjort det dels genom att introducera mig till olika texter men lika mycket genom deras sätt att prata och vara på. Genom sina förhållningssätt i handledningssituationer har de bidragit till att skapa olika värderingar som gjort att jag sett olika vadheter som viktiga vilket i sin tur har påverkat framskrivningsprocessen. Ofta är det dem jag har haft dialog med, även när de inte varit där, och jag ser hur de har varit med och påverkat vilka tankar som har varit möjliga att tänka i den här avhandlingen.

Forskning innehåller också en rad rutiner. Det handlar om hur en läser, tar anteckningar, strukturerar en text, surfar på internet, håller ordning på skrivbordet, deltar på seminarier, sorterar och svarar på epost etcetera. Samtidigt som detta är centralt i alla forskningsarbeten, och påverkar vad som skrivs fram och vad som sorteras bort, är rutinerna kring detta görande något som ofta får mindre uppmärksamhet som metoder utan snarare blir del av forskningens dolda vardagliga rutiner (Löfgren, 2014). Löfgren skriver:

Although such routines may be experienced as very personal they are intensely cultural, products of socialization into values, conventions and unspoken rules in specific academic settings and different research paradigms. Questions of power and authority enter here. Who is allowed to cut corners, skim a text or develop more laidback or bohemian routines in selecting and deselecting academic information? (Löfgren, 2014, s. 83)

De vardagliga, ofta oreflekterade rutinerna bär med andra ord värderingar med sig som är formade av den institutionella och samhälleliga kontext forskningen bedrivs i och är med och påverkar vad som ges vikt i ett forskningsarbete.

Skrivandets praktik

För att synliggöra delar av mina egna vardagliga rutiner under forskningsarbetet har jag skrivit dagbok kring hur jag mått, gjort och hur min arbetsvardag sett ut. Tillsammans med en doktorandkollega genomförde jag också under 2016/2017 en serie lunchworkshops på vår avdelning kring forskningens praktik. Det var upplagt kring olika teman, som hur en gör när en börjar skriva en text, läser teori och tar anteckningar. Vi började varje träff med att var och en under tio minuter fick skriva ned sina vanor kring ett tema för att sedan prata om dem tillsammans.

Seminarierna har varit ett värdefullt sätt för mig att få syn på mina arbetsmetoder – vilken tid på dygnet jag faktiskt brukar läsa, vad jag brukar ha framför mig när jag skriver, när jag får och vad jag gör för att hantera motstånd. Jag har till exempel fått syn på att jag arbetar bäst på förmiddagar, när jag sitter hemma och att jag behöver lyssna på musik. Jag lyssnar på samma låtar varje dag. Det får dock inte vara någon musik som är för bra, för då tappar jag koncentrationen. Jag har också fått syn på att jag alltid behöver kaffe eller te bredvid mig och att jag tänker som bäst när jag springer, går eller duschar. Jag

har insett att läsande av teori för mig är en kroppslig process där jag känner saker. Känslor i form av trötthet, gråa murar av massa, men även av fjärilar, upplevelser av samhörighet och avstånd. Samtidigt som det såklart är omöjligt att fånga allt så har den här kontinuerliga reflektionen lärt mig mycket i relation till min egen kunskapsprocess och hur metoder just är mycket mer "messy" (Law, 2004) än vad som oftast skrivs fram i en slutprodukt. Men också saker som påverkar vad som skrivits fram och sorterats bort.

Det har till viss del varit pinsamt och jobbigt att få syn på vissa av dessa vanor, och se att de inte är så som jag tänker mig att det "borde" vara. Jag fick till exempel syn på att jag ofta när jag läste något som jag tyckte var "mitt i prick" slutar läsa. När en text känns riktigt bra blev jag så uppfylld att jag inte kunde koncentrera mig och lade ifrån mig boken. På samma sätt kunde jag också uppmärksamma att jag ibland när jag kom in i skrivandet, och fick en flowkänsla, slutade skriva och började göra något annat.

Att reflektera över mina vanor, och andras, har också varit ett sätt att föra upp värderingar som institutionen har, vad som premieras som och anses som god forskning. Jag ser det också som en form av kollektiv och självreflexiv forskningsmetodik. Snarare än att i förväg utgå från hur vi bör göra utifrån en viss metodik stanna upp och reflektera över hur vi gör, och i det också se att det finns väldigt många olika praktiker. Genom att reflektera över det tillsammans med andra har det för mig också möjliggjort att förskjuta och förändra mina arbetssätt. Jag har nu till exempel lättare att stanna kvar i skrivandet eller läsandet när jag får flow.

Att skriva

I den inledande metodreflektionen skriver jag om hur jag skrivit fram mina gestaltningar och reflektioner genom att skriva fram minnesbilder. Det har inneburit ett kroppsligt arbete med känslor och

delvis motstånd. En viktig metod för mig för att komma vidare har varit just löpning och promenader. Jag har sprungit samma sträcka, vid Årstaviken otaliga gånger. Det har varit del av min metod. Att promenera till och/eller från KTH (från Södermalm) har varit en annan metod för att få tillgång till andra ord och formuleringar i mitt huvud. Många gånger har jag promenerat med en doktorandkollega från KTH. Båda löpningen och promenaderna har skapat rum för intellectus.

Olika skrivrytmer

I avhandlingen finns det olika toner och skrivsätt. Jag tänkte länge att jag behöver hitta en rytm, ett sätt att skriva fram det på som var enhetligt men började sen tänka att det snarare är intressant att använda olika skrivsätt i olika delar. Att det blir olika rytmer i texten som bryts framkallar olika känslor och stämningar och därmed också läsningar. Sara Johansson (2014) skriver:

Efter mycket grubbel faller bitarna på plats. De många rösternas retorik! Så klart. Varför låta avhandlingen ha en röst när det jag läser och skriver böljar, tvärnitar, byter riktning och tar oväntade sidospår? Det är texter med olika ton, stil och rytm. Liksom Norman Denzin ser jag värdet i att presentera "a chorus of discordant voices (and images)" [...] (Johansson, 2013, s. 41)

Precis som Johansson (2013) beskriver i citatet ovan kan jag också se att just dessa olika röster, rytmer och toner är något som följt mitt arbete, och som speglar att även jag har olika röster och toner inom mig. Johansson (2013) beskriver det som en komposition. Jag har ofta tänkt mig arbetet i slutet som en deg med olika ingredienser i, där målet är att få den rätta konsistensen. Inte för lös eller sladdrig men inte heller för hård och torr.

Formgivningen av avhandlingen

Formen av boken är framtagen tillsammans med den grafiska formgivaren Parasto Backman. Vi har valt att utgå från den grafiska mall samt de hierarkier och direktiv som förordas i samband med formgivning av avhandlingar på KTH. Vi har sedan arbetat med förskjutningar av dessa för att bryta hierarkier för vad som vanligtvis brukar uppfattas som viktigt att lyssna till i en text. Exempel på hur vi har gjort det är bland annat att vi på omslaget låtit underrubriken ta större plats och stå över istället för under huvudrubriken. Vi har också låtit fotnoterna få större grad än brödtexten och låtit dessa gå utanför, samt bryta marginalerna. Referenslistan har också behandlats på samma vis som fotnoterna, och fått större utrymme.

Vi har uteslutet använt typsnitt formgivna av kvinnor samt ett gratistypsnitt. Detta för att bryta hierarkier inom grafisk form. Typsnittet i titeln på omslaget och kapitalindelningarna är framtaget av Parasto för den här avhandlingen. Det är en sammansättning av två befintliga typsnitt – en praktisk översättning av textens olika berättarjag. I texten används två olika färger för att markera processledarjaget och forskningsjaget. Vi har också låtit dess färger gå in i varandra på flera ställen för att belysa att dessa "jag" inte är enhetliga utan att de överlappar varandra. Vi använder också en svag färgton i botten av texten för att komma bort från den vita färgen som neutral bas.

INTELLECTUSBASERAD FORSKNING

Att sätta sig i dialog med något som slår an något hos sig själv och sen ge uttryck för det är en form av utsatthet som jag har förhållit mig till i min egen forskningsprocess. Att beskriva känsliga, obekväma och pinsamma situationer som inte är det som vanligtvis förknippas med framgång har för mig handlat om att utsätta mig för viss utlämning och sårbarhet. Jag har tidigare nämnt hur Alsterdal (2016) diskuterar relationen mellan osäkerhet och säkerhet i relation till att utveckla ett praktiskt yrkeskunnande vilket jag även ser som relevant att tänka

kring i relation till intellectusbaserad forskning. Alsterdal (2016) för fram att ett praktiskt kunnande som inte bara är att följa en manual - att gå från techne till fronesis - kräver att det egna uttrycket lyfts in. En förutsättning för detta menar hon handlar om att osäkra sig, att utsätta sig för osäkerhet, att släppa taget om tryggheten i att följa någon annan till att hitta ett självständigt, varierat förhållningssätt. Jag tänker att detta går att jämföra med forskningsprocessen. Jag skulle kunna lära mig att bli hantverksmässigt skicklig, lära mig att citera andra, härma hur andra skriver akademisk text etcetera vilket självklart är en del av en forskarutbildning. Men det finns också något ytterligare, något som jag just tycker att Alsterdal (2016) fångar med att våga sätta sig i kontakt med det egna uttrycket, vilket handlar om att också utsätta sig för osäkerheten i att inte i förväg kunna veta vad en text kommer att ta vägen eller hur den kommer att tas emot av andra. Alsterdal (2016) använder uttrycket "spåra ut" vilket jag tilltalas av. Jag tänker att det kan handla om att i sitt skrivande skapa luckor där en tillåter sig att gå vilse, gå omvägar, våga gå bortom sin säkerhetszon. Våga leka och skriva saker som en inte känner sig helt säker på hur det kommer att landa. Alsterdal (2016) beskriver det som ett "fantasifullt arbete med både det främmande och det välbekanta" (Alsterdal, 2016, s. 413-414) vilket också kan tänkas som en intellectuspraktik där vi just behöver en relation till både det bekanta och obekanta samtidigt.

Samtidigt som jag ser vikten av att leta efter det personliga uttrycket som centralt för att utveckla en intellectusbaserad forskningskompetens, ser jag också att jag själv ibland trevat i hur stort utrymme det egna uttrycket får ta. Jag märker att jag tänkt att om jag låter det ta över för mycket, riskerar det att övergå till en självupptagenhet som gör texten avstängd mot andra. Att jag, om jag låter texten få styras för mycket av det jag går igång på själv, kan bli översvämmande. Jag ser framför mig hur jag badar bland mjuka känslor och minnen i form av stora kuddar och hur jag själv känner mig så nöjd och upp-

fylld av dem men att jag är kvar där själv, och inte kan ta in någon annan i dialog med det. Samtidigt är detta också intressant att tänka kring i relation till teori. Att översvämma med teori och långa referenslistor är inte något jag blir rädd för att det kan bli för mycket av. Trots att jag med avhandlingen har som ett mål att likställa den teoretiska och den erfarenhetsbaserade kunskapen så ser jag ändå att jag delvis burit med mig en bild av att den teoretiska skulle vara mer värdefull. Samtidigt ser jag också problemet med det motsatta. Om jag inte skulle ge mig hän till mitt eget uttryck, skulle själva meningsfullheten försvinna.

Att närma mig nya vadheter i min egen praktik

I läsandet av Cusanus har jag tänkt mycket kring vad närmande av nya vadheter inneburit i mitt eget kunskapssökande i den här forskningsprocessen. Jag tänker mig det som en metod för att närma mig något nytt. För mig har det varit som om jag öppnar upp en kanal i mig utan att ännu ha definierat vad det är jag har öppnat upp mig för. Det börjar som en dragning, som ett intresse mot något. Exakt vad det är, är först inte helt definierat. Det finns inget språk för det utan mer en intuitiv känsla, en riktning mot något. Mot ett annat tillstånd i mig själv. Och en vilja att låta mig ledas åt det hållet. Jag tänker att det här kan ses som intellectus arbete, där det finns riktning men inte ord. Och när jag väl gör det så är det som om saker sker i den riktningen. Vi skulle kunna säga att jag börjar läsa världen med de ögonen men också något mer. Jag börjar plötsligt uppmärksamma saker som föder denna riktning, men jag upplever också att mitt sätt att ta in intryck blir annorlunda då jag sätter de i dialog med den här oformulerade riktingen. Jag tänker att det inte bara är ett reflekterande över de kategorier som jag redan har utan också ett öppnande för att förnimma andra saker. Det kan vara både nyfiket och frustrerande att vara i detta tillstånd. Det kan ge en känsla av att vara på väg någonstans och en vilja mot något. Samtidigt finns också en viss frustration över att inte kunna formulera det. Som att jag har ett frö i

mig som inte har vecklats ut ännu. Att den har en riktning men inte är bestämd mer än så, och att det är först när det har vuxit inom mig som jag kommer kunna få ett språk för det och att det är omöjligt att säga hur lång tid det kommer att ta innan jag kommer att kunna formulera det verbalt. När jag så småningom har hittat ord för det är det som om det gått från ett frö till att bli en boll. Däremellan är det dock en period av försök till formulering då jag försöker sätta in det i begrepp.

Den perioden är nästan mest obekvämt då det är både en känsla av att jag vill någonstans men att orden inte finns och att jag i det känner mig liten och oförmögen. Som att det sitter inlåst inne i mig, eller som att det är något som fattas hos mig för att kunna ge det form. Det går inte ens att placera in i en form för den är inte formbar ännu. Här är det lätt att stanna och ge upp. Det har jag gjort många gånger. Tänkt att jag inte är gjord för detta och att jag aldrig kommer att kunna skapa förståelse, samtidigt som förflyttningen redan är påbörjad vilket gör att det också är svårt att gå tillbaks. Men om jag tillåter mig att stå kvar där, att stanna i detta tillstånd av icke-vetande, så kommer jag efter en tid till ett tillstånd där min kropp har hittat en form för det. Det första jag tänker på är hur jag pratar. Att min kropp följer det jag säger. Den formar sig i synk med det jag säger, den delar riktningen. Jag tänker att detta kan vara när intellectus kommit ned i ratio och gett den en form att stöpas inom. Det är en skön känsla av att bemästra något och inte vilja ändra på det. Att ha formuleringar som känns trygga. Ett bekvämt rum. Och att det känns i kroppen som ett bemästrande, att jag har ord för det som kommer av sig självt. Jag har fått ett eget förkroppsligat språk. Samtidigt är det för- enklingar. Och risken finns att om jag stannar kvar i den här formen också kan börja göra samma läsning om och om igen, och stöpa in allt jag förnimmer i samma kategorier. Jag tänker därför att det är en rörelse däremellan som behöver ske kontinuerligt.

Samtidigt som känslan ofta är personlig, att det är jag som har funnit

en dragning mot detta, kan jag ofta se efter ett tag, när jag börjar få ett språk för det, att det ofta finns andra omkring mig vars intresse för samma frågor väcks ungefär samtidigt. Så även om det känns som min egen vilja så går det också att diskutera som något som skapas i relation till andra, i relation till samhällsstrukturer där det är vissa tankar och strömningar som ligger i tiden. Eller så beror det på att jag riktar mitt lyssnande mot detta hos andra. Det går också att se som en konsekvens av att något går från förnimmelse till att bli förenklingar när det kommer ned i ratiot. Det blir då mer kommunicerbart med andra men samtidigt mer förenklat och stöpt i en gemensam form. Det blir därför centralt att stanna upp i intellectus ett tag extra och öppna upp för ett mer finkornigt förhållningssätt till de vi fångar upp. Och öppna upp för ambivalens och motstridighet och komplexitet. Det kan dock vara svårt att göra helt själv, om ingen annan uppfattar en vadhet, blir det svårare att ge den ett erkännande.

¹Inom ramen för forskningsprojektet Decode – Community Design for Conflicting Desires

REFERENSER

Abrahamsson, Hans (2015) Dialog och medskapande i vår tids stora samhällsomdaning. Utbildning & lärande, 2015, 9 (1), 20–42.

Ahmed, Sara (2006) Orientations – Toward a Queer Phenomenology. GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies, 12 (4), 543–574.

Ahmed, Sara (2011) Vithetens Hegemoni. Hägersten: Tankekraft förlag.

Ahmed, Sara (2017) Att leva feministiskt. Hägersten: Tankekraft förlag.

Al-khamisi, Rami (2015) Dialogen som blev en monolog. I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.), Medborgardialog – demokrati eller dekoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen. (s. 159–168). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

Allmendinger, Philip (2000) Planning in postmodern times. London: Routledge.

Allmendinger, Philip och Haughton, Graham (2010) Spatial Planning, Devolution, and New Planning Spaces. Environment and Planning C: Politics and Space, 28 (5), 803–818.

Allmendinger, Philip och Tewdwr-Jones, Mark (2002) The communicative turn in urban planning: Unravelling paradigmatic, imperialistic and moralistic dimensions. Space & Polity, 6 (1), 5–24. doi: 10.1080/13562570220137871

Alsterdal, Lotte (2011) Erfarenhetens spelrum. I Alsterdal, Lotte (red.), Omtankar. (s. 99–123). Stockholm: Södertörn Studies in Practical Knowledge 5.

Alsterdal, Lotte (2016) Säkerhet och osäkerhet i rörelsen: tankar om förskolepraktik och förskolläraryrket. I Inifrån och utifrån: Om praktisk kunskap på förskolan (s. 391–419). Huddinge: Södertörns högskola.

Amnå, Erik (2003) Deltagardemokratin-önskvärd, nödvändig-men möjlig? I Gilljam, Mikael och Hermansson, Jörgen (red.), Demokratis mekanismer. Malmö: Liber.

Arendt, Hannah (1958, 1998) The Human Condition. Chicago: University of Chicago press.

Arendt, Hannah (1970) On Violence. San Diego, New York, London: Harcourt Brace & Company.

Aristoteles (2012 [1967]) Den nikomachiska etiken. (Ringbom, Mårten, övers., 3. uppl.). Göteborg: Daidalos.

Arnstein, Sherry R (1969) A Ladder of Citizen Participation. Journal of the American Institute of Planners, 35 (4), 216–224.

Bardzell, Jeffrey, Bardzell, Shaowen och Koefoed Hansen, Lone (2015) Immodest Proposals: Research Through Design and Knowledge. CHI (Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems), 2093–2102. doi: 10.1145/2702123.2702400

Bickford, Susan (1996) The Dissonance of Democracy: Listening, Conflict, and Citizenship. Ithaca US: Cornell University Press.

Blakeley, Georgina (2010) Governing ourselves: Citizen participation and governance in Barcelona and Manchester. International journal of urban and regional research, 34 (1), 130–145.

Bochner, Arthur P (1997) It's about time: Narrative and the divided self. Qualitative Inquiry, 3 (4), 418–438.

Bonnevier, Katarina (2007) Behind straight curtains: towards a queer feminist theory of architecture. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Arkitekturskolan, Stockholm)

Bornemark, Jonna (2016a) Planerarens fronesis, intellectus och icke-vetande: en undersökning av den praktiska kunskapens djupdimensioner. I Bornemark, Jonna (red.), Medborgardialog – om det svåra i att mötas: praktikers erfarenheter av ett av demokratins viktigaste verktyg. (s. 129–144). Stockholm: Arkus Förlag.

Bornemark, Jonna (2016b) Life beyond Individuality: A-subjective Experience in Pregnancy. I Bornemark, Jonna och Smith, Nicholas (red.), Phenomenology of pregnancy. (s. 251–279). Huddinge: Södertörns högskola, Södertörn Philosophical Studies 18.

Bornemark, Jonna (UP, 2018) Pedanternas Herravälde – en renessansfilosofisk blick på samtidens mätbarhets-samhälle. Stockholm: Volante.

Bornemark, Jonna (2017) Försvarstal för icke-vetandet: en Marciansk läsning av Nicholas Cusanus. I Bornemark, Jonna och Ruin, Hans (red.), Ad Marciam. (s. 107–120). Huddinge: Södertörns högskola, Södertörn Philosophical Studies 20.

Braidotti, Rosi (2011) Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory. New York: Columbia University Press.

Bromseth, Janne (2010) Förändringsstrategier och problemförståelser: från utbildning om den Andre till queer pedagogik. I Bromseth, Janne och Darj, Frida (red.), Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för genusvetenskap

Bromseth, Janne och Darj, Frida (2010) Inledning. I Bromseth,

Janne och Darj, Frida (red.), Normkritisk pedagogik: makt, lärande och strategier för förändring. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för genusvetenskap

Brunsson, Karin och Brunsson, Nils (2014), Beslut. Stockholm: Liber AB

Butler, Judith (1990) Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. Routledge.

Callon, Michel (1991) Techno-economic networks and irreversibility. I Law, John (red.), A Sociology of Monsters? Essays on Power, Technology and Domination. (s. 132-161). London: Routledge

Campbell, Heather (2006) Just Planning: The Art of Situated Ethical Judgement. *Journal of Planning Education and Research*, 26 (1), 92-106. doi: 10.1177/0739456X06288090.

Cars, Göran (2001) Charette: tre åkturer med "den lilla kärran". Stockholm: Kungliga tekniska högskolan.

Cars, Göran (2015) Medborgardialog – ett verktyg för att stärka demokratin i samhällsplaneringen? I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.), Medborgardialog – demokrati eller dekoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen. (s. 135-144). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

Castell, Pål (2013) Stegen och trappan. Olika syn på deltagande. I Stenberg, Jenny m fl., Framtiden är redan här. Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling. (s. 36-41). Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

Chilvers, Jason (2009) Deliberative and Participatory Approaches in Environmental Geography. I Castree, Noel, Demeritt, David, Liverman, Diana och Rhoads, Bruce (red.), A Companion to Environmen-

tal Geography. (s. 400-417). Blackwell Publishing.
doi:10.1002/9781444305722.

Chilvers, Jason och Kearnes, Matthew (2016) Science, democracy and emergent publics. I Chilvers, Jason och Kearnes, Matthew (red.), Remaking participation: Science, environment and emergent publics. (s. 1-28). Routledge.

Cusanus, Nicholas. De docta ignorantia, (DI). Engelsk översättning av Jasper Hopkins, On Learned Ignorance. Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 1981.

Cusanus, Nicholas (1461/62) Directio speculantis seu de non aliud (DA) Engelsk översättning av Jasper Hopkins, On God as Not-other. Minneapolis: The Artur J. Banning Press, 1999.

Cusanus, Nicholas (1445) De Quaerendo Deum (DQ) Engelsk översättning av Jasper Hopkins, On seeking good. Minneapolis: The Artur J. Banning Press, 1994.

Cusanus, Nicholas (1441) De Coniecturis (DC). Engelsk översättning av Jasper Hopkins, On Surmises, Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000.

Dahlstedt, Magnus (2009) Aktiveringens politik: demokrati och medborgarskap för ett nytt millenium. Malmö: Liber.

Titel kapitel Dahlstedt, Magnus och Mekonnen, Tesfahuney (2008) Den bästa av världar? Betraktelser över en postpolitisk samtid. Hägersten: Tankekraft Förlag.

De Certeau, Michel och Porter, Cathrine (1987) The Gaze of Nicholas of Cusa. Diacritics, 17 (3), 2-38. doi: 10.2307/464833

Dobson, Andrew (2014) Listening for Democracy: Recognition, Representation, Reconciliation. New York:

Oxford University Press.

Dreher, Tanja (2009) Listening across difference: Media and multiculturalism beyond the politics of voice. Continuum, 23 (4), 445-458.

Dryzek, John (2000) Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations. Oxford University Press.

Ehn, Billy och Löfgren, Orvar (2004) Hur blir man klok på universitetet? Lund: Studentlitteratur AB.

Ehn, Billy och Löfgren, Orvar (2011) Att fånga det undflyende – kulturanalytiskt bricolage som metod. I Fangen, Katrine och Sellerberg-Persson, Ann-Mari (red.), Många möjliga metoder. Lund: Studentlitteratur.

Ehrnberger, Karin (2017) Tillblivelser: En trasslig berättelse om design som normkritisk praktik. grilne

Ellis, Carolyn (1995) Final negotiations: A story of love, loss, and chronic illness. Philadelphia: Temple University Press.

Ellis, Carolyn och Bochner, Arthur (2003) Autoethnography, personal narrative, reflexivity. I Denzin, Norman K och Lincoln, Yvonna S (red.), Collecting and interpreting qualitative materials (2. uppl.). (s. 199-258) Thousand Oaks, CA: Sage.

Ellis, Carolyn och Bochner, Arthur (2006) Analyzing analytic autoethnography: An autopsy. Journal of Contemporary Ethnography, 35 (4), 429-449.

Ellis, Carolyn, Adams, Tony E och Bochner, Arthur P (2011) Autoethnography: An Overview. Forum: Qualitative Social Research, 12, art. 10. doi: 10.17169/fqs-12.1.1589

Fainstein, Susan (2010) The Just City. Ithaca: Cornell

University Press.

Flyvbjerg, Bent (2004) Phronetic planning research: theoretical and methodological reflections. Planning Theory & Practice, 5 (3), 283-306. doi: 10.1080/1464935042000250195

Flyvbjerg, Bent, Landman, Todd och Schram, Sanford (2012) Introduction: new directions in social science. I Flyvbjerg, Bent, Landman, Todd och Schram, Sanford (red.), Real social science: Applied Phronesis. (s. 1-14). Cambridge UK: Cambridge University Press.

Forester, John (1989) Planning in the Face of Power. Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

Farylning, Christopher (1993) Research in art and design. Royal College of Art, Research Papers, 1 (1). London.

Fridlund, Gustav (2017) Utan tvivel är en inte klok: En studie om personliga skavningar som resurs för praktisk klokhet inom svensk kommunal planering. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm)

Fung, Archon och Wright, Erik Olin (red.) (2003) Deepening Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance. London: Verso.

Gibson-Graham, J K (2008) Diverse economies. Performative practices for 'other worlds'. Progress in Human Geography, 32 (5), 1-20.

Gilljam, Mikael, Jodal, Ola och Cliffordson, Oskar (2003) Demokratiutveckling i svenska kommuner. Del 1. En kartläggning av vad som har gjorts (CEFOS). Hämtad från Göteborgs universitets webbplats: https://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268473_demisvkom1.pdf

Granberg, Mikael och von Sydow, Åsa (1998) Vart tog

den rationella planeringen vägen? Om planeringstänkande i Sverige under tre årtionden. Örebro: Örebro universitet, Centrum för Stadsmiljöforskning.

Grange, Kristina (2016) Planners- a silenced profession? The politicisation of planning and the need for fearless speech. *Planning Theory*, 16 (3), 275-295, doi: 10.1177/1473095215626465.

Grillner, Katja (2000) Ramble, linger and gaze. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm)

Habermas, Jürgen (1996) Kommunikativt handlande: texter om språk, rationalitet och samhälle (2. uppl.). Göteborg: Daidalos

Hammarén, Maria (2005) Skriva: en metod för reflektion. Stockholm: Santérus förlag.

Haraway, Donna J (1988) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14 (3), 575-599. doi: 10.2307/3178066

Haraway, Donna J (1997) Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse: feminism and technoscience. New York: Routledge.

Healey, Patsy (1992) Planning through debate: the communicative turn in planning theory. *Town Planning Review*, 63 (2), 143-62.

Healey, Patsy (1996) The Communicative Turn in Planning Theory and its Implications for Spatial Strategy Formation. *Environment and Planning B*, 23 (2), 217-234.

Healey, Patsy (1997) Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Henecke, Birgitta och Khan, Jamil (2002) Medborgardeltagande i den fysiska planeringen – en demokratieteoretisk analys av lagstiftning, retorik och praktik. Lund: Lunds Universitet, Institutionen för teknik och samhälle, rapport nr 36.

Hertting, Nils (2003) Samverkan på spel: rationalitet och frustration i nätverksstyrning och svensk stadsdelsförnyelse. Stockholm: Egalité.

Hewitt, Andrew (2005) Social Choreography: Ideology as Performance in Dance and Everyday Movement. Durham och London: Duke University Press.

Holmstedt, Janna (2017) Are You Ready for a Wet Live-In? Explorations into Listening. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm)

Håkansson, Maria och Olsson, Krister (2015) Debatt – Inflytande på medborgarnas villkor. PLAN, 2015 (1), 52–53.

Innes, Judith E (1995) Planning Theory's Emerging Paradigm: Communicative Action and Interactive Practice. Journal of Planning Education and Research, 14 (3), 183–189.

Innes, Judith E (1996) Planning through consensus building: A new view of the comprehensive planning ideal. Journal of the American Planning Association, 62 (4), 460–472. doi: 10.1080/01944369608975712

Innes, Judith E (2004) Consensus Building: Clarifications for the Critics. Planning Theory, 3 (1), 5–20.

Innes, Judith E och Booher, David E (2004) Reframing public participation: Strategies for the 21st century. Planning Theory and Practice, 5 (4), 419–436.

Johansson, Sara (2013) Rytmen bor i mina steg: En rytmanalytisk studie om kropp, stad och kunskap.

(Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala)

Kalonaityté, Viktorija (2014) Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen. Lund: Studentlitteratur AB.

Karlsson, Martin (2010) Kan medborgardialoger stärka den representativa demokratin? I Hellberg, Ann-Sofie, Karlsson, Martin, Larsson, Hannu, Lundberg, Erik och Persson, Monika (red.), Perspektiv på offentlig verksamhet i utveckling. Tolv kapitel om demokrati, styrning och effektivitet. (s. 113–124). Örebro: Örebro Universitet.

Karlsson, Sandra (2017) Områdesbaserad politik – möjligheter till strukturell förändring. Lokalt utvecklingsarbete i marginaliserade bostadsområden i Malmö. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm)

Khakee, Abdul (2006) Medborgardeltagande i samhällsplaneringen. I Blucher, Gösta och Graninger, Göran (red.), Planering med nya förutsättningar. Ny lagstiftning, nya värderingar. Linköping: Stiftelsen Vadstena Forum för samhällsbyggande, Linköpings universitet, Linköping University Electronic Press.

Kugelberg, Clarissa & Trovalla, Eric (2015) Samverka och/eller styra: att praktisera medborgarinflytande i planering och beslutsfattande. Göteborg: Makadam.

Kumashiro, Kevin (2002) Troubling education: queer activism and antioppressive pedagogy. New York/London: RoutledgeFalmer.

Lacey, Kate (2013) Listening Publics: The Politics and Experience of Listening in the Media Age. Cambridge, UK: Polity.

Latour, Bruno (1988) The Prince for Machines as well as for Machinations. I Elliott, Brian (red.), Technology and

social change. (s. 20-43). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Law, John (2003) Making mess with method. Lancaster: Lancaster University, Centre for Science Studies. Hämtad från <http://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/law-making-a-mess-with-method.pdf>

Law, John (2004) After method: mess in social science research. New York: Routledge.

Law, John och Urry, John (2004) Enacting the social. Economy and society, 33 (3), 390-410. doi: 10.1080/0308514042000225716

Lezaun, Javier och Soneryd, Linda (2007) Consulting citizens: technologies of elicitation and the mobility of publics. Public Understanding of Science, 16 (3), 279-297.

Lindholm, Teresa (2011) Stadsutveckling – vad är det? 128 sidor erfarenheter och metoder. Mångkulturellt centrum.

Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (2015) Introduktion. I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.), Medborgardialog – demokrati eller dekoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen. (s. 181-198). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

Listerborn, Carina (2007) Who speaks? And who listens? The relationship between planners and women's participation in local planning in a multi-cultural urban environment. GeoJournal, 70, 61-74. doi: 10.1007/s10708-007-9114-8

Listerborn, Carina (2015) Medborgarinflytande – om makt, genus och stadsutveckling. I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.),

Medborgardialog – demokrati eller dekoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen. (s. 65–84). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

Löfgren, Orvar (2014) Routinising research: academic skills in analogue and digital worlds. International Journal of Social Research Methodology, 17 (1), 73–86. doi: 10.1080/13645579.2014.854022

Metzger, Jonathan (2013) Placing the Stakes: The Enactment of Territorial Stakeholders in Planning Processes. Environment and Planning A: Economy and Space, 45, 781–796. doi: 10.1068/a45116

Metzger, Jonathan (2014) The moose are protesting: conceptualizing planning politics across the human/non-human divide. I Metzger, Jonathan, Allmendinger, Philip och Oosterlynck, Stijn (red.), Planning Against the Political: Democratic Deficits in European Territorial Governance. (s. 191–213). London, New York: Routledge.

Metzger, Jonathan (2016) Ballonger och ansiktsmålning för den kreativa klassen: När innovativa planeringsmetoder blir avpolitiserande avledningsmanövrer. I Den postpolitiska staden (s. 126–142). Borås: Recito Förlag.

Metzger, Jonathan (2017) Post-political planning. I Gunder, Michael, Madanipour, Ali och Watson, Vanessa (red.), The Routledge Handbook of Planning Theory. London: Routledge.

Metzger, Jonathan, Allmendinger, Philip och Oosterlynck, Stijn (2015) The contested terrain of European governance: new perspectives on democratic deficits and political displacements. I Metzger, Jonathan, Allmendinger, Philip och Oosterlynck, Stijn (red.), Planning Against the Political: Democratic Deficits in European Territorial Governance. (s. 1–28). London, New York: Routledge.

Metzger, Jonathan, Soneryd, Linda och Tamm-Hallströms, Kristina (2016) Power is that which remains to be explained: Dispelling the ominous dark matter of critical planning studies. Planning Theory, 16 (2): 203 – 222. doi: 10.1177/1473095215622502

Metzger, Jonathan, Soneryd, Linda och Linke, Sebastian (2017) The legitimization of concern: A flexible framework for investigating the enactment of stakeholders in environmental planning and governance processes. Environment and Planning A: Economy and Space, 49 (11), 2517-2535.

Metzger, Jonathan och Wiberg, Sofia (2017) Contested framings of urban qualities: Dis/qualifications of value in urban development controversies. Urban Studies, publicerad digitalt. doi: 10.1177/0042098017712831

Moini, Giulio (2011): How participation has become a hegemonic discursive resource: towards an interpretivist research agenda. Critical Policy Studies, 5 (2), 149-168.

Mol, Annemarie (2002) The body multiple: Ontology in Medical Practice. Duke University Press.

Montin, Stig (2007) Mobilising for Participatory Democracy? The case of democracy policy in Sweden. I Zittel, Thomas och Fuchs, Dieter (red.), Participatory democracy and political participation. Can democratic reform bring citizens back in? (s. 187–201). London: Routledge

Mouffe, Chantal (2008) Om det politiska. Hågersten: Tankekraft förlag.

Mukhtar-Landgren, Dalia (2012) Planering för framsteg och gemenskaper: om den kommunala utvecklingsplaneringens idémässiga förutsättningar. (Doktorsavhandling, Lunds universitet, Political Studies 167, Lund)

Murdoch, Jonathan (2006) Post-structuralist geography: a guide to relational space. London: SAGE.

Nilsson, Christian (2009) Fronesis och den mänskliga tillvaron: En läsning av Bok VI i Aristoteles Nikomachiska etik. I Bornemark, Jonna och Svenaeus, Fredrik (red.), Vad är praktisk kunskap? (s. 39–54. Huddinge: Södertörn University, Södertörn Studies in Practical Knowledge 1.

Palmås, Karl och von Busch, Otto (2015) Quasi Quisling: co-design and the assembly of collaborators. CoDesign, 11 (3-4): 236–249. doi: 10.1080/15710882.2015.1081247

Pateman, Carole (1970) Participation and Democratic Theory. Cambridge: Cambridge University Press.

Premfors, Rune (2003) Democratization in Scandinavia. The case of Sweden. SCORE Rapportserie 2003:8.

Purcell, Mark (2009) Resisting Neoliberalization: Communicative Planning or Counter-Hegemonic Movements? Planning Theory, 8 (2), 140–165.

Ramírez, José Luis (2005) Skapande mening. 1: Bidrag till en humanvetenskaplig handlings- och planerings-teori: presentation av ett avhandlingsarbete 1984–1994. (Doktorsavhandling, Nordiska institutet för samhällsplanering (Nordplan), Stockholm)

Ramírez, José Luis (2005) Skapande mening. 2: En begreppsgenealogisk undersökning om rationalitet, vetenskap och planering. (Doktorsavhandling, Nordiska institutet för samhällsplanering (Nordplan), Stockholm)

Rancière, Jacques (1995) On the Shores of Politics. London: Verso.

Rittel, Horst W J och Webber, Melvin M (1973) Dilemmas

in a general theory of planning. Policy Sciences, 4 (2), 155-169.

Schalk, Meike, Mazé, Ramia, Kristiansson, Thérèse och Fanni, Maryam (2017) Introduction: Anticipating Feminist Futures of Spatial Practice. I Schalk, Meike, Kristiansson, Thérèse och Mazé, Ramia (red.), Feminist Futures of Spatial Practice: Materialism, Activism, Dialogues, Pedagogies, Projections. (s. 13-23). Baunach: AADR (Spurbuchverlag).

Schön, Donald (1983) The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.

Soneryd, Linda och Szerszynski, Bronislaw (kommande publication) Topologies of the Public: Science, Engagement and Political Subjectivity. Kommande i Science as Culture.

Stenberg, Jenny et al (2013) Framtiden är redan här. Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling. Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

Strömgren, Andreaz (2007) Samordning, hyfs och reda. Stabilitet och förändring i svensk planpolitik 1945-2005. (Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 166, Uppsala).

Svenaesus, Fredrik (2009) Vad är praktisk kunskap? En inledning till ämnet och boken. I Bornemark, Jonna och Svenaesus, Fredrik (red.), Vad är praktisk kunskap? (s. 11-34). Huddinge: Södertörn University, Södertörn Studies in Practical Knowledge 1.

Swyngedouw, Erik (2005) Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance beyond-the-State. Urban Studies, 42: 1991-2006.

Swyngedouw, Erik, Moulaert, Frank och Rodriguez, Arantxa (2002) Neoliberal Urbanization in Europe:

Large-Scale Urban Development Projects and The New Urban Policy. Antipode, 34: 547–582.

Tahvilzadeh, Nazem (2013) Medborgardialog – dess kritiker och förkämpar. I Stenberg, Jenny m fl., Framtide när redan här. Hur invånare kan bli medskapare i stadens utveckling. (s. 18–21). Göteborg: Chalmers tekniska högskola.

Tahvilzadeh, Nazem (2015) Deltagande styrning – optimistiska och pessimistiska perspektiv på medborgardialoger som demokratipolitik. I Lindholm, Teresa, Oliveira e Costa, Sandra och Wiberg, Sofia (red.), Medborgardialog – demokrati eller dekoration? – Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen. (s. 23–52). Stockholm: Arkus (Arkus skrift del 72).

Tahvilzadeh, Nazem och Kings, Lisa (2015) Under Pressure: Invited Participation amidst Planning Conflicts. I Gualini, Enrico, Mourato, João Morais och Allegra, Marco (red.), Conflict in the city: Contested urban spaces and local democracy. (s. 94–111). Berlin: jovis Verlag GmbH.

Tamm-Hallström, Kristina (2015) Kompletterande och konkurrerande expertis: en studie av planprocesser som arena för maktkamper mellan experter (SCOREs rapportserie 2015:6). Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-123997>

Taylor, Nigel (1998) Mistaken interests and the discourse model of planning. Urban planning, 64 (1), s.71.

Tiqqun (2013) Cybernetikens hypotes. Göteborg: Koloni förlag.

Velásquez, Juan A (2005) Förankring och Dialog: Kraftspelet mellan planering och demokrati. (Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Stockholm)

Vigar, Geoff (2012) Planning and professionalism: Knowledge, judgement and expertise in English planning. Planning Theory, 11 (4), 361–378. doi: 10.1177/1473095212439993

Waldemarson, Ylva (2009) En erfarenhet rikare? I Bornemark, Jonna och Svenaeus, Fredrik (red.), Vad är praktisk kunskap? (s. 129–158). Huddinge: Södertörn University, Södertörn Studies in Practical Knowledge 1.

Wiberg, Sofia (2016) Medborgardialogens politiska organisering (SCOREs rapportserie 2016:3) Stockholm: Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor. Hämtad från <http://www.decodeprojektet.se/media/1101/rapport-sofia-wiberg.pdf>.

Wiberg, Sofia och Bauer, Petra (2017) Rehearsals – eight acts on the politics of listening. I Schalk, Meike, Kristiansson, Thérèse och Mazé, Ramia (red.), Feminist Futures of Spatial Practice: Materialism, Activism, Dialogues, Pedagogies, Projections. (s. 199–214). Baunach: AADR (Spurbuchverlag).

Wiberg, Sofia och Nyberg, Stina (2017) Listen up! Architecture and Culture, 5 (3), 395–400.

Wimark, Thomas (2013) Sexualitetens geografi – nya möjligheter med normkritisk pedagogik. Geografiska Notiser, 71 (3), 114–123.

Wingren, Carola (2009) En landskapsarkitekts konstnärliga praktik. Kunskapsutveckling via en självbiografisk studie. (Doktorsavhandling, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp)

Young, Iris Marion (1990) Justice and the Politics of Difference. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

RAPPORTER OCH OFFENTLIGA DOKUMENT

Botkyrka kommun (2006) Riktlinjer för dialogforum.

Riktlinjer, 2006-10-26. KS/2008:445

Botkyrka kommun (2009) Utvärdering av dialogforum. Rapport, 2009-04-02. KS/2008:445.

Botkyrka kommun (2010) Rapporten om projektet Medborgarpanel. Rapport, 2010-03-25. KS/2008:15.

Botkyrka kommun (2010) Upphandling av processledare och medborgardialog för översiktsplanering. Anbudsunderlag, 2010-12-02. (saknar diarienummer).

Botkyrka kommun (2012a) Samtal om framtiden. KS/2008:210. Tumba: Botkyrka kommun.

Botkyrka kommun (2012b) Rapport om dialogforum 2011. Rapport, 2012-03-20. KS/2011:71.

Boverket (2010) Socialt hållbar stadsutveckling – en kunskapsöversikt. Karlskrona: Regeringsuppdrag IJ2009/1746/IU.

Delegationen för hållbara städer (2012) Femton hinder för hållbar stadsutveckling (SOU M 2011:01/2012/66). Stockholm: Delegationen för hållbara städer.

SKL (Sveriges Kommuner och Landsting) (2006) 11 tankar om medborgardialog i styrning. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.

SOU 2000:1 En uthållig demokrati! – Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande.

SOU 2016:5 Låt fler forma framtiden! Del A och B. Betänkande av 2014 års Demokratiutredning – Delaktighet och jämlikt inflytande.

INTERNET

Boverket (2017) Medborgardialog. Hämtad 2018-04-21 från <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/>

kommunal-planering/medborgardialog1/

DAGSTIDNINGSARTIKLAR

Kristoffersson, Sara (2016, januari 21) Normbrytning har okritiskt blivit en ny norm. Dagens Nyheter [DN]. Hämtad från <https://www.dn.se/kultur-noje/kulturdebatt/sara-kristoffersson-normbrytning-har-okritiskt-bli-vit-en-ny-norm/>

Lind, Kalle (2016, 2 oktober) Vad händer när normkritiken blir norm? ETC. Hämtad från <https://www.etc.se/kronika/vad-hander-nar-normkritiken-bli-norm>

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1: Arnsteins Ladder of citizen participation (delaktighetsstege), bild från Arstein (1969, s. 217)

Figur 2: SKL:s delaktighetstrappa (SKL, 2006, s. 19)

Figur 3: Huddinge kommuns delaktighetsspektrum, bild från Huddinge kommun (2012)

Figur 4: Väggbonad, Rehearsals (foto av Petra Bauer, 2013)

Figur 5: Dansakt, Rehearsals, (foto av Petra Bauer, 2013).

Figur 6: De vita tofflorna, Rehearsals, (foto av Petra Bauer, 2013)

Figur 7: Vad hör vi? Rehearsals, (foto av Petra Bauer, 2013)

